

Open Monumentendag 2015

Open Monumentendag

13 september 2015

STAD ANTWERPEN

www.antwerpen.be

Open Monumentendag

13 september 2015

INHOUD

WOORD VOORAF

5

BINNENSTAD

7

1. Sint-Pauluskerk	17
2. Museum Vleeshuis	19
3. Het Redershuis & Eugeen Van Mieghem Museum	21
4. Stadhuis	23
5. Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Nottebohmzaal	25
6. Onze-Lieve-Vrouwekathedraal	29
7. Op ontdekkingstocht langs opengestelde monumenten	31
8. Museum Plantin-Moretus	33
9. Het Huis Happaert	35
10. Maagdenhuismuseum	37
11. Het Elzenveld	41
12. Artsenhuis	43
13. Zuiderpershuis	45
14. Atelierflat Jozef Peeters	49

EILANDJE

51

15. Hogere Zeevaartschool Antwerpen	61
16. Havenkranen MAS	63
17. Rijn- en Binnenvaartmuseum Antwerpen	65
18. Brouwershuis	67
19. Belgische Fruitbeurs	71
20. Kerkschip Antwerpen	73

HARMONIE

75

21. Vrederecht achtste kanton Berchem	87
22. Kapel Heilige Familie Sint-Stanislascollege	89
23. Bayt al-Andalus	91
24. Basiliek Heilig Hart	93
25. Salons Magnus, voormalig Huize Nottebohm	97
26. Hotel Kreglinger – Toerisme Provincie Antwerpen vzw	99
27. Hotel Van den Bosch – Notarishuis	101
28. Duitse sporen in Antwerpen: een wandeling in en rond het Albertpark	103

29. Belle epoquewoning – brasserie Victor Hugo	105
30. Salons Schoeters	107
31. Sint-Bonifaciuskerk	109
32. Het Anker – administratief centrum Stedelijk basisonderwijs Antwerpen	113
33. Militair hospitaal	115

ZURENBORG

117

34. Pendelbus tussen Stampe & Vertongen Museum VLATAM – Draakplaats	129
35. Stampe & Vertongen Museum	129
36. Vlaams Tram- en Autobusmuseum – VLATAM	131
37. Hoekhuysse De Margriet, voormalig consulaat van Bolivia	133
38. De Winter	135
39. Atelierwoning Hippolyte Daeye	137
40. Tramloods De Lijn	139
41. Sint-Norbertuskerk	141
42. Markant Architecten	145
43. Neoclassicistische burgerwoning	145

NACHTEGALENPARK

147

44. Kielpark toren 1	159
45. Huis Guiette	161
46. Erfgoedwandeling Nieuw-Parkwijk 'Den Brandt'	163
47. Bunkerdoorp – vzw Bunker en vliegtuigarcheo Antwerpen	165
48. Kasteel Den Brandt en koetshuizen	169
49. Rondleiding landschappelijk erfgoed: park Den Brandt – Nachtegalenpark	171
50. Braempaviljoen in Middelheimmuseum, Middelheimpark	173
51. Begraafplaats Berchem	175

HET SCHOONSTE GEBOUW

179

52. Koninklijk Atheneum Antwerpen	183
53. Galeria Inno	185
54. Paleis op de Meir	187
55. Woning Cornelis Floris	189
56. Thomas More Campus National	191
57. Flanders Business School	193
58. Keyserrijck	295

59. Restaurant MÓN	297
60. Comptoir Sucrier	299
61. Valkeniers Natie	201

EN VERDER...	203
---------------------	-----

62. Hobokense polder	204
63. Districtshuis Borgerhout	204
64. De Roma	205
65. Parochiekerk Sint-Jan – Peperbus	205
66. Bibliotheek Vrederecht	206
67. Sint-Nicolaaskapel – Koninklijke Poppenschouwburg Van Campen	206
68. Huis den Rhyn – Oude Beurs	207

STADSPANNEN	208
--------------------	-----

ENKELE VERDUIDELIJINGEN	223
--------------------------------	-----

ERFGOEDDAG 2016	215
------------------------	-----

INFO EN PRAKTISCHE TIPS	219
--------------------------------	-----

COLOFON	220
----------------	-----

WOORD VOORAF

Op 13 september 2015 vindt de zevenentwintigste Open Monumentendag plaats. Er is dit jaar geen centraal thema. Open Monumentendag Vlaanderen deelt de opengestelde locaties in in de categorieën ‘verborgen parel’, ‘klassieker’, ‘vergeet-me-nietje’, ‘herbestemming en restauratie’, ‘voor families en kinderen’ en ‘industriële en technische erfgoed’. Dit laatste is ook het Europese thema voor 2015. Een andere nieuwigheid is dat iedereen die in een monument woont of werkt dit op eigen houtje kan openstellen voor het publiek.

In Antwerpen leggen we de nadruk op het programma dat door de lokale stuurgroep werd vastgelegd. De rode draad daarin is het industrieel erfgoed. Door (ook) het waardevol varend, rijdend, rollend en vliegend erfgoed te belichten, tonen we de gevarieerdheid van het industrieel erfgoed in onze stad, en leggen we de relatie met de transportrevolutie. Daarnaast schenken we aandacht aan de opkomst van de burgerlijke maatschappij en de rol van Duitse inwijkingen in de opbloei van Antwerpen als handelsmetropool. Tot slot bespreken we de houding ten opzichte van groen in de burgerlijke samenleving en de invloed van de stedelijke ontwikkelingen op het omliggende landschap. Om het de bezoeker makkelijk te maken hebben we de locaties net als vorig jaar ondergebracht in geografische clusters. Een interview met een vakspecialist zoomt dieper in op de verschillende thema's.

Voor de trouwe Open Monumentendagbezoeker zijn er ook een aantal verborgen parels in het programma opgenomen en de ‘klassiekers’ werden aangespoord om hun verborgen kant te laten zien.

Bovendien maken we van de gelegenheid gebruik om ‘Het Schoonste Gebouw’ aan u voor te stellen. Dit is een wedstrijd waarin panden die in de laatste vijf jaar zijn gerestaureerd, gerenoveerd en of een nieuwe bestemming kregen, dingen naar de titel van Schoonste Gebouw. U kan de meeste van deze locaties tijdens Open Monumentendag bezoeken en bewonderen en u kan met uw stem uw favoriet naar de overwinning helpen.

We wensen u alvast veel leesgenot en een boeiende Open Monumentendag.

Rob Van de Velde
schepen voor ruimtelijke ordening en stadsontwikkeling

BINNENSTAD

BINNENSTAD

In de tweede helft van de achttiende eeuw begon in Groot-Brittannië de op landbouw gebaseerde samenleving te evolueren naar een industriële maatschappij. De energie- en grondstoffenstructuur en de manier van aandrijven, produceren en verplaatsen veranderden. Ook de organisatie van het dagelijks leven wijzigde op korte tijd sneller en ingrijpender dan ooit tevoren. België volgde als eerste land op het continent omstreeks 1800.

De industriële revolutie begon met de verbetering van de landbouwmethodes, waardoor de voedselproductie en vervolgens de bevolking een stijging kende, die op haar beurt leidde tot een toename in de vraag naar producten. Om aan de stijgende vraag te voldoen werd gezocht naar nieuwe productieprocessen. Kleinschalig handwerk werd meer en meer vervangen door gemechaniseerde productie in fabrieken. Deze ontwikkeling tekende zich eerst af in de katoenindustrie. Traditionele vormen van drijfkracht, geleverd door wind- en watermolens of spierkracht van mens en dier, voldeden niet langer. De energie voor deze gemechaniseerde productieprocessen werd geleverd door de stoommachine. Steenkool als brandstof en ijzer als constructiemateriaal zouden hout als universele grondstof vervangen. Daardoor kwamen ook de mijnbouw, de ijzerindustrie en de machinebouw tot grote bloei. De belangrijkste industriële centra waren Gent (katoen- en vlasindustrie), Verviers (gemechaniseerde wolproductie), Luik (ijzer, steenkool, zink, machinebouw en glas), Bergen en Charleroi. Om de industrieel vervaardigde producten te distribueren werden kanalen gegraven en België kreeg het dichtste spoorwegennet ter wereld.

De nieuwe productiemethoden vereisten nieuwe gebouwtypes waarin het hele productieproces kon worden samengebracht: fabrieken. Met gietijzeren elementen, kolommen en liggers konden grote werkplaatsen overspannen worden. Arbeiders vestigden zich rond de fabriek in nieuwe vormen van woningbouw zoals beluiken en tuinvijken. De verbetering van de ijzerproductie liet toe bruggen, machines, spoorwegen, locomotieven en metalen schepen te bouwen. De nieuwe transportinfrastructuur deden op hun beurt nieuwe types bouwwerken ontstaan, zoals sluiswachterswoningen, bedieningshuizen van bruggen en sluisen en stations. Het opduiken van ijzeren huisraad (i.p.v. keramische materialen) hangt rechtstreeks samen met het stijgen van de Europese gietijzerproductie en het dalen van de kostprijs. Gietijzer is het eerste materiaal dat technische reproduceerbaarheid van voorwerpen en onderdelen op grote schaal mogelijk maakte. De nieuwe materialen als ijzer en staal la-

ten een hele nieuwe vormgeving toe, zoals toegepast in de art nouveau. Ook met het combineren van materialen, zoals het gewapend beton, waren nieuwe vormen en toepassingen mogelijk.

Aandacht voor industrieel erfgoed

Het industrieel erfgoed wordt bestudeerd in de 'industriële archeologie'. Deze term werd voor het eerst gebruikt in 1950 door de Britse professor Dudley en is gebaseerd op de methodologische betekenis van de term 'archeologie', namelijk de studie van de materiële cultuur van voorbije periodes. Die kunnen ver achter ons liggen, maar kunnen dus ook recent zijn. De archeologische methode kan dus ook worden toegepast voor de studie van het typische erfgoed dat de industriële en technische ontwikkelingen van de voorbije twee eeuwen naliet. Het omvat zowel het gebouwenpatrimonium als de materiële sporen van productieprocessen en -verhoudingen, de producten zelf, en de wijze waarop zij de gebruiker of verwerker bereiken.

De belangstelling voor het industrieel erfgoed nam in de tweede helft van de twintigste eeuw sterk toe, net op het moment dat deze relictens zienderogen verdwenen. De druk op de schaarse (industrie)gronden, de technologische vernieuwingen van het machinepark en het afvoeren van archieven deden al heel wat industrieel erfgoed verdwijnen. Oude fabrieken en arbeiderswijken werden afgebroken, originele machines verschroot en herinneringen en tradities stierven stilaan uit. Met het 'Vlaams decreet op het behoud van monumenten, stads- en dorpsgezichten' van 1976 werd de term 'industrieel erfgoed' voor het eerst in Europa expliciet opgenomen. Het was in principe wel al mogelijk met de 'wet op het behoud van monumenten en landschappen' van 1931 om industriële gebouwen te beschermen. Ze moesten dan in historisch, artistiek of wetenschappelijk opzicht van nationaal belang zijn.

Bescherming van pakhuizen, kranen, sluisen, dokken

Antwerpen was in de negentiende eeuw niet in de eerste plaats belangrijk als industrieel centrum, maar had als havenstad vooral een rol in de aan- en afvoer van producten en grondstoffen. Het erfgoed dat we hier terugvinden heeft dan ook vooral een havenindustriële karakter en bestaat onder andere uit stapelhuizen en opslagplaatsen, havenkranen, pershuizen, sluisen, dokken, loodsen en walkranen. Veel daarvan is ondertussen beschermd. Aan de Scheldekaaien staan nog de havenafdeen opgericht tussen 1885 en 1898. Langs de Godefriduskaai en de Oude Leeuwenrui vinden we enkele industrieelarcheologisch interessante

stapelhuizen. In het Sint-Felixpakhuis (1858-63), momenteel stadsarchief, werd voor het eerst in Antwerpen gebruik gemaakt van gietijzeren zuilen. Verder zijn de magazijnen De Klok (1910), Rubens Noord en Zuid (1858), Belgian Pakhoed NV (1849), Sint-Jozef (1863), Marnix (1868), Michiel Loos (1863) en Godfried (1904) het vermelden waard.

De hydraulische walkranen aan de Rijnkaai behoren tot de collectie van het Museum aan de Stroom. De collectie bevat zowel handbediende als hydraulische en elektrisch aangedreven exemplaren. Op het Eilandje bevinden zich ook 10 stadsdroogdokken met bijhorende pomphuisen en nog gaaf bewaarde pompinstallaties (opgericht tussen 1861 en 1931), het Kattendijkdok met bijhorende sluisencomplex en het Montevideopakhuys uit 1895. De Antwerpse havenkranen, bruggen, sluisdeuren, kaapstanders, enzovoort werkten op een ingenieus systeem van perswaterdruk. Die werd geleverd door onder meer het Noorderpershuis aan het Kattendijkdok-Oostkaai en het Zuiderpershuis (1882), één van de fraaiste voorbeelden van industrieel erfgoed op internationaal niveau. In dezelfde omgeving bevindt zich ook het pakhuis Vlaanderen, waar nu het provinciaal fotografiemuseum gevestigd is.

Het havenindustrieel patrimonium is vooral te vinden langs de Scheldekaaien, op het Eilandje en aan de Zuiderdokken, maar ook op Petroleum Zuid. In 2007 werd daar, aan de d'Herbouvillekaai, een Steinmuller stoomketel beschermd. Momenteel loopt er een procedure om een aantal items, zoals de jettypier, enkele opslagtanks en de pijpleidingen, te beschermen omwille van hun historische en industrieel-archeologische waarde. Al in 1861 ontpopte Antwerpen zich als de eerste haven die petroleum invoerde in Europa. De activiteiten, eerst verspreid in de stad, later aan het Amerikadok, verplaatsten zich in het begin van de twintigste eeuw naar het zogenaamde 'Petroleum Zuid', een nieuw aangelegde haven aan de verlengde Scheldekaaien, ten zuidwesten van de binnenstad. In de eerste helft van de twintigste eeuw speelde de haven een toonaangevende rol in de Europese petroleumindustrie. De activiteiten waren voornamelijk geconcentreerd rond overslag en opslag van petroleum en aanverwante producten. Door het behoud van de belangrijkste erfgoedrelicten op de site wordt de historische identiteit van deze plek bewaard.

Patrick Viaene (°1953) is al sinds het prille begin van de discipline betrokken bij industrieel erfgoed. Op de revers van zijn pak vallen twee dasspelden op: één met een industriële skyline – een koeltoren, een schachtbok van een mijn, een industriële schoorsteen - en een andere met twee hamers. 'Ik heb minstens vijfhonderd van die dingen gehad, maar ik gaf er al veel weg.' En dat deed hij ongetwijfeld ook in het buitenland. Patrick haalt voorbeelden aan uit alle uithoeken van de wereld en gaf les tot in Taiwan. Ook dit gesprek voelt als een stoomcurcus industriële archeologie. Daarbij slaat hij af en toe hard met een vuist op tafel om zijn woorden kracht bij te zetten, alsof hij de liefde voor industrieel erfgoed er letterlijk wil... euh... inhameren.

Patrick lijkt iemand te zijn die naar een kassei in de weg kijkt en daar de karren uit vervlogen tijden over ziet rijden, om bij het opkijken van die kassei een tijdreis van 200 jaar te maken, en taferelen uit het verleden te zien verschijnen. Gedetailleerde taferelen, die hij uitgebreid beschrijft. Als een verwarde professor weet hij, dankzij veel aandacht voor details en een gebalde focus, een hele tijdsgeschiedenis of net een specifiek moment uit de geschiedenis op te roepen, om twee zinnen later alweer op een andere plek te zitten. Het is alsof hij je telkens bij je lurven grijpt en je door de geschiedenis heen en weer sleept, van plek naar plek, zonder je een moment te gunnen om de scene in je op te nemen, want voor je het goed en wel beseft, staat hij alweer een paar decennia en vaak honderden kilometers verder. Patrick toont je arbeidersmassa's en schetst je hun portret. Hij sleurt je in één krachtige golf doorheen de hele industriële revolutie en voert je uiteindelijk weer naar je eigen tijd. Daar sta je dan. Ietwat verbaasd – gestrand, bijna – weer rond te kijken. Zo voelt een gesprek met Patrick Viaene. Als een lange reeks opeenvolgende golven, die vanuit de voorbije eeuwen komen aanrollen en met volle kracht op je verbeelding inbeuken. Dat alles, golf na golf, na golf - terwijl Patrick bruisend van energie relicten uit de branding sleept om ze te tonen.

En als je hem dan ietwat overweldigd vraagt wat dan voor hem het mooiste relict van industrieel erfgoed ter wereld is, antwoordt hij licht geïrriteerd: 'Dat is een zéér ambetante vraag', om meteen daarna uit te leggen dat het altijd sites zijn die hem aanspreken, of hele regio's, waar de mens door de opkomst van de industrie er een stuk beter op is gewor-

den. Hij vertelt over Falun in Zweden, waar onze Waalse smeden in de zeventiende eeuw naartoe trokken, om te gaan werken met hydraulische technieken. En hij legt uit dat dit de motor was voor de ontwikkeling van metallurgie in heel Scandinavië. Of hij spreekt over het Westfälisches en het Rheinisches Industriemuseum, en loopt over van lof over de manier waarop die instelling wordt beheerd. Patrick wijdt uit over Altenberg, een zinkfabriek in Oberhausen. En over de manier waarop al die verschillende antennes van industrieel erfgoed in die streek zo prachtig met elkaar vervlochten zijn. De snelheid van de woordenwaterval is ontwrichtend. Er is geen houden aan.

Mens en machine

Patrick weet waarover hij spreekt. Al in 1986 publiceerde hij een groots opgevat overzicht van het industriële erfgoed in België. Het tweedelige boek bevat zo'n 2500 sites en maakt het bilan op van de industriële erfgoedbeweging in België. En naar verluidt – zo fluistert men in de wandelgangen – ging hij in hoogsteigen persoon en met de fiets op zoek naar al die sites. Maar wat trekt hem zo aan? Vanwaar komt die passie? *'De grootschaligheid!'*, klinkt het resoluut. *'Bij industrieel erfgoed gaat het over sites die een massaal proces op gang brachten. Textiel! Havens! Mijnen! Het gaat elke keer over tienduizenden mensen. Over een totale hertekening van het landschap.'* En de sociale dimensie is daarbij enorm belangrijk voor hem. *'De industriële revolutie heeft een bijzondere, een open mentaliteit gecreëerd. En ook dialogen, soms conflicten, tussen sociale groepen en sociale klassen – een vies woord tegenwoordig – op gang gebracht. En zo vormt het een hele belangrijke kapstok om bepaalde dingen aan op te hangen.'* Hij begrijpt niet waarom mensen elkaar tijdens Open Monumentendag verdringen om een privéwoning te gaan bekijken, of een kasteel, of een landhuis - en dat die drang bij industrieel erfgoed lager is. *'Natuurlijk wil iedereen een beetje kastelein zijn, maar ik ben ervan overtuigd dat op sites van industrieel erfgoed, de verhalen des te interessanter zijn. Eigenlijk is industrieel erfgoed – als lelijke eendje – het domein bij uitstek waarin veel mensen zich in zouden kunnen terugvinden. Industrieel erfgoed gaat niet over het prestige van het bedrijf of over de glans van de machine. Het gaat erom de machine in relatie te brengen met de mens.'*

Als mensen leven we in de eenentwintigste eeuw meer en meer in een abstracte wereld met overheersing van digitale techniek, stelt hij, maar die is er pas kunnen komen door een vrij lange ontwikkeling, waarbij de eerste en tweede industriële revolutie hebt, die vooraf ging door de uitvinding van heel wat werktuigen. *'Mensen leggen de link niet tussen de werking van hun fietspomp en de werking van een accumulator in het*

Zuiderpershuis. Die linken zijn nodig om de wereld rondom ons te begrijpen. En vandaag zijn we die al te vaak kwijt. Zo dreigen we te vervreemden. Industrieel erfgoed kan ogen openen en verklaring bieden over hoe de wereld in elkaar zit', stelt hij zonder verpinken. Dat zit volgens Patrick nu eenmaal in het DNA van de discipline ingebakken. *'Industriële archeologie - een term die in de beginjaren zeer courant gebruikt werd – is de methodiek die wordt gedefinieerd als het onderzoeksgebied dat alle materiële en immateriële overblijfselen van de industriële cultuur in het verleden omvat. Dat betekent: het behoud van representatieve fabrieken, werkplaatsen, landschappen, machines, technologische vernuft'*, declameert hij gedecideerd. *'En uiteraard horen daar ook vragen bij als hoe werkte dat? Hoe werkte je daarmee? Hoe is een lokale gemeenschap gevormd? Hoe heeft dat de mentaliteit veranderd? Welke folklore en volkskunst is erdoor verdwenen? Wat is er in de plaats gekomen?'*

Het materiële en het immateriële erfgoed is voor Patrick *'onlosmakelijk!'* – vuistslag op de tafel – met elkaar verbonden. *'Het fabrieksdialect van Gent bijvoorbeeld, dat door het lawaai van de mechanieken in de fabrieken een heel apart dialect werd, dat kan je toch niet losmaken van de plek waar het ontstond?'* En bij immaterieel erfgoed gaat het ook over affiches, vlaggen en arbeidersliederen. *'Dat bewaren mag natuurlijk geen reden zijn - en dat is het veel te vaak – om het materiële naar ruïnes te laten vervallen. Bij het laten vergaan van materieel erfgoed en het vooropstellen van immaterieel erfgoed, krijg je een erfgoed van gebakken lucht, zonder tastbare bewijzen. Het is een én-én-verhaal.'*

En dan vervolgt hij de definitie. *'Die industriële archeologie stelt zich ook tot doel om de arbeids- en levensomstandigheden in het verleden te verklaren. Dat is dan ook iets wat veel mensen zou kunnen boeien: het verhaal van arbeid, van een gemeenschap, van leven, daar komen veel mensen bij te pas.'*

Veel solidariteit

Een voorzichtige tussenkomst dat die levensomstandigheden tijdens de industriële revolutie niet enkel bestonden uit rozengeur en maneschijn, wordt hard gecounterd. *'Het is een grote misvatting om te denken dat alles koek en ei was voor de industriële revolutie. Men heeft daar een romantische karikatuur van gemaakt. Het was niet allemaal fantastisch en mooi, hé! Het was ook beklemmend en benauwend. De industriële revolutie zorgde voor maatschappelijke verandering en verbetering. De eerste decennia van 'laissez faire, laissez passer' – van het harde liberalisme, zeg maar - zijn gecorrigeerd door sociale bewegingen, zeker in pioniers-industrieën zoals textiel, metaal en steenkool. Mijnwerkers hadden lang*

voor andere werknemers bepaalde rechten: meer verlof, doktersbezoeken. Dat zijn voortrekkers geweest. De dokwerkers kwamen als laatste, die waren door het wisselend werk het slechtst georganiseerd.'

Maar op andere vlakken was er ook verarming. *'Sommige lokale gebruiken verdwenen. Het is niet in industriële regio's waar streekdrachten het meest levendig bewaard gebleven zijn. Omgekeerd is dat wel waar. In Zeeland, op geïsoleerde eilanden, bleef die klederdracht wel bestaan. Je kan daar rouwig om doen, dat die dingen verdwenen. Maar oké, wat is er in de plaats gekomen?'* Na even een stilte te laten hangen, vult Patrick het antwoord zelf in. *'Ik zie één ding: in steden en gebieden waar industrie zeer sterk geweest is – en nog steeds is – heb je een warme samenleving met veel solidariteit. En sterke voetbalploegen. Denk in Duitsland bijvoorbeeld aan Gelsenkirchen, Schalke 04 of Dortmund. Dat is niet toevallig, hé! Als die industrie wegvalt, is het vaak gedaan. Kijk naar Limburg, waar staan die voetbalploegen? In derde provinciale? De solidariteit is weg. Als je dan ook nog de gebouwen weghaalt, krijg je totale vervreemding. Het verdwijnen van industrieel erfgoed kan letterlijk voor ontreddering zorgen. Er zijn schachtbokken afgebroken in Noord-Frankrijk, met als gevolg dat iedereen verkeerd reed. Men was de richting kwijt. Maar ook mentaal was men iets kwijt. Erfgoed grijpt dieper in dan een voorbijgaand gegeven, het zit diep ingebed in ons leven.'*

Linken leggen met wereld van nu

Dat het bewaren van erfgoed niet vanzelfsprekend is, daar kan Patrick als geen ander over meespreken. *'Het probleem is: je zit in een wereld van mensen. Van macht. Van politiek. Van beslissingen die soms heel snel worden genomen: 'dit moet weg'. Dan moet je kort op de bal spelen. Je moet advocaat van de duivel spelen en jezelf voor de bulldozer gooien. En je hebt een fase nodig van bewustwording, waarbij je mensen bewust maakt van het belang van erfgoed. Dat kan door in te zetten op universele thema's, die tegelijkertijd heel concreet worden gemaakt. Het Museum van de Wetenschap verkoopt heel moeilijk. Het Red Star Line Museum is een veel beter voorbeeld. De gebouwen stellen niet eens zoveel voor. Het zijn een paar loodsen en de autoclaven waren weg, dus je moet al heel wat fantasie hebben om je voor te stellen dat daar tienduizenden mensen in sjofele kledij aankwamen, alles uitdeden, naakt uit de douche stapten, ontluisd werden, bij een dokter hun tanden lieten nakijken. Maar dat wordt ontzettend goed gebracht. Het is zo ontluisterend en gaat over zoets concreet. Als je daar buitenkomt, dan kijk je een keer om en zeg je: 'het is eigenlijk een eenvoudig magazijn, maar daar kleeft zoveel geschiedenis aan!' En er zijn enorm veel hechtingspunten tussen historisch onderwerp en de wereld van nu. Het beweegt, daarom*

lukt het daar. En er is een duidelijke link met de leefwereld van de mensen uit de eenentwintigste eeuw.'

Hoe bevlogen hij ook vertelt over industrieel erfgoed, Patrick is zich er ook van bewust dat het domein met veel andere interesses en mogelijkheden concurreert. *'Mensen hebben maar één leven en wie heeft tegenwoordig nog vrije tijd? Tentoonstellingen waarvoor geen promotie gemaakt wordt, daar komt geen kat naar toe. En zelfs dan nog.'* Maar het is een kwestie van prioriteiten stellen. *'Neem het voorbeeld van Mons 2015. Wat daar op die tentoonstelling hangt, heeft iedereen al zestien keer gezien. En de zeven tekeningen die Van Gogh niet kapot scheurde, hebben al op 36 andere tentoonstellingen gehangen. Maar Marcasse, de mijn waarin Van Gogh 700 meter is afgedaald, die ligt in puin. Dat had men moeten restaureren - slaat opnieuw hard op de tafel – in plaats van Calatrava een station te laten bouwen dat natuurlijk pas in 2036 klaar zal zijn. Dat is een verkeerde keuze! Het is toch belangrijker dat er iets bewaard blijft van het landschap dat Van Gogh heeft meegemaakt? Mijn hart ligt niet bij Van Gogh hé. Mijn hart ligt bij Marcasse!'*

1. SINT-PAULUSKERK

Veemarkt 14, 2000 Antwerpen

Open: van 12 tot 18 uur

Kerk, Calvarieberg en gedeelten van het klooster en de schatkamer zijn opengesteld. De crypte is vandaag exclusief toegankelijk en kan enkel met een gids bezocht worden.

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist.

Website: www.sint-paulusparochie.be en www.muziekinsintpaulus.be

De Sint-Pauluskerk was de kloosterkerk van de dominicanen. Met de bouw van de gotische kerk als vervanging van het romaanse bedehuis uit 1276 werd begonnen in 1517. Pas in 1571 waren de werken klaar en werd de kerk ingewijd. Toen in 1578 de calvinisten aan de macht kwamen, werd ze omgevormd tot een calvinistische bidplaats. Een deel van het klooster werd in gebruik genomen als kanonnengieterij voor het leger. Het transept en het koor werden grotendeels gesloopt. Het materiaal werd gebruikt als ballast voor de brandschepen die de schipbrug die Farnese over de Schelde had aangelegd moesten rammen. Na de val van Antwerpen in 1585 keerden de dominicanen terug en begonnen ze aan de heropbouw en herinrichting van hun kerk en klooster. In 1662 werd het huidige kloosterpand voltooid. Aan een nieuw koor begon men in 1618 te bouwen. Het werd in 1639 door de Antwerpse bisschop ingewijd. In 1679 verwoestte een zware brand een deel van de gewelven van de middenbeuk en het topstuk van de westgevel. De schade werd in de daaropvolgende jaren hersteld. Tegelijk bouwde men de barokke torenbekroning ter vervanging van de vroegere dakruiter. Het dominicaanenklooster werd in 1796 door de Franse overheid opgeheven en de kerk werd openbaar verkocht. De nieuwe eigenaar was prior Peltiers van de dominicanenorde, waardoor de rijke inboedel van de kerk gespaard bleef. In 1802 werden de kerk, de Calvarieberg en een deel van het klooster overgenomen door het stadsbestuur. De kerk deed de daaropvolgende jaren dienst als parochiekerk, ter vervanging van de oude, bouwvallig geworden Sint-Walburgiskerk, die in 1817 werd gesloopt. De kerk werd verschillende keren gerestaureerd. De laatste keer na de brand van 1968.

Bijzonder is de Calvarieberg in de tuin die door de gebroeders Ketwigh op de oude begraafplaats werd aangelegd. De meditatieve beeldentuin bestaat uit drieënzestig levensgrote beelden in een theatrale setting. De realisatie ervan duurde van 1699 tot 1747. Bekende Antwerpse

beeldhouwers hebben er aan meegewerkt: onder meer Willem Kerrickx en zijn zoon Willem Ignatius, Jan Pieter I van Bourscheit en Michiel van de Voort. Thematisch zijn de beelden in vier grote groepen in te delen. Eerst zijn er de engelen langs de weg naar het Heilig Graf. Links ervan ligt de profetentuin en rechts staan de apostelen opgesteld. De Calvarieberg is een kunstmatige rots met bovenaan de kruisiging, eronder de beweging door Maria en onderaan het graf van Christus. De verrijzenis is rechts in de tuin afgebeeld in de vorm van de ontmoeting op paasochtend tussen Christus en Maria Magdalena. Maria Magdalena vinden we ook nog terug op de berg boven het Heilig Graf waar zij is voorgesteld als boetelinge en helemaal bovenaan tegen de traptoren waar zij zeven maal per dag boven de wolken wordt geheven om de hemelse muziek te aanhoren. Haar prominente aanwezigheid is te verklaren door de rol van Maria Magdalena als patrones van de dominicanen.

2. MUSEUM VLEESHUIS

Vleeshouwersstraat 38, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist.

Website: www.museumvleeshuis.be

Ook open: donderdag tot zondag, van 10 tot 17 uur.

Dit gebouw is het derde vleeshuis dat op deze plaats werd gebouwd. Het ontwerp is waarschijnlijk van Herman en Domien de Waghemakere en werd tussen 1501 en 1504 gerealiseerd in opdracht van het rijke beenhouwersambacht. Het complex is een voorbeeld van Brabantse gotiek in zand- en baksteenstijl. Het gebouw werd gebruikt als gildehuis en als marktplaats: Antwerpenaren konden hier tot laat in de achttiende eeuw hun vlees kopen.

Toen de Fransen in 1796 de gilden afschaften, werd het vleeshuis verkocht. Het waren de slagers zelf die het huis kochten en ze hervatten hun activiteit, al is het dan op kleinere schaal. Het grootste deel van het gebouw werd verhuurd en uiteindelijk verkocht aan wijnhandelaar Peyrot, in 1841. Die had echter niet het volledige gebouw nodig. Het gelijkvloers werd gebruikt als opslagplaats en op de eerste verdieping werden een theaterzaal en schildersateliers verhuurd. Het gezelschap 'Liefde en Eendragt' was er al sinds 1825 actief en nodigde ook musici uit voor een gastoptreden.

De stad kocht het pand in 1899 om er het stadsarchief in onder te brengen. Het complex werd gerestaureerd onder leiding van Alexis Van Mechelen. Dit plan veranderde echter en het was een oudheidkundig museum dat hier onderdak kreeg. Een klein deel van de gevarieerde collectie van dat museum (waaronder keramiek, kunstwerken en architecturale onderdelen) is nu ondergebracht in het MAS.

Geleidelijk kwam de nadruk te liggen op de muziekinstrumenten in de collectie. Enkele waardevolle stukken werden gerestaureerd en zo ontstond vanaf de jaren zestig een concerttraditie met muziek, gespeeld op oude instrumenten, volgens de oude uitvoeringspraktijk. Deze concerten verhuisden in 2004 naar het Elzenveld en werden uiteindelijk opgenomen bij vzw Augustinus.

Onder de titel 'Klank van de Stad' brengt het museum nu het verhaal van zeshonderd jaar klank, muziek en dans in Antwerpen. Het muziekenven wordt er geïllustreerd aan de hand van onder andere archiefstukken, maquettes, prenten, schilderijen, partituren en muziekinstrumenten. Elke laatste woensdag van de maand vindt hier 'Woensdagklanken' plaats: een combinatie van een lezing en een concert.

3. HET REDERSHUIS & EUGÈN VAN MIEGHEM MUSEUM

Ernest Van Dijckkaai 9, 2000 Antwerpen

Gidsbeurten: om 10, 12, 14 en 16 uur. Groepen van 20 personen. Enkel na reservatie voor 1 september via van.mieghem.museum@skynet.be.

Website: www.vanmieghemmuseum.com

Ook open: zondag en maandag van 14 tot 17 uur of na afspraak via van.mieghem.museum@skynet.be.

Joseph Hertogs ontwierp in 1896 dit herenhuis voor Gustave Albrecht. Albrecht werd in 1904 tot gemeenteraadslid verkozen. Vanaf 1907 was hij schepen van Koophandel en Haven. In 1918 nam hij ontslag uit deze functie. Kort daarna verliet Albrecht ook het pand aan de Ernest Van Dijckkaai en verhuisde met zijn familie naar Nederland.

Het gebouw was lange tijd eigendom van de familie de Bergeyck, maar stond onder langdurig huurcontract van de familie Laugs. Die baatte er sinds 1949 een restaurant uit. Begin 2008 kocht de Koninklijke Belgische

Redersvereniging het pand, restaureerde het en richtte het in als haar nieuwe zetel. De indeling van de woning werd behouden.

In een gebaar van mecenaat stelt de redersvereniging het gelijkvloers ter beschikking van het Eugeen Van Mieghem Museum. Het museum bevat een 150-tal werken in diverse technieken van de Antwerpse kunstschilder-tekenaar Eugeen Van Mieghem (1875-1930). Hij is vooral bekend om zijn geëngageerd oeuvre over de mens in een wereldhaven. Door de tentoongestelde werken, documenten uit de archieven van de kunstenaar en oude foto's van zijn atelier, krijgt de bezoeker een uitstekend beeld van de leefwereld van deze schilder, die nu ook in het buitenland opnieuw belangstelling geniet.

De gevel werd geconserveerd. Het oorspronkelijke torentje boven de loggia werd gereconstrueerd en de pui op het gelijkvloers werd opnieuw uitgevoerd naar het ontwerp in de oorspronkelijke bouwaanvraag. De derde verdieping en de zolder werden ingericht als kantoorruimte met duplex. De binnenkoer is nu een overdekt atrium. Om aan de huidige comforteisen te voldoen werden hedendaagse technische voorzieningen geïnstalleerd.

Het interieur werd in diverse stijlen aangekleed door Henri Verbuecken (1848-1926). Hij studeerde aan de academies van Antwerpen en Parijs en genoot een internationale reputatie. De stijlrijkdom in de belle époque, die ook in deze woning is terug te vinden, is vooral te verklaren vanuit de verzuchting om een reis doorheen wereld en tijd te kunnen maken in de eigen woning. Elke zone in het huis en elke daaraan verbonden functie kreeg stilistisch haar eigen uitzicht. Het salon vertoont een vermenigving van chinoiserieën en japoniserieën. In de eetzaal bevinden zich twee imposante marmeren schoorstenen. De rotonde aan de achterzijde is Venetiaans geïnspireerd, met een koepel in mozaïek en een marmeren bank tegen de muur. Bijzonder waardevol zijn ook de houten lambrisering en de monumentale deuren. Naast de eetzaal werd een oriëntaals salon ingericht, een modetrend die toen in de huizen van vele rijke burgers erg in was. Ook de grote trapzaal, die toegang geeft tot de tweede verdieping, is imposant. De leuning rusten op fraai smeedwerk. De muren en plafonds zijn versierd met mythologische figuren. Ramen en deuren bevatten heel wat glasramen.

4. STADHUIS

Grote Markt 1, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Wandel door het Schoon Verdiep en de eerste verdieping van het stadhuis en ontdek de rijke geschiedenis ervan. Per uur worden er 150 bezoekers toegelaten.

Website: www.antwerpen.be/450jaarstadhuis

In 1560 werd een ontwerpwedstrijd georganiseerd voor de bouw van een nieuw stadhuis. Alles wijst er op dat er niet één laureaat werd geselecteerd, maar dat het uitgevoerde plan een combinatie is van verschillende elementen uit de ontwerpen van meerdere kunstenaars en architecten. In de bouwrekeningen komen onder meer volgende progressieve kunstenaars voor: Cornelis Floris, Willem Paludanus, Nicolo Scarini, Loys Du Foys, Jacques Du Broecq en Jan Mynsheere. Het persoonlijk aandeel van elk van hen is moeilijk te achterhalen. Wel lijkt het zo dat Cornelis Floris niet enkel de bouwleiding had, maar ook verantwoordelijk was voor een groot deel van de uitvoeringstekeningen.

De eerste steen werd gelegd in 1561. Amper vier jaar later, op 27 februari 1565, werd het nieuwe stadhuis ingehuldigd. De werken werden bekostigd door het uitschrijven van rentebrieven. De schuldaflossing gebeurde met gelden uit de verkoop van staatseigendommen en de opbrengsten van de kelders, winkels en magazijnen op het gelijkvloers van het nieuwe raadshuis, die vanaf 1562 werden verhuurd.

Het nieuwe stadhuis is het eerste gebouw in de Nederlanden dat een synthese brengt tussen de gotische bouwtraditie en de gevelordonnantie van de Italiaanse renaissance. Het rechthoekig grondplan met vleugels rond een – in de negentiende eeuw overdekte – binnenkoer is traditioneel en te vergelijken met andere handelshallen. De gevelordonnantie daarentegen verwijst naar de Italiaanse renaissance: vernieuwende elementen zijn de vlakke, horizontaliserende gevelopbouw, doorbroken door de plastisch uitgewerkte, vertikaliserende middenrisaliet, het gebruik van klassieke orden en de picturale toepassing van gevelmaterialen. De ritmische travee van de middenrisaliet is rechtstreeks overgenomen uit het door Pieter Coecke vertaalde architectuurboek van Serlio. De open mezzanino die de overgang vormt naar het dak doet denken aan de Italiaanse palazzo's.

De middenrisaliet is gedecoreerd met half verheven beeldhouwwerk, vergulde wapens, allegorische beelden, obeliskken, gevleugelde leeuwen en

een keizerlijke adelaar. In 1587 veranderde de symboliek van het geheel toen Alexander Farnese onder druk van de jezuiten een Mariabeeld liet aanbrengen in de plaats van de oorspronkelijke Brabofiguur. Deze stond symbool voor de aloude privileges van het hertogdom Brabant en het markgraafschap Antwerpen.

Toen in 1799 de inboedel van het stadhuis openbaar werd verkocht, verdween het oorspronkelijk interieur. In de loop van de negentiende eeuw werden onder leiding van achtereenvolgens François Verly, Pierre Bourla, Jozef Schadde, Pieter Dens, Alexis Van Mechelen en Jean Jacques Winders heel wat aanpassings- en verbouwingswerken uitgevoerd. Ook de binnenindeling, die dateerde van de heropbouw in 1579, wijzigde grondig. De binnenplaats werd overdekt en omgevormd tot een trapenhuis. De historiserende decoratie met hoogtepunten uit het verleden van Antwerpen die in deze periode werd aangebracht, getuigt van de romantische negentiende-eeuwse visie op de geschiedenis.

5. ERFGOEDBIBLIOTHEEK HENDRIK CONSCIENCE, NOTTEBOHMZAAL

Hendrik Conscienceplein 4, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Rondleiding in de tentoonstelling en in het gebouw: om 11, 14 en 16 uur
Drie rondleidingen nemen je mee op reis langs de Zeven Zeeën zoals ontdekkingsreizigers door de eeuwen heen. Atlassen van Mercator en Blaeu spreken tot de verbeelding: eindeloze oceanen opgevuld met schepen en zeemonsters, windrozen en koerslijnen vormen intrigerende netwerken en onbestaande eilanden verschijnen en verdwijnen weer. Enkel na reserveratie via consciencebibliotheek@stad.antwerpen.be of 03 338 87 43.

Workshop zeekaarten maken: van 13 tot 15 uur

Gezinnen met kinderen kunnen doorlopend een workshop 'zeekaarten maken' volgen. Volg je fantasie, bekijk aandachtig de originele oude zeekaarten en de globes en maak je eigen variant van jouw ontdekkingsreis naar een onbestaande wereld.

Website: www.consciencebibliotheek.be

De Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience is de bewaarbibliotheek van de stad Antwerpen. De basis van de huidige bibliotheek werd gelegd

in 1481, toen Willem Pauwels in zijn testament 41 boeken aan de stad schonk. In 1564 werd de collectie in het nieuwe stadhuis ondergebracht, waar ze tijdens de brand van 1576 in vlammen opging. In 1581 richtte het stadsbestuur een nieuwe bibliotheek op en met Christoffel Plantin werd afgesproken dat hij van elk boek dat hij drukte één exemplaar zou schenken. De collectie kende een belangrijke uitbreiding in 1617, toen de boekenverzameling van de stad en die van het seminarie werden samengevoegd, en in 1802, toen de verzameling werd verrijkt met boeken afkomstig uit een aantal kloosters en abdijen. Zij vormden mee de basis voor de oude drukken van de bibliotheek. Sinds 1805 is de bibliotheek opengesteld voor het publiek.

De constante aangroei van de collectie zorgde in de loop der jaren meermaals voor plaatsgebrek. In 1879 kocht de stad de 'sodaliteit', een onderdeel van het complex van de jezuïeten aan het huidige Hendrik Conscienceplein. De sodales, een katholiek broederschap, hadden het gebouw sinds 1623 in gebruik. Het pand had een vergaderzaal, een schatkamer en luxeuze boven- en benedenkapellen, de ene voor gehuwde, de andere voor ongehuwde mannen. In 1773 werd de broederschap opgeheven. Het gebouw kreeg verschillende eigenaars en bestemmingen. Op het moment dat de stad het pand aankocht was het een café en moest het grondig verbouwd worden om er een bibliotheek van te maken. Stadsbouwmeester Pieter Dens tekende de plannen.

De hoofdingang kwam aan het Jezuïetenplein, het huidige Hendrik Conscienceplein. In het vooruitspringende portaal werd het beeld van Hendrik Conscience geplaatst. De barokke bronzen poorten waren afkomstig van de kapel van het stadhuis en waren in 1680 gegoten door de gebroeders De Vos. Binnenin werd de vloer tussen de boven- en benedenzaal van de sodaliteit verwijderd. Daardoor ontstond een open binnenruimte van dertien meter hoog. Tegen de muren werden over de volledige hoogte rekken geplaatst. Lange ladders gebruikte men liever niet, dus werden gietijzeren gaanderijen gebouwd, verbonden door gietijzeren draaitrappen.

Tussen 1934 en 1936 werden opnieuw aanpassingen uitgevoerd. De plannen waren opgemaakt door Aristide Bourgeois, die werkte onder stadsbouwmeester Emile Van Averbek. Er kwam een nieuwe vleugel bij, met behoud van de gevels aan het Hendrik Conscienceplein, waarin onder andere een nieuwe leeszaal werd ondergebracht. Het oude sodaliteitsgebouw diende nu enkel nog als boekenmagazijn. In de oude leeszaal op het gelijkvloers werden evenwijdige rijen rekken geplaatst. Ter hoogte van de eerste gaanderij werd een vloer aangebracht en ook deze ruimte werd als magazijn ingericht. Op de eerste verdieping werd de vloer teruggeplaatst. Zo ontstond de Nottebohmzaal. Ze is vernoemd

naar Oscar Nottebohm, een belangrijke mecenas. De zaal wordt gebruikt als vergader-, voordracht- en tentoonstellingsruimte. Tegelijkertijd is het een boekenmagazijn waarin de eerste honderdvijftigduizend catalogusnummers van de bibliotheek worden bewaard en een schatkamer voor een aantal bijzondere schenkingen en topstukken. Ze herbergt onder andere de vermaarde Egyptische kast, de hemel- en aardglobes van Willem en Joan Blauwe en verschillende borstbeelden van Europese auteurs.

Ook de vernieuwde bibliotheek van 1936 bleek na verloop van tijd te klein voor de immer groeiende collectie. In de jaren 60 verhuisde de grote collectie naar een bijgebouw op de Minderbroedersrui. In 1996 werden aan de Korte Nieuwstraat nieuwe magazijnen en nieuwe publieksingang gebouwd. Tegelijkertijd kreeg de leeszaal een grondige renovatie.

6. ONZE-LIEVE-VROUWEKATHEDRAAL

Groenplaats 21, 2000 Antwerpen

Open: van 13 tot 17 uur

Website: www.dekathedraal.be

Ook open: maandag tot vrijdag open van 10 tot 17 uur, zaterdag van 10 tot 15 uur en zondag van 13 tot 16 uur.

Gidsbeurten ‘verborgen plekje in de kathedraal!’: doorlopend, maar enkel na reservatie via info@dekathedraal.be

De tuin van de kathedraal is een verborgen parel in het Antwerpse stadscentrum. Met een gids kan u de kathedraaltuin vandaag exclusief bezoeken. Ook andere plaatsen die dagelijks ontsnappen aan het oog van de bezoeker zal u kunnen ontdekken. Vertrekpunt ingang van de kathedraal op de Groenplaats 21. (Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers.)

Bezoek kathedraaltoren

De kathedraaltoren is een icoon, opgenomen op de lijst van UNESCO-werelderfgoed. Mis deze kans niet om de toren en al zijn geheimen te ontdekken – Plaatsen zijn beperkt!

Samenkomen links van de hoofdingang. Duur: 1,5 uur. Kinderen onder de 12 jaar zijn niet toegelaten, kinderen tussen 12 en 18 worden begeleid door een volwassene.

De noordertoren valt onder de verantwoordelijkheid van stad Antwerpen. Tussen 1928 en 1990 werd hij volledig gerestaureerd. Onder andere de torenspits werd hersteld, er waren verschillende steenrestauraties, en de beiaard, het uurwerk en de weerhaan werden gerepareerd. In 2012-2013 waren er opnieuw werken waarbij de vloerluiken werden hersteld en galmplanken vervangen. In 2014 werd het beiaardklavier vernieuwd. Op het programma staat nog de restauratie van het automatisch speelwerk van de beiaard.

Gidsbeurten: om 11, 12, 13, 14, 15 en 16 uur. Duur 1,5 uur. Groepen van 15 personen. De rondleidingen vinden plaats onder voorbehoud van de weersomstandigheden. Deelnemers mogen geen hoogtevrees hebben en dienen over een goede fysieke conditie te beschikken. Tickets verkrijgbaar op 30 augustus op de Cultuurmarkt van Vlaanderen (Erfgoedplein op de Meir) of vanaf 1 september via 03 22 11 333.

Website: www.museumvleeshuis.be/beklimming-kathedraaltoren

De stichtingsakte van het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw dateert van 1124. Het was gevestigd in een Karolingische devotiekapel die in 1132 werd afgebroken en vervangen door een romaanse parochiekerk. Restanten van de funderingen van dit gebouw werden bij opgravingswerken teruggevonden in het schip van de kathedraal. Op haar beurt werd deze kerk tussen 1352 en 1521 vervangen door de huidige gotische constructie, met voltooiingswerken in de daarop volgende eeuwen.

Toen de Onze-Lieve-Vrouwekerk bijna voltooid was besloot men een nog grotere kerk te bouwen. Dit 'Nieuwerck' werd omstreeks 1520 ontworpen door Domien de Waghmakere en Rombout Keldermans. Alles ten zuiden van de hoofdbeuk – de toren inclusief – zou worden afgebroken. Het schip zelf zou worden omgevormd tot zijbeuk van de nieuwe kerk. Ten zuiden ervan zou men een veel ruimere middenbeuk bouwen en een kopie van het huidige schip zou de tweede zijbeuk vormen. Er was een enorm koor voorzien met onderaardse crypte, een dubbele kooromgang en negen straalkapellen. Het moest de grootste kerk van Europa worden, driemaal groter dan de huidige kathedraal en met vijf torens. Karel V legde in 1521 de eerste steen. In 1533 brandde de kerk grotendeels uit. Alle middelen gingen nu uit naar het herstel, waardoor de plannen voor de vergroting worden uitgesteld en uiteindelijk afgevoerd. De kerk blijft zoals ze is, met haar onafgewerkte zuidertoren.

De funderingen, de reeds opgetrokken muren en de aanzet van de pijlers van het Nieuwerck bleven echter bestaan. Ze werden geïntegreerd in de achtergevels van de zestiende- en zeventiende-eeuwse huizen rond de kathedraal. Ook onder de kathedraaltuin, die vanaf 1600 werd opgehoogd met aarde uitgegraven voor de grondvesten van de huizen rond de kerk en met het puin van na de brand, bevinden zich restanten van

het Nieuwerck. Dit is de enige plaats in Vlaanderen waar restanten van zo'n groots nieuwbouwproject en van de bijhorende bouwwerf bewaard bleven. Op sommige plaatsen, zoals in het tuinpaviljoen en de panden Melkmarkt 34 en 36 en Groenplaats 30, zijn de sporen nog zichtbaar.

Vanaf het midden van de negentiende eeuw ontstond er opnieuw belangstelling voor het Nieuwerck. Tijdens opgravingen in 1851 ontdekte historicus en stadsarchivaris Pieter Génard elf onafgewerkte pijlers. Fernand Donnet deed bouwhistorisch onderzoek naar de panden rond de kathedraal. Er gingen ook stemmen op om de bebouwing die aanleunde bij de kathedraal af te breken om het Nieuwerck zichtbaar te maken. Dat gebeurde ook - tussen 1865 en 1875 aan de kant van de Handschoenmarkt en de Blauwmoezelstraat.

7. OP ONTDEKKINGSTOCHT LANGS OPENGESTELDE MONUMENTEN

Gidsbeurt: om 9.30 uur. Duur: 1 uur. Enkel na reservatie voor 12 september via info@toeristineigenstreek.be. Vertrekpunt op de Groenplaats aan het standbeeld van Rubens.

Website: www.toeristineigenstreek.be

Een gids van 'Toerist in eigen Streek' geeft je een proevertje langs de klassiekers en verborgen parels die in Antwerpen te bekijken en opengesteld zijn tijdens Open Monumentendag.

8. MUSEUM PLANTIN-MORETUS

Vrijdagmarkt 22, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 17 uur

Rondleiding en workshop 'Drukken in de oudste drukkerij van de wereld!': om 10 en 14 uur

Om een boek te maken heb je letters, inkt, papier en een drukpers nodig. Vroeger moest je eerst letters gieten, ze in spiegelbeeld op de zethaak zetten, inkten en afdrukken. Ontdek dit proces en kom zelf drukken tijdens deze boeiende rondleiding.

Enkel na reservatie via jan.haveneers@stad.antwerpen.be of 03 221 14 91.

Rondleiding 'De drukpers: een machine om U tegen te zeggen': om 11 en 15 uur

In dit huis ontdek je de eigenaardigheden van de 2 oudste drukpersen van de wereld, maar ook van 5 degelpersen uit de 17de eeuw. Bovendien maak je kennis met de meest diverse drukpersen van een Antwerpse privéverzamelaar. Dit mag je beslist niet missen.

Enkel na reservatie via jan.haveneers@stad.antwerpen.be of 03 221 14 91.

Website: www.museumplantinmoretus.be

Ook open: elke dag van 10 tot 17 uur. Maandag gesloten.

In 1549 vestigde de Fransman Christoffel Plantin (1520-1589) zich in Antwerpen. Aanvankelijk werkte hij als boekbinder, later als drukker. In 1576 kocht Plantin een pand in de Hoogstraat dat hij herdoopte tot 'De Gulden Passer'. Hij vestigde er een drukkerij met zestien persen. In 1579 kocht hij nog een klein woonhuis met ingang aan de Vrijdagmarkt. In de grote tuin richtte hij een nieuwe drukkerij op. Het koetshuis dat uitgaf op de Heilige Geeststraat verbouwde hij tot een woning en hij bouwde er nog drie huizen naast. De vier panden kregen de namen 'De Zilveren Passer', 'De Koperen Passer', 'De IJzeren Passer' en 'De Houten Passer'. In 1580 kreeg Plantin toelating om de rui te overwelfen en bouwt hij ook aan de Vrijdagmarkt een woning.

Als Plantin in 1589 sterft neemt zijn schoonzoon Jan I Moretus de drukkerij over. Tussen 1620 en 1640, onder Plantins kleinzoon Balthasar I Moretus, kreeg de 'Officina Plantiniana' haar huidige vorm. Boven de drukkerij liet hij een verdieping bijbouwen. Hij zorgde ook voor de oostelijke vleugel en de kamer voor de proeflezers. Om de achtergevels van de huizen in de Heilige Geeststraat aan het gezicht te onttrekken liet hij een Toscaanse galerij oprichten. Met de aankoop van het huis 'De Bonte Huyt' in de Hoogstraat kon hij die in 1635 laten doorlopen tot de kamer

voor de proeflezers. De binnentuin vormde zo een harmonisch geheel in Vlaamse renaissancestijl. Een laatste bouwfase dateert uit de achttiende eeuw. In 1761-63 liet Franciscus Joannes Moretus de zeven kleine huisjes die tussen zijn woning en de Markt stonden slopen om het voorgebouw in Lodewijk XV-XVI stijl op te richten. Het ontwerp was van de Antwerpse bouwmeester Engelbert Baets.

De familie zette de onderneming van Plantin gedurende 300 jaar voort tot Edward Moretus het complex in 1876 aan de stad verkocht om er een museum van te maken. Om de 'Gulden Passer' van particuliere woning om te vormen tot museum waren enkele kleine verbouwingen nodig. Het museum ging open in 1877. Het is een uniek geheel van een prestigieuze patriciërswoning met inboedel van een belangrijke familie. Er zijn luxueuze salons, gedecoreerd met goudleer en wandtapijten, kunstkabinetten en schilderijen. Daarnaast zijn de oude werkplaatsen met de volledig uitgeruste gieterij, drukkerij, lettervoorraadkamer, correctorenkamer, boekenwinkel en kantoor uit de zestiende en zeventiende eeuw bewaard. Er is een kostbare, door Plantin begonnen, bibliotheek en een compleet bedrijfs- en huishoudelijk archief. Het oude lettergietaalaam met stempels en matrijzen, evenals het boekillustratiemateriaal bestaande uit tekeningen, koperplaten en houtblokken bleven bewaard. Er zijn nog acht drukpersen uit de zeventiende en achttiende eeuw, waarvan er twee omstreeks 1600 zijn te dateren. Het zijn de oudste persen ter wereld. Het geheel illustreert de belangrijke stappen in de technologische ontwikkelingen binnen de boekdrukkunst in de pre-industriële periode.

In 1937 werd naast het museum op de hoek van de Heilige Geeststraat het Stedelijk Prentenkabinet opgericht op de plaats van 'De Zilveren Passer' met een gevel in neoclassicistische stijl. Het heeft een grote collectie grafische kunst van de zestiende en zeventiende eeuw tot heden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog raakt de oostvleugel van het museum zwaar beschadigd door een bominslag. De collectie was gelukkig ingepakt en in veiligheid gebracht. De restauratiewerken begonnen in 1947 en in 1951 ging het museum opnieuw open.

9. HET HUIS HAPPAERT

Happaertstraat 25, 2000 Antwerpen

Gidsbeurten: om 11, 14 en 16 uur. Enkel na reservatie voor 5 september via info@huishappaert.com.

Op enkele slaapkamers na is het volledige monument opengesteld.

Website: www.huishappaert.com

Het ontstaan van het Huis Happaert wordt toegeschreven aan ridder Jan Happaert, die in Antwerpen zowel schepen als burgemeester is geweest. Dit klopt slechts gedeeltelijk. De oudste kern van het complex is het huis 'Het Schip', het huidige nummer 25. De woning bestond al bij de opening van de Happaertstraat, vermoedelijk rond 1560. Ze was achterin gelegen en toegankelijk via de 'Hazengang', vandaag Kleine Markt 10. Na het overlijden van Jan Happaert in 1561 schonken zijn wettige kinderen het pand met een erf aan hun halfbroer Hendrik Happaert. Omstreeks 1562 vergrootte hij 'Het Schip' en werd de hoofdingang verlegd naar de nieuwe Happaertstraat. De rest van het land werd verkaveld en de loten verkocht of weggeschonken. Eén van de woningen die daarbij, waarschijnlijk rond 1564, tot stand kwam is het huidige nummer 23.

Op het primitief kadasterplan, opgemaakt in 1825, zijn de twee panden nog duidelijk gescheiden. Happaertstraat 23 heeft een rechthoekig grondplan en ligt aan de straatkant. Rechts ervan is een gang die naar een achterin gelegen koer en tuin leidt. Rechts van de koer bevindt zich het nummer 25 en links in de tuin liggen nog twee kleinere gebouwtjes. Louis Vincent de Lorgerie de Gultry, die al sinds 1845 in het bezit was van het nummer 25, koopt in 1856 ook het nummer 23. Vanaf nu zullen de panden steeds samen overgeërfd of verkocht worden.

Het huidige uitzicht van het pand is in een aantal fases tot stand gekomen. In de achttiende eeuw voerden de toenmalige eigenaars van het nummer 25 een aantal veranderingen uit. Het gelijkvloers werd heringericht. Het grote salon kreeg een interieur in Lodewijk XV-stijl, het kleine in Lodewijk XVI-stijl. In het dak werden dakkapellen aangebracht.

In 1914 besluit Eugène Vandenbosch, die zelf in de Happaertstraat 25 woonde en het nummer 23 verhuurde, zijn huis te vergroten door er een deel van het gelijkvloers van het nummer 23 bij te voegen. De situatie komt ongeveer overeen met de huidige toestand. De verbindingen met het nummer 23, waar op het gelijkvloers enkel de inkom, de vestibule met

trap en de koer bewaard bleven, werden dichtgemaakt. De nieuwe ruimtes deden dienst als bureau. Ze kregen zicht op de tuin en werden toegankelijk gemaakt vanuit de gang van het nummer 25. Het lijkt erop dat Vandebossche voor de inrichting gebruik maakte van recuperatiemateriaal. Hetzelfde doet hij wanneer hij in 1922 in de centrale hal op het gelijkvloers een salon creëert. De getorste zuilen en delen van de open haard met hermenfiguren zijn waarschijnlijk van elders afkomstig. Bij de omvorming van de hal werd ook een nieuwe trap gestoken naar de biljartzaal op de nieuwe tussenverdieping en het glazen bovenlicht werd vergroot en vernieuwd.

Hoogleraar Walter Couvreur, die in 1955 eigenaar werd van het pand, paste eveneens het pasticheprincipe toe. In 1971 liet hij het tuinparadijs uitbreiden en verfraaien met een galerij en een barokke poort afkomstig van de woning van schilder Erasmus Quellinus (1607-1678). Deze werd in 1968 gesloopt en bevond zich in de Happaertstraat 6. Hij plaatste ook talrijke tegeltableaus en de marmeren renaissanceschouw in de voormalige inkom. Ze zouden afkomstig zijn van een gesloopte woning aan de overkant van de Happaertstraat.

10. MAAGDENHUISMUSEUM

Lange Gasthuisstraat 33, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten 'Van het Maagdenhuis naar het Elzenveld': om 11 en 14 uur. Enkel na reservatie via 03 338 26 30.

Het Maagdenhuis was een weeshuis voor meisjes. We vertellen het verhaal van een weesmeisje en haar vriendinnetje. Het wordt een triest verhaal met een happy end.

Website: www.maagdenhuismuseum.be

Ook open: wekdagen van 10 tot 17 uur, in het weekend van 13 tot 17 uur. Dinsdag gesloten.

Vanaf de eerste helft van de zestiende eeuw was de zorg voor vondelingen en wezen in handen van de aalmoezeniers. Ze bouwden een groot vondelingenhuis nabij het Sint-Rochusgasthuis. Het gebouw werd in 1532 in gebruik genomen, maar was al snel te klein. In 1558 schonk Johanna Van Schoonbeke een som geld om op de Paardenmarkt een 'werckhuys' voor jongens op de richten. In 1552 had ook Jan Van der Meeren middelen geschonken om een 'scole voor jonge en schamele maegdekens', het Maagdenhuis, te stichten. Meisjes vanaf 8 jaar konden

er terecht. Ze voerden er huishoudelijke taken uit en kregen onderricht. Ze leerden er lezen, schrijven en rekenen, maar vooral naaien en kantklossen. Beide instellingen werden net als het vondelingenhuis bestuurd door de aalmoezeniers. De drie gestichten samen konden ongeveer 350 kinderen opnemen. De aalmoezeniers hadden er op bepaalde ogenblikken echter meer dan duizend te onderhouden. Kinderen onder de tien jaar werden daarom vaak uitbesteed.

Het Maagdenhuis werd opgericht vlakbij het reeds bestaande vrouwenkuis in de Lange Gasthuisstraat. Het gebouw bleek vlug te klein, want de eerste verbouwing vond plaats in 1564 en een tweede in 1634. Wat toen werd gerealiseerd komt grotendeels overeen met het huidige uitzicht. De verbouwingen waren mogelijk dankzij de schenkingen van de erfgenamen van Gilbert van Schoonbeke. De voorbouw van het Maagdenhuis bestaat uit twee vleugels daterend uit de eerste helft van de zeventiende eeuw, gescheiden door een poorttravee. Deze laatste dateert van omstreeks 1564 en bevat beeldhouwwerk dat verwijst naar de functie van het gebouw als meisjesweeshuis. De voorstelling links stelt de meisjes in hun school voor en rechts staat de opname van de kinderen aan de poort van het weeshuis. Het paneel wordt toegeschreven aan Cornelis Floris en werd op het einde van de negentiende eeuw vernieuwd door L. Dupuis. Via de poort komt men op de binnenkoer, omgeven met vleugels in traditionele bak- en zandsteenstijl uit de eerste helft van de zeventiende eeuw. Aan de linkerzijde bevindt zich een barokke zuilengalerij.

Na de Franse Revolutie werd het bestuur van de instellingen voor armenzorg opgenomen door het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen. Omdat de infrastructuur van de bestaande tehuizen verouderd was, werden op het einde van de negentiende eeuw twee nieuwe weeshuizen gebouwd, één voor meisjes, in de Albert Grisarstraat en één voor jongens in de Durlletstraat. Bedoeling was om hier zoveel mogelijk kinderen te kunnen opvangen, zodat de uitbestedingen op het platteland beperkt konden worden. Alle kinderen zouden dezelfde kansen krijgen. Ze konden een beroep leren en bleven in hun geboorteplaats.

In het leeggekomen Maagdenhuis werd de zetel van het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen gevestigd. In 1884 werd de kapel herbestemd en aangepast als tentoonstellingszaal voor de kunstschaten van de Burgerlijke Godshuizen. Het pand behield deze functie tot in 1890. In 1925 nam de Commissie Openbare Onderstand het Maagdenhuis in bezit. Vijf jaar later werd het vernieuwde museum heropend. Het Maagdenhuis is het kleinste museum van de stad, maar het beschikt over een veelzijdige collectie. Deze bestaat o.a. uit archiefstukken van de twaalfde tot en met de zestiende eeuw; meubels van het einde van de vijftiende tot en met

de achttiende eeuw; Antwerps aardewerk; schilderijen uit de vijftiende tot en met de zeventiende eeuw, met werk van Peter Paul Rubens, Jacob Jordaens, Antoon van Dyck, Pieter Aertsen, Marten de Vos, Maarten Pepijn en anderen; beeldhouwwerk uit de zestiende tot en met de achttiende eeuw, met werk van Huybrecht van den Eynde en Walter Pompe. Ook komt in het museum de geschiedenis van de Antwerpse armenzorg, vondelingen- en weezenzorg aan bod.

11. HET ELZENVELD

Lange Gasthuisstraat 45, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

De kapel, kloosterzalen en binnentuin van het historische kloostercomplex zijn geopend.

Gidsbeurten 'Van het Maagdenhuis naar het Elzenveld': om 11 en 14 uur. Enkel na reservatie via 03 338 26 30. Vertrekpunt: Maagdenhuismuseum, Lange Gasthuisstraat 33.

In een oase van rust vindt u hier een kloostercomplex met een perfecte versmelting van historische en hedendaagse architectuur. De rondleiding focust op de geschiedenis van de armenzorg in Antwerpen en de belangrijke plaats die het ziekenhuis en de aanpalende site hierin vervulde. We doorlopen eeuwen waarvan we de sporen in het gebouw terugvinden.

Website: www.elzenveld.be

Het Sint-Elisabethgasthuis is het oudste ziekenhuis van Antwerpen en werd mogelijk opgericht in de dertiende eeuw. De stichtingsdatum is niet precies gekend, noch de exacte locatie. Over het algemeen wordt aangenomen dat het ziekenhuis in de buurt lag van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. De kloosterorde die voor de zieken zorgde, is in dezelfde periode ontstaan. Aanvankelijk ging het om een leken-gemeenschap van broeders en zusters die in 1258 de regel van Sint-Augustinus aannam. In de daarop volgende eeuw verdwenen de broeders.

Het gasthuis bezat buiten de stadswallen de hofstede Ter Elst, later Elzenveld genoemd. Omwille van plaatsgebrek en besmettingsgevaar werd het hospitaal in 1238 overgebracht naar deze locatie. Met de volgende stadsuitbreiding (1295-1314) kwam het ziekenhuis echter terug binnen de omwalling te liggen. Aanvankelijk bleef het hospitaal toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw, maar vanaf 1337 werd de benaming Sint-Elisabethgasthuis gebruikt.

Van de oorspronkelijke gasthuishoeve - in de oudste rekeningen is er onder andere sprake van een brouwerij, neerhof en bakhuis - is niets bewaard. Het oudste gedeelte is het schip van de kapel, te dateren omstreeks 1400 en in 1442-1460 uitgebreid met een groot koorgedeelte. Nadien volgde de bouw van de oudste nog bewaarde gasthuiszaal, vermoedelijk tussen 1460 en 1484. Het is een typisch voorbeeld van een middeleeuwse hallenconstructie. In 1502 bouwde men op een verhoogde tribune een zaalkapel zodat de zieken vanuit hun bed de eredienst konden volgen. In 1508-1510 werden materialen aangekocht voor de bouw van een 'nieuwen Sieckhuys', dat waarschijnlijk haaks op de gotische zaal stond.

De zestiende eeuw werd gekenmerkt door een periode van drukke bouwactiviteit. Zo lieten de zusters een aantal opbrengsthuizen oprichten rondom het complex. In de negentiende eeuw werden ze vervangen door de huidige woningen. Ook het klooster dateert deels uit de zestiende eeuw. Later werd het meermaals verbouwd en vergroot. De gebouwen werden opgericht rond een gesloten kloostertuin. Op het gelijkvloers bevonden zich de ontvangstzaal, refter en keuken. Op de verdieping waren de cellen van de zusters gelegen. De pastoorwoning dateert in zijn huidige vorm uit de zeventiende eeuw.

In 1796 werden de religieuze instellingen opgeheven en het patrimonium verbeurd verklaard. Het ziekenhuis werd onder het bestuur van de Burgerlijke Godshuizen geplaatst, de voorloper van het huidige Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn (OCMW). De gasthuiszusters bleven, met een korte onderbreking tussen 1803 en 1824, verbonden aan het ziekenhuis tot in 1989.

De neoclassicistische hoofdingang dateert van 1836. In 1842 werden verschillende nieuwe zalen gebouwd aan de kant van de Leopoldstraat. De apotheek en aanpalende panden dateren van 1847. In 1856 kwam er een zalencomplex bij achter de huizenrij van de Sint-Jorispoort. In de twintigste eeuw lag de bouwactiviteit stil en dreigde de afbraak tot het OCMW in 1978 een vergunning kreeg om op de bestaande campus een nieuw ziekenhuis te bouwen, op de plaats van een aantal negentiende-eeuwse toevoegingen. De vrijgekomen ruimtes worden momenteel gebruikt als congrescentrum. Jaarlijks vindt er een groot aantal evenementen plaats van socio-culturele aard, zoals voordrachten, tentoonstellingen, concerten en vormingssessies. Er is ook een stemmige hotelaccommodatie voor groepen.

12. ARTSENHUIS

Louizastraat 8, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist.

Website: www.karva.be

De Koninklijke Artsenvereniging komt voort uit het 'Collegium Medicum Antverpiense' dat op 28 april 1620 werd opgericht door de stadsmagistraat. Het is een van de oudste medische verenigingen ter wereld. Ten tijde van de Franse Revolutie werden alle goederen van gilden of beroepsverenigingen verbeurd verklaard. Het Collegium heeft dan geen wettelijk bestaan meer, maar praktisch leeft het voort als een soort vriendenkring zonder officieel gezag. In 1834 werd de vereniging nieuw leven ingeblazen met de oprichting van de 'Société de Médecine'.

De Société de Médecine had geen eigen lokalen. Het bestuurlijk werk gebeurde ten huize van de voorzitter of de secretaris. Vergaderingen werden gehouden in een gehuurd lokaal. De vereniging had een mooie collectie boeken die een tijd lang bewaard werd in de Antwerpse stadsbibliotheek, gescheiden van de andere boeken. Victor Desguin, ex-voorzitter, zorgde ervoor dat de vereniging twee lokalen in het Atheneum ter beschikking kreeg en alle boeken werden overgebracht. De Société kon vanaf dan haar boeken zelf beheren en de bibliotheek was twee uur per dag toegankelijk voor de leden. In 1920 had het Atheneum de lokalen zelf nodig. De boeken moesten opnieuw naar de stadsbibliotheek, maar omdat daar niet onmiddellijk plaats kon worden vrijgemaakt werden ze in kisten opgeslagen in de Sint-Annakapel in de Lange Nieuwstraat.

Ondertussen kwam er weer beweging bij de geneesheren van Antwerpen. In 1872 werd een 'Cercle Médical d'Anvers' gesticht, een vereniging voor het verdedigen van de beroepsbelangen. Ze had onmiddellijk veel meer aanhang dan de oudere 'Société de Médecine d'Anvers' die op dat moment in een benarde financiële situatie zat. De oude artsvereniging moest daardoor wel aansluiten bij de nieuwe Cercle Médical. Die kocht in 1919 dit herenhuis in de Louizastraat als zetel voor de vereniging.

Deze patriciërswooning werd opgericht omstreeks 1850. In 1871 werd de gevel licht gewijzigd naar een ontwerp van Van Cuyck. De neoclassicistische gang leidt naar een hal met een zware houten trap. De kunstwerken die hier hangen zijn langdurige bruiklenen van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten. Op de eerste verdieping bevinden zich de bibliotheek, een bestuurs- en een voordrachtenzaal.

De bibliotheek werd door de artsenvereniging tijdens het interbellum ingericht. In 1921 besliste de stadsbibliotheek om de boeken die lagen opgeslagen in de kapel terug te bezorgen aan de Cercle Médical. De vereniging besloot in haar pand in de Louizastraat de twee achterste salons van de eerste verdieping en de bovenliggende kamers van de tweede verdieping uit te breken en een grote conferentiezaal met galerij in te richten. Tegen de muren werden boekenrekken aangebracht. De bibliotheek kreeg de naam 'Alberteum'. Hoewel de werken waarschijnlijk al eerder voltooid waren, kwam koning Albert I ze in 1935 inhuldigen. Vanaf het begin van de jaren '30 was er dus opnieuw een medische bibliotheek die toegankelijk was. Het historisch meest waardevolle deel van de collectie is de ruime verzameling negentiende-eeuwse medische tijdschriften van de plaatselijke en regionale geneeskundige kringen van Vlaanderen.

Het gebouw wordt nog steeds gebruikt door de artsenvereniging die er wetenschappelijke bijeenkomsten organiseert in het kader van permanente navorming. Het is ook een ontmoetingsplaats voor huisartsen, specialisten en paramedici. De verschillende zalen in het gebouw (de vergaderzalen, de bibliotheek, een historisch archief en de medische club) kunnen sinds kort voor evenementen gebruikt worden.

13. ZUIDERPERSHUIS

Walsekaai 14, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist.

Zuiderpershuis van (n)u: Raap tijdens een rondleiding historische verhalen over de industriële geschiedenis van het Zuiderpershuis bij elkaar. Prikkel die je verbeelding? Fantaseer dan verder. Droom luidop. Hoe kan die geschiedenis worden vervlochten met de huidige en toekomstige invulling van het monument? Kom je ideeën delen! Oh, en dromen kan op alle leeftijden, uiteraard.

Culturele krachtencentrale: Laat je overweldigen door korte optredens en performances, of snuister door het werk van studenten beeldende kunst van de Academie Berchem op de tentoonstelling 'Viewmaster'. Of kom verpozen aan de vijver op het terras - en laat een heerlijke volkskoken je honger stillen.

Website: www.zuiderpershuis.be

Het Zuiderpershuis aan de gedempte Zuiderdokken was één van de acht hydraulische waterkrachtcentrales die tussen 1865 en 1904 werden ge-

bouwd om energie te produceren voor de almaar groeiende havenactiviteiten. Deze hydraulische krachtcentrale voorzag 164 kranen, 6 sluisen, 8 bruggen, 3 rioolschuiven en 30 kaapstanders in de Antwerpse haven van energie. En dat terwijl er in de hele fabriek maar 25 mensen werkten. Het gebouw werd opgericht in 1882-1883. De plannen zijn een samenwerking tussen ingenieur Paul De Wit en architect Ernest Dieltiens. Het complex bestaat uit twee delen: enerzijds het gebouw uitgevend op de Waalse kaai met de machinezaal, stoomketelhal en schoorsteen en anderzijds het gebouw in de Timmerwerfstraat voor burelen en bewoning. Het gebouw in de Timmerwerfstraat is uitgevoerd in Vlaamse neo-renaisancestijl. Rechts is er de (rijker uitgewerkte) directeurswoning en links de woning van de machinist. In de loop van de tijd werden gebouwen toegevoegd en oude gebouwen aangepast of heringericht.

De imposante neobarokke gevel aan de Waalse kaai bestaat uit een massieve onderbouw uitgevoerd in ruw gekapte blokken met erboven twee cilindrische torens waarin zich de accumulatoren bevonden. De stoomketels en -machines waren het hart van het pershuis, maar daar is niets van overgebleven. De accumulatoren zijn wel behouden, als enige exemplaren van alle Antwerpse pershuizen. Ook de kettिंगgloeioven en enkele werkplaatsen zoals de smidse en draaijerij bleven bewaard. Het gebouw geldt als één van de mooiste voorbeelden van industriële archeologie in Vlaanderen.

Stoomkracht werd vanaf het begin van de twintigste eeuw geleidelijk vervangen door elektriciteit. Toch duurde het nog tot 1958 vooraleer de stoommachines volledig vervangen waren. Op elektriciteit bediende het Zuiderpershuis nog tot in 1977 de Nassaubrug. Daarna werd het pershuis gesloten en gebruikt als depot. In 1984 nam het collectief Internationale Nieuwe Scène (INS) het gebouw in gebruik als repetitieruimte voor de reizende producties. Drie jaar later sloten de INS en de stad Antwerpen een erfpachtovereenkomst voor vijftig jaar waarbij de gebruiker het gebouw zou restaureren, een schouwspelzaal zou inrichten en een cultureel centrum opstarten. De vzw Zuiderpershuis werd opgericht en zou als bouwheer optreden. De locatie werd tussen 1992 en 2007 met grote soberheid en respect voor het industriële karakter van de site gerestaureerd.

14. ATELIERFLAT JOZEF PEETERS

De Gerlachekaai 8/32, 2000 Antwerpen

Gidsbeurten: om 10, 11.30, 13, 14.30 en 16 uur. Duur: 1 uur. Groepen van 11 personen. Enkel na reservatie. Tickets verkrijgbaar op 30 augustus op de Cultuurmarkt van Vlaanderen (Erfgoedplein op de Meir) of vanaf 1 september via 03 22 11 333.

Website: www.kmska.be

Ook rondleidingen op: donderdag om 10, 11.30, 13.30 en 15 uur, na reservatie via www.kmska.be. Rondleidingen voor individuele bezoekers op de eerste en derde zaterdag van de maand na reservatie via www.kmska.be.

‘Dit is mijn testament.’ Met deze woorden begon de eigenhandig geschreven wilsbeschikking waarmee Godelieve Peeters (1925-2009) haar nalatenschap overmaakte aan de stad Antwerpen. De erfenis bestond uit het interieur met kunstwerken, archief, meubelen en gebruiksvoorwerpen van het door haar vader Jozef Peeters volledig beschilderde en ingerichte appartement aan de De Gerlachekaai. Jozef en Godelieve Peeters schonken de wereld hiermee een driedimensionaal kunstwerk zonder weerga. Voorwaarde voor de schenking was dat ‘het kunstzinnig publiek’ de atelierflat op gezette tijden kon bezoeken. Sinds 2013 is het appartement voor het publiek opengesteld. De coördinatie hiervan is in handen van het Letterenhuis en het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA).

De modernistische schilder, graficus en interieurontwerper Jozef Peeters (1895-1960) was één van de eerste abstracte kunstenaars in België. In de jaren twintig was hij met Michel Seuphor (toen nog Ferdinand Berckelaers) de sterkhouders van het invloedrijke avant-gardetijdschrift ‘Het Overzicht’, waarin hij ook theoretiseerde over kunst. Later publiceerde hij nog het tijdschrift ‘De Driehoek’. Peeters onderhield contacten met de belangrijke Europese centra van de avant-garde, zoals ‘De Stijl’ in Nederland en ‘Der Sturm’ in Duitsland, en ook met vooruitstrevende Belgische contemporaine kunstenaars.

Centrum van zijn artistieke gedachtegoed was het appartement waar Peeters en zijn echtgenote Pelagia Pruym in 1924 gingen wonen. In 1925 werd dochter Godelieve geboren, een jaar later zoon Maarten. Eind jaren twintig beschilderde Peeters alle muren, plafonds, deuren en ontwierp zelf het meubilair in de kleine flat, die ook als zijn atelier dienst deed.

EILANDJE

Zijn modernistische, constructivistische opvattingen vertaalde hij in een abstract-geometrische compositie in prachtige gedempte kleuren, met een eigen sfeer voor elke ruimte. Hij toverde de flat hiermee om tot een uniek kunstwerk.

Het appartement bestaat uit vier kamers aan een smalle gang, die een perspectivische rol vervult. Elke kamer heeft een geometrische beschildering met een aparte kleurstelling, rekening houdend met de lichtinval en met de functie van de kamers. Zo is de gang voorzien van een beschildering in grijze tinten. Op de deuren is in potloodlijnen een houtimitatie getekend. Ook het atelier, met uitzicht op de Schelde, is in grijswitte tinten geschilderd en ademt een koele lichte sfeer uit. De slaapkamer van de kinderen is uitgewerkt in roze tinten. De intieme sfeer van de ouderslaapkamer ontstaat door de schildering in grijze en blauwe tinten en de warme gele kleur van het meubilair. De leefkamer is dan weer geschilderd in gele, groene en okertinten. Peeters voerde de beschildering uit in olieverf. De laatste laag werd afgewerkt met de tamponneerborstel. Gezien het specifieke karakter van de kleuren werd bij de restauratie alles in het werk gesteld om de oorspronkelijke beschildering te behouden.

Voor dit toen nieuwe interieur ontwierp Peeters ook sobere en (multi) functionele meubelen, ingegeven door de beperktheid van de ruimte. Zo zijn bijvoorbeeld de plinten van de kasten benut als opbergruimte met lades. Een ander voorbeeld is het meubel in de gang dat dienst doet als kapstok én bergmeubel én elektriciteitsmeterkast. Het meest multifunctionele meubel bevindt zich in de ouderslaapkamer waar de opklapbedden en kaptafel veranderd kunnen worden in een studeerkamer met bureau en kastje. De meubelen zijn niet decoratief uitgewerkt. De nadruk ligt op de kleur en de textuur van de verschillende houtsoorten.

Dochter Godelieve Peeters ging hier opnieuw wonen na het overlijden van haar vader in 1960 en heeft er blijvend voor geijverd zijn werk onder de aandacht te houden.

EILANDJE

Varend erfgoed is een ruim begrip. Om te beginnen zijn er heel wat soorten schepen: zeil- en motorjachten, rond- en platbodems, militaire schepen, binnenvaartschepen, sleepboten, loodsboten en vissersschepen. Daarnaast behoren ook drijvende of via het water verplaatsbare installaties of werktuigen zoals kranen, baggerschepen en werkpontons tot de categorie van het varend erfgoed. Vlaanderen heeft, door zijn ligging aan de Noordzee en een dicht waterwegennet van rivieren en kanalen, een lange scheepvaart- en scheepsbouwtraditie. De oudst teruggevonden schepen werden gevonden in Brugge en dateren uit de Romeinse periode. Ook van Vikingschepen (onder andere in Dendermonde) werden resten teruggevonden. De Doelse kogge, in de eerste helft van de veertiende eeuw gezonken in een zijarm van de Schelde, is dan weer een voorbeeld van een middeleeuws scheepstype. Deze vaartuigen werden voor verschillende doeleinden gebruikt, gaande van handel en oorlogsvoering tot ontdekkingsreizen en pleziervaart. Afhankelijk van het type werden ze ingezet op binnenwateren, langs de kust of op zee. Aanvankelijk werd vooral de kracht van de mens of de wind gebruikt om een schip te laten voortbewegen, later werden ook stoommachines, motoren en andere aandrijftechnieken aangewend. Zowel op basis van gebruik, vormgeving als aandrijving kunnen schepen worden ingedeeld.

Nautisch erfgoed krijgt erkenning

De voortdurende technische evolutie in de scheepsbouw en in de schepen zelf zorgde ervoor dat de meeste scheepswerven regelmatig gemoderniseerd werden. Scheepstypes werden continu verbeterd of aangepast aan nieuwe technische of gebruikseisen en nieuwe types werden ontwikkeld. De bestaande vloot groeide mee met de technische vereisten en specifieke eisen van de tijd.

Door slooppremies en concurrentie van andere transportmiddelen ging het maritiem patrimonium stelselmatig verloren. Typische schepen werden verschroot en heel wat scheepswerven gingen failliet. Stilaan raakten verenigingen en vrijwilligers echter geïnteresseerd in het nautisch erfgoed. Ook internationaal groeide de belangstelling voor watergebonden patrimonium. Dat resulteerde in 2001 in het Charter van Barcelona. Daarin worden richtlijnen geformuleerd voor het behoud en de restauratie van historische schepen.

Het decreet van 3 maart 1976 tot bescherming van monumenten en stads- en dorpsgezichten bepaalde al dat onroerende objecten beschermd kunnen worden omwille van hun industrieelarcheologische waarde. De materiële getuigen van de geschiedenis van de transportinfrastructuur - dus bewegende objecten zoals vaartuigen - zijn een deelaspect van het industrieel erfgoed. Inhoudelijk is het verschil tussen onroerend erfgoed en het roerend transportmiddel niet relevant. Het is in de eerste plaats een juridische kwestie, omdat roerende materie gemeenschapsmaterie is, terwijl onroerende zaken gewestelijk verankerd zijn.

Sinds 1990 werden pogingen ondernomen om een aantal vaartuigen met het monumentendecreet te beschermen. Het ging om juridische redenen steeds om schepen die uit de vaart genomen waren, waardoor ze toch als onroerend konden beschouwd worden. Zo werden er vijf vaartuigen als monument beschermd, waaronder de Antwerpse Cephée, onderdeel van de collectie van het toenmalige scheepvaartmuseum. Het echt nog bewegend, historisch relevant, nautisch patrimonium bleef evenwel in de kou staan.

Om dit gebrek te ondervangen kwam er in 2002 een afzonderlijk beschermingsdecreet voor varend erfgoed, een primeur in Europa. Hierin wordt varend erfgoed gedefinieerd als 'het nautisch erfgoed, inzonderheid de schepen, de boten en de drijvende inrichtingen met inbegrip van hun voortstuwingsmiddelen waarvan het behoud van algemeen belang is wegens hun historische, wetenschappelijke, industrieelarcheologische of andere sociaal-culturele waarde'. Alleen schepen en drijvende inrichtingen die in Vlaanderen gebouwd zijn of een sterke link hebben met Vlaanderen en de Vlaamse wateren kunnen beschermd worden. Bovendien moet het erfgoed minstens dertig jaar oud zijn, tenzij kan worden aangetoond dat het om een uniek schip of om een bijzondere drijvende inrichting gaat. Replica's komen in principe niet in aanmerking. Op 23 november 2013 werden enkele wijzigingen aan het decreet goedgekeurd. De financiële ondersteuningsmogelijkheden werden uitgebreid en de rechtsgevolgen van een bescherming werden beter omschreven en ruimer. De beschermingsprocedure loopt, vergelijkbaar met het onroerend erfgoed, in twee fasen met een voorlopige en een definitieve bescherming. Eveneens vergelijkbaar zijn de premies voor onderhouds- en restauratiewerken. In 2008 werd een monumentenwacht voor varend erfgoed opgericht, naar analogie met de monumentenwacht voor bouwkundig erfgoed en interieurs. Zij adviseren eigenaars bij het beheren en onderhouden van varend erfgoed.

Ondertussen is er ook een 'inventaris varend erfgoed'. Daarin zijn vaartuigen opgenomen daterend vanaf de late negentiende eeuw tot onge-

veer 1970. Het is een typologische inventaris: de indeling wordt gemaakt op basis van de onderscheiden eigenschappen die kenmerkend zijn voor een bepaald schip, rekening houdend met het vaargebied, het (oorspronkelijk) gebruik, de voortstuwingsmiddelen en het constructiemateriaal. Van schepen die binnen het bestek van deze inventaris beschreven worden, wordt onderzocht of ze beschermingswaardig zijn. Criteria zijn bijvoorbeeld de uniciteit, de bewaringstoestand, een bijzonder historisch kader of een opmerkelijke technologische realisatie. Maar ook schepen die op exemplarische wijze getuigen van een evolutie – of die het begin of einde illustreren van een bepaalde traditie - kunnen beschermd worden. Negen relicten met een ligplaats in Antwerpen zijn ondertussen als varend erfgoed beschermd.

Het zeilschip Williwaw is beschermd sinds 2008. Met dit zeilschip uit 1970 maakte Willy de Roos tussen 1972 en 1975 een reis rond de wereld. Het werd in 1998 aangekocht door de vrienden van het scheepvaart-museum en gerestaureerd door vrijwilligers. Het schip wordt nu gebruikt voor opleidingen. In 2010 werd de drijvende stoomkraan nr. 9 uit 1948 van het Museum aan de Stroom beschermd. Een jaar later volgde het kerkschip Sint-Jozef, een betonnen bunkerschip gebouwd tussen 1942 en 1944. De Mon Désir, gebouwd in 1913, is één van de weinige gaaf bewaarde voorbeelden van een sleepspits. Het is beschermd sinds 2013 en maakt deel uit van de collectie van het Rijn- en Binnenvaartmuseum. In 2014 volgden nog twee thematische beschermingen: een reeks rond- en platbodems en een reeks historische motorjachten. Rond- en platbodems zijn zeilschepen met een typische rompvorm en zijwaarden. Deze werkschepen werden ingezet in ondiep water. De hoogdagen van de plat- en rondbodems zijn te situeren tussen 1900 en 1930. Sommigen werden daarna ingezet voor vrijetijdsbesteding, waardoor ze bewaard bleven. De tjalken Gerlache en Ortelius (beide eigendom van de stad) en de poon Ouderhoek (met ligplaats in het Kattendijkdok) werden in deze bescherming opgenomen. Drie schepen met hoge erfgoedwaarde uit de collectie van het Museum aan de Stroom - de BRU 24, de Courlis en de Dolfijn - werden niet beschermd omdat ze permanent op de wal liggen. De reeks historische motorjachten geeft een overzicht van de productie van motorjachten van het begin van de twintigste eeuw tot de jaren 1960. Deze vaartuigen zijn bijzonder vanwege hun individualiteit. Ze werden vrijwel steeds als uniek stuk en voor de bevoorrechte klasse gebouwd en fungeerden als rijkelijk versierd statussymbool. Na de Tweede Wereldoorlog deed zich langzaam een democratisering van de pleziervaart voor. Dit ging gepaard met seriebouw en de opkomst van nieuwe materialen. In Antwerpen werden de Allegonda uit 1911 en de Napoleon uit 1920 (beide met ligplaats in het Bonapartedok) als historisch motorjacht beschermd.

Maarten Van Dijk (°1975) is van huize uit een fervent zeiler. 'Ik kan mijn hoofd breken over de beste manier om een spinnakerboomneerhouder te installeren met meters en meters elastiëkkkoord.' Voor een leek klinkt dat als een niet te ontwarren kluwen. Gelukkig is Maarten ook doctor in de geschiedenis, waarover hij helder vertelt. Binnen het agentschap Onroerend Erfgoed is hij onderzoeker industrieel en varend erfgoed.

Om het varend erfgoed in Vlaanderen in kaart te brengen, fietste Maarten de voorbije jaren langs haventjes, kanalen en rivieren, op zoek naar historisch waardevolle boten en schepen. *'Een goed voorbeeld van varend erfgoed is de garnalenvisser Crangon'*, steekt Maarten van wal. *'In de zomermaanden vaart dat schip nog steeds uit vanuit de haven van Oostende. Het gooit de netten uit en vist garnalen op een traditionele manier, zoals het altijd deed.'* Er kunnen twaalf mensen mee aan boord, die de garnalen ook meteen koken. En op het einde van de dag krijgt iedereen een deel van de vangst mee naar huis. Zo zie je het erfgoed aan het werk. *'Vanuit het agentschap Onroerend Erfgoed geven we de voorkeur aan schepen die nog in de vaart zijn. Dat zegt het meeste over een schip en zo blijft het erfgoed springlevend.'*

Het voorbeeld van de garnalenvisser is slechts één van de vele vormen van varend erfgoed. De diversiteit is enorm: het maritiem erfgoed omvat plat- en rondbodems, zeil- en motorjachten, maar ook boeienleggers, binnenvrachtschepen en drijvende havenkranen. *'Het maritiem erfgoed in Vlaanderen is niet zo uitgebreid als bijvoorbeeld in Nederland. Daar zijn meer dan 2500 vaartuigen opgenomen in het Register Varend Erfgoed Nederland. In Vlaanderen zitten we op dit moment met een 125-tal schepen op de inventarislijst. 28 daarvan zijn beschermd als varend erfgoed. En vijf schepen die op wal liggen zijn beschermd als monument.'*

(On)roerend erfgoed

In het verleden viel veel maritiem erfgoed tussen wal en schip. Boten of schepen die rondvaren en drijvende inrichtingen zijn verplaatsbaar, en dus roerend. *‘En dat is problematisch om ze juridisch te beschermen binnen het monumentendecreet van 1976.’* Maar we leven niet in een papieren werkelijkheid. *‘Varend erfgoed is heel nauw verbonden met de discipline van industrieel erfgoed. De boten zijn verbonden met de werven, met de typische materialen zoals staal en klinknagels die op die plaatsen worden gebruikt. Schepen liggen ergens aan een kaai, ze varen door sluizen, ze worden geladen en gelost met kranen langs de kant. Heel de haveninfrastructuur vormt één geheel.’* Het agentschap Onroerend Erfgoed benadert al die verschillende zaken op een integrale manier als watererfgoed. In de praktijk zijn het ook dezelfde mensen die eraan werken. *‘Dat specialisme, van dat materialengebruik, de mensen die verstand hadden van staal, beton en klinknageltechnieken, van transportgeschiedenis, van havengeschiedenis, van alle economische facetten ervan, die expertise zat allemaal bij de voorloper van het agentschap Onroerend Erfgoed.’*

Toen in de jaren '90 veel scheepswerven failliet gingen, de IJslanvisserij uitstierf en veel binnenvaartschepen uit dienst werden genomen en die schepen in varende staat niet binnen het monumentendecreet konden worden beschermd, werden andere pistes voor bescherming onderzocht. Ook de grote publieke belangstelling voor varend erfgoed, bijvoorbeeld op Oostende voor Anker en de Tall Ship Races, of de vele verenigingen die zich vormden om boten op te kopen en op te knappen, vormden een belangrijke stimulans om werk te maken van een juridisch kader voor de erkenning en bescherming van varend erfgoed. Dat resulteerde in 2002 in het decreet Varend Erfgoed.

56

Decreetswijzigingen

Het decreet uit 2002 vertoonde ook enkele lacunes en werd in 2014 herwerkt. De belangrijkste veranderingen zijn de decretale verankering van de inventaris, een procedure voor het naar het buitenland verhuizen van varend erfgoed en een flexibelere financiering. Het agentschap verwacht dat het gewijzigde decreet in werking treedt in 2016.

‘We hadden in Vlaanderen totaal geen overzicht op het maritiem patrimonium.’ Met de inventaris die Maarten maakte en die in 2014 online werd geplaatst, ontwikkelde het agentschap een instrument om het varend erfgoed te beschermen. De inventaris werd aangelegd om op een gefundeerde manier te gaan erkennen en beschermen. *‘Als je geen*

overzicht hebt over een bepaald type van erfgoed, dan heb je geen referentiekader om beslissingen op te baseren.’ En daarnaast is een opname in de inventaris voor veel booteigenaren ook de bevestiging dat ze met iets waardevol bezig zijn. *‘Een wimpel voor aan hun boot of schip is een mooi, zichtbaar teken van erkenning voor hun werk.’* In het decreet van 2002 was die inventaris nog niet opgenomen. *‘In het nieuwe decreet krijgt die wel een juridische basis.’* Concreet wil het zeggen dat de lijst van alle schepen die in de inventaris worden opgenomen als een officiële lijst in het Belgisch Staatsblad kunnen worden gepubliceerd. *‘Dat geeft andere overheden de mogelijkheid om daar eventuele rechtsgevolgen aan te koppelen, bijvoorbeeld korting op het liggeld van historische schepen.’*

Varend erfgoed is roerend en dus mobiel erfgoed. Volgens de regeling van het decreet uit 2002 zou een eigenaar naar het buitenland kunnen vertrekken met zijn beschermd schip. In het nieuwe decreet is er een toelating nodig om beschermd varend erfgoed definitief naar het buitenland te brengen. De juiste regeling moet nog worden uitgewerkt door de Vlaamse Regering in een uitvoeringsbesluit. Daarvoor wordt inspiratie gezocht in het topstukendecreet en zal overleg tussen de eigenaar en het agentschap Onroerend Erfgoed een grote rol spelen.

Ook de premierregeling werd in het nieuwe decreet aangepast. Om flexibeler te kunnen inspelen op de noden van de beschermde schepen, maakt het nieuwe decreet een onderscheid tussen onderhoudsmaatregelen en beheersmaatregelen. *‘Volgens het decreet uit 2002 kon je als eigenaar enkel premies krijgen wanneer een beheersovereenkomst werd afgesloten met de Vlaamse overheid’,* vertelt Maarten. Daarin stond wat er met de boot zou gebeuren, op vlak van openstelling van het schip. En je moest voor meerdere jaren de planning van de onderhoudswerken aan het schip doorgeven. *‘Maar stel dat de motor in jaar drie helemaal stuk ging en dat stond niet in de beheersovereenkomst? Of dat het stormt en de mast breekt af?’* Het decreet van 2014 voorziet een soepeler instrument. Naast een beheersovereenkomst werd ook een ander traject voor onverwachte of kleine kosten opgesteld, in de vorm van een onderhoudspremie.

Maritiem erfgoed van formaat

Met die aanpassingen staat het decreet Varend Erfgoed sterker dan tien jaar geleden. Maar vallen er nog schepen uit de boot? *‘Het decreet werkt best voor maritiem patrimonium met relatief beperkte afmetingen. Een zeiljacht, een motorjacht, oude vissersboten zoals hengsten en hoogaarzen, dat zijn boten die meestal kleiner zijn dan 20 meter. Voor*

57

een particulier is het perfect mogelijk om zo'n stuk aan te kopen, dat te onderhouden en daarmee te varen.' Voor grotere schepen ligt dat in de praktijk anders. 'Zodra een vaartuig langer is dan bijvoorbeeld 30 meter moet je het inschrijven als zeegaand schip en moet het voldoen aan de strenge veiligheids- en milieunormering van internationale verdragen. Bovendien verbruiken zulke grote schepen vaak zoveel diesel dat het financieel niet haalbaar is om er bijvoorbeeld rondjes mee te varen op de Schelde.'

Wanneer stukken groter zijn, moet naar andere oplossingen worden gezocht. Op dit ogenblik zijn die er nog niet echt. *'Neem het voorbeeld van de Charlesville.'* Dat schip vervoerde jarenlang mensen en materiaal tussen Antwerpen en Congo. *'De erfgoedwaarde was bijzonder hoog, vanwege die historische band met de kolonie. Het was ook het enige pakketschip dat we nog hadden. Uiteindelijk kwam het in haven van Rostock terecht als opleidingsschip. Daarna werd het als jeugdherberg aan de kant gelegd. Tot slot werd het verkocht om te worden vershroot, maar het zonk op weg naar zijn laatste bestemming. Het was een mooi schip, maar wat zou je ermee doen in de Antwerpse haven?',* vraagt Maarten zich luidop af. Zo'n schepen in varende staat houden is onbetaalbaar. Maar ook als ze aan de kade zouden komen te liggen is er op dit moment geen duidelijke bestemming voor dat soort boten. Grote schepen die voor een specifiek doel werden gebouwd, bijvoorbeeld boeienleggers, loodsschepen en hydrografische schepen, zijn ingericht voor een specifieke taak. Het is niet eenvoudig die te herbestemmen. *'En wat zou je als particulier met een drijvende stoomkraan doen? Ik zou het echt niet weten. Voor de grotere stukken uit ons maritieme patrimonium zouden we een ontvangstinstelling moeten hebben, die dat deel van het varend erfgoed kan beheren en ontsluiten voor het publiek.'*

In Antwerpen zijn er plannen om van de droogdokken aan het Kattendijkdok een maritiem museum te maken. *'Een aantal van de droogdokken zou men gaan gebruiken voor het herstellen van historische schepen. Eigenaars zouden daar met hun boot terecht kunnen, bezoekers kunnen komen kijken.'* Zo beleef je als bezoeker ook echt de geschiedenis. *'En een dergelijke maritieme instelling met droogdokken zou in de toekomst een ontvangstinstelling kunnen worden voor groter varend erfgoed, voor schepen die particulieren niet kunnen beheren.'* Vanuit het perspectief van het varend erfgoed zou dat heel mooi zijn - en ook voor Maarten persoonlijk is het een stille hoop.

Hotspots in Antwerpen

Voor dat nieuwe Maritieme Museum opent, kunnen Antwerpenaren op heel wat andere plekken in de stad terecht. Ze kunnen hun scheepshart luchten in het betonnen Kerkschip in het Houtdok, of een bezoek brengen aan het Rijn- en Binnenvaartmuseum in het Bonapartedok. Verder zijn er in Antwerpen nog een paar hotspots voor liefhebbers van varend erfgoed *'Antwerpen is echt een centrum van het maritiem erfgoed in Vlaanderen. 44 van de 125 inventarisvaartuigen zijn hier te vinden.'* Onder de hangar aan de Orteliuskaai, vlak naast het Steen, ligt de collectie van het MAS op de kade. In het Bonapartedok vind je twee beschermde motorjachten, de drijvende stoomkraan nummer 9 en een aantal binnenvaarschepen zoals de Mon Dèsir en de Angèle. Ook in het Kattendijkdok ligt een grote concentratie maritiem erfgoed. *'Ook vanop de kade kan je die schepen perfect bewonderen.'*

Wie achtergrondinformatie zoekt over de geschiedenis van de schepen, kan die vinden in de inventaris onroerend erfgoed: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/ivm>.

15. HOGERE ZEEVAARTSCHOOL ANTWERPEN

Noordkasteel Oost 6, 2030 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Website: www.hzs.be

Uit archiefdocumenten blijkt dat er al in de veertiende eeuw zeevaart-onderricht bestond in Antwerpen. Tijdens de Franse periode werd het zeevaartonderwijs volledig geherstructureerd en ondergebracht in de gebouwen van het Arsenaal. Daarnaast werd in 1802 ook een Marine- en Koopvaardijsschool opgericht, gevestigd in de Handelsbeurs. De Belgische omwenteling zorgde voor een onderbreking, maar in 1834 werd de zeevaartschool opnieuw opgericht onder de naam 'Ecole supérieure de Navigation'.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden de lessen geschorst. Daarna liet de nood aan een nieuwe en moderne locatie zich voelen. Verouderde infrastructuur en een uitbreiding van de Belgische handelsvloot zorgden ervoor dat de Hogere Zeevaartschool, toen gevestigd in de Verlatstraat, het steeds toenemende aantal leerlingen niet meer kon herbergen. De Belgische Zeevaartvereniging, met als voorzitter Armand Grisar, schreef in 1929 een nationale wedstrijd uit voor de bouw van een ruim schoolgebouw op een door de stad beschikbaar gesteld terrein ten noorden van de Roeyerssluis.

Er waren vijf inzendingen waaruit het Mercator-project van de architecten Josse en Maurice Van Krieking (vader en zoon) werd weerhouden. De ruwbouw begon in 1931. De toenmalige minister van verkeerswezen Philip Van Isacker legde de eerste steen. De school werd al in 1932 in gebruik genomen. In 1959 werd aan de noordzijde nog een vleugel aangebouwd. In de loop van de jaren werden intern verscheidene veranderingen aangebracht, maar het specifieke karakter van het complex bleef bewaard.

Het gebouw werd opgetrokken in gewapend beton, bruingele Belvédèrebaksteen en blauwe steen. De vormgeving verwijst naar de scheepvaart: de afgeronde westzijde, het dakterras en de terugliggende bovenbouw refereren aan een commandobrug. Een deel van de oude vestinggracht van het Noordkasteel werd aan de school gehecht voor roei- en zwem-oefeningen. Een modelboot voor de eerste trainingen werd in de uitsparing van de vleugels ingeplant.

Via de hoofdingang komt men in de inkomhal met schilderijen uit 1934 van de hand van de marineschilders Taf Wallet en Julien Creytens. De eerste schilderde de havenactiviteiten, de tweede het overzees transport. Een zeeschip dat geladen wordt staat centraal in het schilderij van Wallet. Links daarvan worden de magazijnen en typische natiepaarden weergegeven. Rechts zijn de havenarbeiders afgebeeld. Op de achtergrond schilderde Wallet de drijvende graanelevatoren die lange tijd gebruikt werden om granen en zaden vanuit het ene schip over te laden op het andere.

Overzeese gebieden werden in de jaren 1930 geassocieerd met de toenmalige Afrikaanse koloniën. Het werk van Creytens wordt dan ook gedomineerd door Congolezen en door één van de Congoboten die vanuit Antwerpen passagiers en goederen naar de Belgische kolonie voerde. Op de achtergrond zijn de zeilschepen afgebeeld waarmee de cadetten van de Hogere Zeevaartschool stages op zee uitvoerden: de 'Comte de Smet de Naeyer', de 'L'Avenir' en de 'Mercator'. In de hal staat ook een standbeeld voor de gesneuvelde zeelieden en op de eerste verdieping hangt een koperen gedenkplaat ter nagedachtenis van de cadetten van het schoolschip 'Comte de Smet de Naeyer' die in 1906 omkwamen.

De raadzaal op de eerste verdieping ligt in de rotonde van het gebouw. Deze vergaderzaal heeft een paneelschildering, ingelegd met bladgoud, van René De Pauw. Het illustreert diverse nautische vaardigheden die op de Hogere Zeevaartschool worden aangeleerd. Centraal is een grote wereldbol afgebeeld met daarrond 20 studenten. Die voeren verschillende handelingen uit: kaartpassen, scheepsnavigatie, reparatie van zeilen, knopen leggen en touwen splitsen.

Tijdens de Open Monumentendag kan de navigatiesimulator op de tweede verdieping worden bezocht. Die 'Full Mission Bridge Simulator' is een mooi voorbeeld van het combineren van traditie en technologie op de Hogere Zeevaartschool.

16. HAVENKRANEN MAS

Rijnkaai z/n, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: om de 20 min. Enkel na reservatie via 03 338 44 00.

3 van de 12 kranen kunnen bezocht worden.

Website: http://www.mas.be/Museum_MAS_NL/MASNL/Wat-is-er-te-zien/Collecties/Kranen-van-Antwerpen.html

Een tekst uit 1263 maakt voor het eerst melding van een kraan in de Antwerpse haven. Het stadsbestuur stelde toen een houten tredkraan ter beschikking van de handel in Antwerpen. Met de industriële revolutie volgde een ingrijpende verandering in de gebruikte techniek. IJzeren kranen vervingen de houten exemplaren. Aanvankelijk waren het nog handkranen, maar al snel werden die vervangen door stoomkranen, waterperskranen en uiteindelijk elektrische exemplaren. Doordat op stoomschepen minder bemanning aanwezig was dan op zeilschepen werden kranen belangrijker. Dat vormde een belangrijke stimulans voor de ontwikkeling van de technologie. Tussen 1880 en 1912 steeg het aantal hijswerktuigen in de Antwerpse haven van 17 tot 300. In 1931 stonden er in Antwerpen al 595 kranen opgesteld, waarvan de helft elektrisch werd aangedreven.

Stoomkranen werden al vroeg ingezet, maar vergden gespecialiseerd personeel en brachten brandgevaar met zich mee. Vanaf 1878-1879 werd in Antwerpen een hydraulisch systeem in gebruik genomen: grote stoommachines brachten water onder druk en voerden het via een kilometers lang netwerk van ondergrondse leidingen naar overal in de haven voor de aandrijving van onder andere hijswerktuigen. Het Noorderpershuis werd in 1878 in gebruik genomen en een jaar later kocht het stadsbestuur de eerste hydraulische kraan aan. In 1883 werd het Zuidpershuis in werking gesteld, zodat de waterdruk in heel de haven op gelijk niveau zat. De laatste hydraulische kranen in de Antwerpse haven werden in 1975 buiten bedrijf gesteld.

Op 5 juli 1974 besliste het College van Burgemeester en Schepenen van Antwerpen om bij de verschroting van de uit dienst genomen stedelijke havenkranen minstens één representatief exemplaar per reeks te behouden en over te dragen aan het Nationaal Scheepvaart Museum, vandaag ondergebracht in het Museum aan de Stroom (MAS). De collectie van het MAS bevat nu 18 historische havenkranen en is daarmee de grootste en meest diverse verzameling ter wereld. De oudste kraan, een 10-tons-kraan besteld bij Stuckenholz in 1884, werd nog met de hand aangedreven. Ze staat momenteel aan het MAS. Het merendeel van de kranen staat aan de Rijnkaai op de rails die daar destijds waren aangelegd voor het verplaatsen van de werktuigen. Enkele kranen staan evenwel nog in situ in de haven. Veertien walkranen werden reeds beschermd als monument en de vlotkraan als varende erfgoed. Verschillende daarvan zijn of worden gerestaureerd, met financiële steun van de Vlaamse overheid.

17. RIJN- EN BINNENVAARTMUSEUM ANTWERPEN

Bonapartedok – Nieuwpoortkade, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: Doorlopend rondleidingen. Geen reservatie vereist.

Website: www.rijnenbinnenvaartmuseum.be

Ook open op: elke woensdag van half april tot half oktober en elke eerste zaterdag van de maand van 14 tot 18 uur. Groepen van min. 10 personen kunnen het museum na afspraak heel het jaar door bezoeken.

In de jaren 1970 verdwenen door slooppremies en de crisis in de scheepvaartsector vele schepen. In 1976 werd daarom de vzw Museum Rijn- en Binnenvaart opgericht, die het erfgoed van de binnenvaart verzamelt en tentoonstelt aan boord van drie schepen met ligplaats in het Bonapartedok: de 'Liomar', de 'Angèle' en de 'Mon Désir'. Naast de schepen zelf geven ook foto's, scheepsmodellen, plannen, scheepsuitrusting en schilderijen een beeld van het familiaal en economisch leven van de binnenschipper.

De 'Mon Désir' is een stalen sleepspits te dateren rond 1913. Spitsen zijn vrachtschepen die tussen 1890 en 1970 veel gebruikt werden op onze kanalen. Hun succes dankten ze aan hun afmetingen die toelieten om door de meeste West-Europese sluzen te versassen. Aanvankelijk werden deze schepen gejaagd of gesleept door een schippersfamilie, professionele boottrekkers, een muilezel of een paard. Vanaf 1920 werden gemotoriseerde spitsen gebouwd, maar pas na 1945 verdrongen die de sleepspitsen. De 'Mon Désir' is één van de twee gaaf bewaarde exemplaren in Vlaanderen. Het schip werd ook nooit gemotoriseerd, wat uitzonderlijk is. De woonst is nog volledig ingericht met een wenteltrap, kachel en plafondverlichting. Verder zijn er twee slaappleatsen en een ingebouwde afwasbak met handbediende pomp. De ruimte onder de originele houten luiken bestaat uit een ruim waarin men afdalt via een houten trap. Hier wordt de geschiedenis van de binnenvaart geïllustreerd met tal van fotografische documenten, schaalmodellen en andere voorwerpen. De schipper stond op het achterdek onder een markies. De uitrusting van het dek is nog volledig met onder andere de ankerlier, het anker, de kraanbalk en de bolders.

De 'Angèle' is een kleine stalen spits gebouwd in 1923. Dit type schip werd gebruikt op smalle vaarwegen zoals de Nete, Demer en Dijle, om

landbouwgewassen (bieten, wortelen, aardappelen, granen en dergelijke) naar de voedingsindustrie te brengen. Het schip werd zonder motor gebouwd. De mastkoker om de mast te strijken werd bewaard nadat een Anglo-Belge explosiemotor op het achterdek was toegevoegd. De dekuitrusting met lieren en bolders is bewaard. Het ruim is toegankelijk via een houten kap en trap. Het is aangepast aan het nieuwe gebruik als cafetaria van het museum. In het achterste schot werd een doorgang gemaakt naar het voormalige schippersverblijf. De kleine achterwoonst is volledig met hout bekleed en nog origineel met ingebouwde bedkooi, een lichtkoepel, ingemaakte kasten en een pompkast. Het verblijf werd verwarmd met een kachel waarop ook gekookt kon worden. Het vooronder is zeer klein en ingericht als werkplaats en magazijn. De meeste van deze kleinere spitsen werden omgebouwd tot woonschepen of pleziervaartuigen.

De 'Liomar' is een gemotoriseerde stalen spits uit 1959. Het schip is volledig geklonken en was bedoeld voor het vervoer van vaste goederen. Het kan tot honderd ton water als ballast innemen voor het varen onder lage bruggen of bij abnormaal hoge waterstanden. De lieren en ankers van het schip zijn nog aanwezig. Op het voordek bevindt zich een voorroef en achter de houten stuurhut ligt de schipperswoning. Ze is nog volledig met oude eik bekleed en bevat een keukentje, een woonst en twee bedkooien zoals op dit type gewoon was. De machinekamer zit onder de hoofdwoonst en aan de voorwoonst paalt een aparte bergruimte. Het ruim is afgedekt met zinken luiken en is gemakkelijk toegankelijk met een dubbele trap. De grote ruimte van dertig bij vijf meter is volledig origineel gebleven en bevat een aantal foto's in verband met de binnenvaart, een oude scheepsmotor, een scheepsradar en een installatie voor het projecteren van films over het beroep van Rijn- en binnenschipper.

18. BROUWERSHUIS

Adriaan Brouwerstraat 20, 2000 Antwerpen

Gidsbeurten: om 10.30, 12, 13.30, 15 en 16.30 uur. Duur: 30 à 45 min. Groepen van 8 personen. Enkel na reservatie. Tickets verkrijgbaar op 30 augustus op de Cultuurmarkt van Vlaanderen (Erfgoedplein op de Meir) of vanaf 1 september via 03 22 11 333.

Het Brouwershuis dankt zijn naam aan de brouwersgilde die hier in 1581 haar vergaderzaal kreeg. De aankleding van de luxueuze raadszaal, met Mechels goudleer en monumentale marmeren schouwen met getorste Ionische zuilen, dateert uit de zeventiende eeuw. De balksleutels van de moerbalken zijn voorzien van het brouwerseembleem. Het pand zelf is op-

getrokken in traditionele stijl. Vermeldenswaard is het barokpoortje met brouwersembleem en het jaartal 1665 dat hier geplaatst werd in 1922. Het was overgebracht van een oude, afgebroken Antwerpse brouwerij.

Omstreeks 1549 begon men in deze omgeving met de aanleg van een nieuw stadskwartier volgens de plannen van Gilbert Van Schoonbeke. Hier zouden een woonwijk en vier binnenhavens gebouwd worden. Drie daarvan werden gerealiseerd: de Brouwersvliet, de Koren- of Graanvliet en de Timmervliet. Deze evenwijdige watergangen verdeelden de beschikbare oppervlakte in regelmatige percelen die haast allemaal met één zijde aan het water grensden. Omdat de verkoop van die percelen niet vlotte, werden tien modern ingerichte brouwerijen opgericht in de Brouwerstraat (nu Adriaan Brouwerstraat), evenals een waterhuis dat hen van zuiver water moest voorzien. Dit alles om de ontwikkeling van het gebied te stimuleren.

Het waterhuis werd opgericht in 1553 en in werking gesteld tussen 1554 en 1556. Het water werd gehaald uit de stadsgracht die door de Schijn gevoed werd. De Schijn was de enige zoetwaterbron van betekenis in de omgeving van Antwerpen. Het Schijnwater werd aangevoerd door de Vaart van Dambrugge en door de Herentalse Vaart. Deze laatste was een zeven kilometer lang kanaal, gegraven tussen 1486 en 1491. Het water uit de stadsgracht liep naar een ondergronds waterreservoir voorzien van een spui: de brouwerskelder of capucienenkelder. Van hieruit stroomde het via de stadsriool - een gemetselde leiding onder de Ankerui, Oude Leeuwenruï en Van Schoonbekeplein - naar het brouwershuis. De spui werd bediend door een spui-meester die in een huisje woonde gebouwd in de muur van de vest. De brouwerskelder bestaat nog steeds onder de Tunnelplaats.

Toen het water uit de stadsgracht te verontreinigd was om te gebruiken voor het brouwen, besliste men het water uit de Schijn rechtstreeks naar de brouwerskelder te brengen. Ter hoogte van de Blauwe Toren, daar waar de Herentalse Vaart in de stadsgracht uitkwam, maakte men omstreeks 1635 een aftakpunt. Van hieruit werd het water via de brouwersbuis, een twee kilometer lange pijp parallel met de vestinggracht, naar de houer gevoerd. Dit openluchtereservoir, tussen twee keermuren in de stadsgracht aangelegd, stond in verbinding met de brouwerskelder.

In het brouwershuis kwam het water terecht in een groot ondergronds reservoir. Om het van hieruit te verdelen moest het eerst op een hoger niveau gebracht worden. Dit gebeurde met een emmerpomp, een soort rad waaraan 40 emmers, van elk 29 liter ronddraaide. Het mechanisme werd aangedreven door paarden in een rosmolen. Het water kwam terecht in een vergaarbak van waaruit het met verschillende loden pijpen

naar de omliggende brouwerijen werd geleid. Het gebouw bevat nog de oorspronkelijk installatie met vergaarbakken, rosmolen, tandrad en ophaalmechanisme. Het geheel werd in 1856 wel gemoderniseerd door pompen te plaatsen en houten onderdelen te vervangen door metaal. Het brouwershuis bleef in gebruik tot 1930. In 1933 werd het gebouw als museum geopend. Waterreservoirs, rosmolen, enzovoort werden museaal ontsloten. De werking werd evenwel stilgelegd. Momenteel wordt de restauratie van het waterhuis voorbereid. De waterverdelingsinstallatie (waterreservoirs, rosmolen, scheprad...) zullen worden gerestaureerd met de mogelijkheid ze gedeeltelijk weer in werking te stellen. Ook wordt de herinrichting van het museumgebouw voorbereid.

19. BELGISCHE FRUITBEURS

Zeevaartstraat 1, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist. Gratis aangeboden door visit Antwerpen.

De veilingzaal is opengesteld.

In 1933 kochten de verenigde handelaars in exotisch fruit een stuk grond op de hoek van de Zeevaartstraat en de Godefriduskaai om er een veilinggebouw op te richten. De drie belangrijkste Belgische fruitimporteurs, de firma's Léon Van Parys, Fruit Brokers Company Spiers & White en Gérard Koninckx Frères brachten hun hoofdzetel ook over naar deze goed voor het verkeer ontsloten locatie. Het ontwerp werd in 1935-36 gemaakt door de huisarchitecten van de drie firma's respectievelijk Joseph Somers, architectenbureau Cols en De Roeck en Alfred Portielje. De inbreng van Cols en De Roeck, gespecialiseerd in bedrijfsarchitectuur, lijkt het grootst.

Het modernistisch gebouw kreeg een structuur in gewapend beton. Het sober parement is bekleed met baksteen. De klemtoon ligt op de beglaasde hoekpartij met vlaggenmast. Het veilinggebouw heeft een showroom, een verkoopzaal, een café en een vergaderruimte. De verkoopzaal in amfitheatervorm beslaat nu zowat twee derden van het bouwvolume over begane grond en bovenverdieping, aan de zijde van de Godefriduskaai. De restructuur aan de zijde van de Zeevaartstraat, met inbegrip van de hoekrotonde, biedt op de begane grond plaats aan de gereduceerde showroom met nog slechts een bescheiden inkomportaal. Op de boven-

verdieping bevinden zich een café annex keuken en woonruimte en een vergaderzaal. Voor de traphal blijft slechts een weinig zichtbare inplanting over in het binnenterrein.

Van het interieur dient vooral de verkoopzaal te worden vermeld. Die lijkt, op enkele gedichte muuropeningen na, intact bewaard - inclusief de oorspronkelijke meubilering en het binnenschrijnwerk. Er is een auditorium met een steil hellende vloer en aan de korte zijde een trapeziumvormige apsis voor de veilingbalie. De zaal wordt ter hoogte van de bovenste rang aan drie zijden omringd door een galerij met een stalen borstwering die, via de foyer in de zwikken van de apsis, de verbinding met het café verzekert. De gradins zijn uitgevoerd in houtbouw op een hellend vlak van beton en uitgerust met rijen houten tweezitsbanken met een stalen buisstructuur.

De Belgische Fruitbeurs is momenteel geïntegreerd in het complex van de firma Léon Van Parys, (LVP) een groothandel in exotisch fruit. Het gebouw uit 1935 is een ontwerp van architect Joseph Somers. Vandaag is LVP een dochterbedrijf van Exportadora Bananera Nobao, één van de grootste bananexporteurs ter wereld. Naast LVP zijn de bedrijfsgebouwen van Gérard Koninckx Frères bewaard. Het art deco gebouw werd in 1935 opgetrokken naar ontwerp van Alfred en Donald Portielje. Het complex van Fruit Brokers Company Spiers & White lag aan de westzijde van de Zeevaartstraat.

20. KERKSCHIP ANTWERPEN

Houtdok 25 – Haven 25, 2030 Antwerpen

Open: van 11.30 tot 18 uur

Website: www.kerkschip-antwerpen.be

Ook open: voor groepen op aanvraag via 03 233 79 60 of 0486 78 57 49.

Al in 1855 bouwde de Fransman Joseph-Louis Lambton (1814-1887) een betonnen roeibootje. Er werd verder met het materiaal geëxperimenteerd in de scheepsbouw omdat er complexe en geronde vormen mee mogelijk waren. De lange bouw tijden met ingewikkelde houten bekistingsvormen verhinderden evenwel dat het materiaal op grote schaal werd toegepast. Tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen hout en staal schaars waren, ontstond er van overheidswege opnieuw interesse voor gewapend beton in de scheepsbouw. Een grote doorbraak kwam er echter niet. Beton beleef een vervangingsproduct in tijden van schaarste.

HARMONIE

De Tweede Wereldoorlog bracht de bouw van betonnen schepen terug aan de orde. Het huidige kerkschip werd in 1942 besteld als een betonnen tankschip, een bevoorradingschip. Het zou bestand zijn tegen de magnetische zeemijnen die de Engelse marine in de beginfase van de Tweede Wereldoorlog gebruikte. Bij het bouwen van het kerkschip in 1942-1943 werd gewerkt naar analogie met de traditionele bouwstructuur van houten en stalen schepen waarbij een schil werd aangebracht op betonnen spanten door middel van bekisting. De lange bouwtijd was vooral te wijten aan de lange winter in 1942-43. Begin 1944 werd het casco (de drijvende romp) vanuit Rotterdam naar Antwerpen versleept om verder afgebouwd te worden.

Na de bevrijding werd het schip in beslag genomen door de Belgische staat (sekwester) en in 1946 openbaar verkocht aan de firma Antoine Vloebergs. Die wilde het gebruiken voor het transport, filteren en wasen van kolen. Op die manier leverde ze een bijdrage aan de 'kolenslag' die Achille van Acker lanceerde om het land terug op te bouwen. Het logge, diepe en moeilijk wendbare schip was echter niet geschikt om te worden ingezet in de haven en bleef aan kaai 27 liggen als kolendepot. In 1950 schonk Vloebergs het schip aan het Aartsbisdom Mechelen om het om te bouwen tot een kerkelijk en sociaal centrum voor de binnenvaartschippers en hun families.

Eerder vervulde het schip 'Récif' de functie van Kerkschip. Toen dat moest verlaten worden, bood de schenking van Vloeberghs een uitkomst. De belangrijkste aanpassingen waren de constructies op het bovendek, gerealiseerd met de aankoop en recyclage van vier betonnen noodwoningen van de Meereigen in Merksem. Later werden de buitenwanden en het buitenschrijnwerk bedekt door een bardage. In 1952 werd het schip in gebruik genomen en gewijd onder de naam Sint-Jozef. Het kreeg een ligplaats in het Eerste Havendok. In de daarop volgende jaren werd het verder afgewerkt zodat het in 1958 voltooid was. Het schip verhuisde naar kaai 196 en in 1969 nogmaals naar kaai 526 aan het Kanaaldok. In 2012 werd het schip overgebracht naar het Houtdok.

HARMONIE

Op het einde van de achttiende eeuw was Antwerpen een stad met weinig uitstraling. Na de val van Antwerpen (1585) en de afsluiting van de Schelde was haar rol als handelsmetropool uitgespeeld en verloor ze haar positie aan Amsterdam. Het zou tot de Franse periode (vanaf 1792) duren vooraleer de haven een heropbloei kende. De Schelde werd heropend en voor het eerst sinds lang werd er geïnvesteerd in de haven. Bij zijn bezoek aan Antwerpen in 1803 stelde Napoleon de middeleeuwse toestand van de haven zelf vast en gaf hij de opdracht om een getijdendok, een dok met sluis, nieuwe kaaimuren en scheepswerven op de gronden van de Sint-Michielsabdij te bouwen. Het initiatief was vooral militair van aard, maar stilaan ontwaakte de haven en kwamen de eerste vooruitziende ondernemers in Antwerpen aan. Het waren aanvankelijk vooral Franse, Hollandse en Duitse zakenlui die zich hier vestigden. Zij waren al actief in de overzeese handel en zagen Antwerpen als een schakel in hun bestaande handelsnetwerken.

‘Duitse kolonie’

Vooraleer de Duitse handelaars hadden een groot aandeel in de opbloei van de handel en de groei van de haven. Andersom dankten velen van hen hun welvarende positie aan de gunstige handelsvoorwaarden die de Antwerpse haven hen bood. De situatie verslechterde enigszins met de Belgische onafhankelijkheid in 1830, maar echt afgesloten werd de Schelde niet. De aanleg van de IJzeren Rijn (1843), een directe verbinding met Keulen en het Ruhrgebied en de afkoop van de Scheldetol (1863) gaven nieuwe impulsen. Door de Frans-Duitse oorlog (rond 1870) trokken veel Duitse ondernemers uit Le Havre weg om zich in Antwerpen te vestigen. Ze investeerden onder andere in de eerste telefoonmaatschappij (later Bell-telephone), in de overzet naar Amerika (Von der Becke, Red Star Line) en in het bankwezen (Fuhrman, Von Barry). Verder speelden de Duitse handelslui een belangrijke rol in de koloniale handel met Zuid-Amerika, Australië en Afrika. De betekenis van de Duitse gemeenschap in Antwerpen kan moeilijk overschat worden en kan ook worden afgeleid uit het feit dat niet minder dan één derde van de leden van de Antwerpse Kamer van Koophandel van Duitse afkomst was.

Hoewel niet de grootste gemeenschap, waren de Duitse migranten wel de meest opvallende. Het was een gemengde groep van vooral protestanten, maar ook heel wat katholieken en joden. De meesten waren afkomstig uit de huidige deelstaten Noordrijn-Westfalen en Rijnland-Palts,

maar er kwamen ook veel migranten uit de havensteden Hamburg en Bremen. Voor wie in het midden van Duitsland woonde was Antwerpen de dichtstbijzijnde zeehaven. De eerste Duitsers kwamen al aan tijdens de Franse periode, bijvoorbeeld de familie Kreglinger, maar in de loop van de negentiende eeuw groeide het netwerk exponentieel. Het bleef sterk familiaal gekleurd, maar werd steeds complexer, onder andere door onderlinge huwelijken.

Vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw spreekt men omwille van de sterke interne organisatie binnen deze gemeenschap over de ‘Duitse kolonie’. De drijvende krachten achter dit netwerk waren de gefortuneerde kooplieden en ondernemers. De Duitse inwoners van Antwerpen hadden eigen winkels en verenigingen, hun kinderen gingen naar een Duitse school, ze hadden hun eigen (protestantse) kerken, weeshuizen, armenzorg en een Duitse krant. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog telde Antwerpen liefst vijftig Duitse verenigingen die bijna allemaal door de Duitsers zelf werden gefinancierd. Leden uit de voornaamste Duitse families bekleedden er bestuursfuncties.

Vooraanstaande Duitse families namen ook actief deel aan het socio-culturele leven van de stad Antwerpen. Ze gingen om met de Franssprekende elite die ook grotendeels uit handelaars, zakenlui en aristocratische families bestond. Deze Duitsers klommen op tot de hoogste sociale klasse en oefenden rond de eeuwwisseling een grote invloed uit op het burgerlijk milieu in Antwerpen. De lijst van culturele en filantropische instellingen waarin zij actief bijdragen is eindeloos en vele Duitsers bekleedden bestuursfuncties in één of andere Antwerpse vereniging. De ‘Société Royale d’Harmonie’ bijvoorbeeld kon rekenen op de financiële steun van rijke Duitsers. Eén derde van de leden en geldschieters van de vereniging was van Duitse komaf. Velen woonden in de omgeving van het zomerlokaal van de maatschappij in het Harmoniepark. Zo drukte de Duitse kolonie haar stempel op leven, kunst en architectuur in de stad. Enkele genaturaliseerde Duitse immigranten speelden ook een rol in het Antwerpse politieke leven.

(Bouw)sporen van Duitse aanwezigheid

Overall in de stad zijn er nog sporen van de Duitse aanwezigheid. De familie Kreglinger heeft nog steeds haar hoofdkwartier op de Grote Markt. Zij lieten er architect Frans Van Dijck de historische gildehuizen ‘Spaniën’ en ‘Den Spieghel’ restaureren. Vooral architect Joseph Hertogs voerde veel opdrachten uit voor Duitse families. Aan de Meir ontwierp hij het monumentale warenhuis Tiets, de huidige Inno. Het magazijn De Klok aan het Hessenplein bouwde hij in opdracht van Alfred Osterrieth-

Schmid en voor de bankier Wilhelm von Malinckrodt trok hij het hansa-huis aan de Suikerrui op. Even verder richtte hij aan weerszijden van de Vleeshuisstraat kantoren op voor de firma Steinmanne. In de Bexstraat bouwde Hertogs de in 1978 afgebroken protestantse Christuskirche. Architect Jos Bascourt ontwierp in 1899 voor de familie Nottebohm een dermatologisch ziekenhuis in de Biartstraat. Dezelfde familie financierde ook de oprichting van de Brabofontein in 1887. Rond het Centraal Station verlevendigde Duitse hotels, restaurants en bierkelders het straatbeeld.

Veel welstellende Duitsers vestigden zich, net als andere Antwerpse notabelen, op de nieuwe gronden buiten de leien. De omgeving rond de Warande, het huidige Albertpark, werd zelfs de 'Duitse hoek' genoemd. Deze parkrijke omgeving ontstond aan het historische galgenveld van de stad. Begin negentiende eeuw werd het naar plannen van Verly omgevormd tot wandelpark en boomkwekerij. In 1877-78 volgt een nieuwe heraanleg in landschappelijke stijl naar een ontwerp van de Parijse landschapsarchitect E. Bruno. De gronden rond het park werden vanaf 1850 bebouwd. Aanvankelijk ging het om vrijstaande landhuizen die op het einde van de eeuw vaak werden vervangen door herenwoningen in gesloten bebouwing aan de straat. De familie Nottebohm had hier een neobarok herenhuis aan de Prins Albertlei, opgetrokken in 1890 naar een ontwerp van J.B. Vereecken. De familie Bunge woonde in dezelfde straat op het nummer 23. Aan de Koningin Elisabethlei liet de familie Kreglinger in 1894 een neoclassicistische herenwoning bouwen naar een ontwerp van Joseph Hertogs. In 1899 bouwde dezelfde architect hier ook een woning voor de familie Fuhrmann. Maximilian Alfred Edouard Von der Becke liet hier in 1912 door Hertogs een woning bouwen op een kavel naast zijn ouderlijk huis, het huidige nummer 26. Het is een imposant vrijstaand herenhuis in eclectische stijl, omgeven door een park met bomen.

In de lijst met bouwaanvragen uit deze periode zijn nog vele andere Duitse namen terug te vinden in deze buurt al is niet steeds duidelijk of de panden nog bestaan. Zonder volledig te zijn geeft het lijstje een beeld van de Duitse aanwezigheid en bezittingen in deze omgeving. In 1912 bouwde de familie Ubbelohde drie meesterwoningen op de hoek van de Prins Albertlei en de Le Grellelei. In de Koningin Elisabethlei liet Paul Kreglinger in 1910 een woning oprichten naar een ontwerp van Frans Van Dijck. Dit huis werd in 1944 door een V-bom verwoest. In de Karel Oomsstraat liet Henri Fester door architect Thielens een gebouw in meerdere fasen (1892-1910) uitbreiden tot het huidige kasteeltje in neo-Vlaamse renaissancestijl. De familie Grisar was afkomstig uit Nievern bij Ems, maar is Luiks van origine. Ze gaf architect Vereecken meerdere woningbouwopdrachten waaronder 4 huizen op de hoek van de Prins

Albertlei en de Le Grellelei. De familie Nottebohm liet architect A. Lecléf zeven huizen bouwen in de Albert Grisarstraat en door Hertogs liet ze verscheidene woningen oprichten aan de Marialei. Hertogs bouwde voor hen ook een huis in de Lange Lozanastraat en voor de familie Fester twee woningen in de Van Putlei. In 1899 bouwde hij een huis voor de familie Pfeiffer en verbouwde hij het huis van de familie Huffman, beide aan de Belgiëlei. In 1902 vergrootte hij de woning van de familie Havenith aan de Mechelsesteenweg en een jaar later ontwierp hij in dezelfde straat een huis voor Shubler. De heer Rautenstrauch gaf Joseph Hertogs in 1903 de opdracht zijn woning in de Warandestraat te vergroten. In het klantenbestand van Hertogs vinden we verder nog namen als bijvoorbeeld Suchard, Bishote, Ingenhohl, Fischer, Von Malinckrodt, Grütering en Mistler. Tijdens het interbellum onderging de wijk rond de Warande opnieuw een transformatie. De stilaan te groot geworden herenwoningen op hun ruime percelen werden vervangen door luxueuze appartementsgebouwen.

Duitser of Belg?

In 1910 werd de Duitse gemeenschap van Antwerpen geraamd op 20.000 personen, van wie ongeveer een vierde tot Belg genaturaliseerd was. Enkel de Nederlanders overtroffen de Duitsers in aantal, maar in vergelijking met de goed georganiseerde Duitsers sprong hun aanwezigheid amper in het oog. Hoewel Duits van oorsprong voelden deze immigranten zich ook Belg. Het Belgische koningshuis was bij de meesten even geliefd als de Duitse keizer. Overigens was de Duitse nationaliteit in de negentiende eeuw nog niet zo precies gedefinieerd.

Toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak was de Duitse invloed op haar hoogtepunt. Onmiddellijk keerde de bevolking zich massaal tegen de Antwerpse Duitsers. Zij stonden voor een dilemma: kozen ze de kant van de Duitse keizer of waren ze Belg? Voor velen was het een emotioneel onmogelijke beslissing. Verschillende families die reeds lang in Antwerpen gesetteld waren, schaarden zich openlijk aan de zijde van de Belgen en lieten geen gelegenheid voorbij gaan om hun Belgisch patriottisme te laten zien. Zo gingen verschillende leden van de familie von der Becke als vrijwilliger in het Belgisch leger. Een meerderheid van de Duitse kolonie was Duitsgezind. Sommigen keerden terug naar hun vaderland waar ze zich aanboden voor indiensttreding in het leger. Anderen bleven hier en sympathiseerden in mindere of meerdere mate met de bezetter. De bankiers Von Bary en Von Malinckrodt kozen omwille van hun handelsbelangen openlijk voor Duitsland. Aan het einde van de oorlog verlieten ze dan ook het land. Ook de Duitse kerkgemeenschap van de Lange Winkelstraat stelde zich in dienst van de Duitse Flamenpolitiek.

In de Christuskirche in de Bexstraat daarentegen zegden vele families – waaronder Bunge, Kreglinger, Nottebohm en Osterrieh - hun lidmaatschap op toen duidelijk werd dat de pastor en de kerkraad een pro-Duitse koers kozen. De families belegden Franstalige erediensten in de Vlaamse Evangelische kerk ernaast. Na de oorlog moesten alle Duitsers het land verlaten. Een nieuwe wet van 1919 maakte ook een denationalisering van Belgen van Duitse origine mogelijk. Het anti-Duitse klimaat in de jaren 1920 weerhield hen ervan terug te keren naar Antwerpen. In 1924 waren er nog amper 319 Duitsers in de stad ingeschreven.

De Duitse gemeenschap die doorheen de negentiende eeuw mee het fundament van het hedendaagse Antwerpen legde, was kosmopolitisch, kapitaalkrchtig, cultuurminnend. En bouwlustig. De sporen die ze in de stad achterlieten zijn monumentaal. Maar de verhalen zijn quasi onzichtbaar. Dr. Dick Wursten, een protestantse pastor van de kerk in de Bexstraat, licht een tipje van de sluier. Hij verdiepte zich in de geschiedenis van de Duitse kolonie en verpersoonlijkt de zeldzame combinatie van historische kennis, verteltalent en aandacht voor gevoeligheden die spelen in gemeenschappen. Waarom verdween de herinnering aan de Duitse kolonie quasi volledig uit het collectieve geheugen van de Antwerpenaar? En waarom is de geschiedschrijving over die periode zo moeilijk?

Dick Wursten studeerde protestantse theologie in Nederland en belandde van bij het begin van zijn carrière – *‘inmiddels heel lang geleden’* – in Antwerpen. In een protestantse gemeenschap wordt de pastor niet gezonden door een bisschop, zoals dat in de katholieke kerk gaat, maar geroepen door een geloofsgemeenschap. De gemeenschap die hem riep was die van de Vlaamse Evangelische Kerk, op de hoek van de Bexstraat en de Florisstraat. *‘En zo ben ik het leven gaan delen met de Antwerpenaren.’*

Kaiser-Wilhelm-kirche?

Vanuit zijn protestantse opdracht als predikant, oriënteert Dick zich van nature uit op vragen als: Waar ben ik? Hoe zag het er hier vroeger uit? Wie woonde hier vroeger? Wie zijn die mensen hier? Wat is hun geschiedenis? Wat zijn hun verhalen? En toeval helpt wel een handje om die vragen op te lossen. *‘Ik stond op straat bij de kerk – mijn fiets vast te zetten – en één van de buurtbewoners sprak me aan. Het was een rasechte, stokoude Antwerpenaar uit de buurt, en die vroeg me of ik de ‘pastoor’ van de kerk was.’* Dick antwoordde bevestigend. En de man vroeg hem: *‘Wist u dan dat hiernaast vroeger de Kaiser-Wilhelm-Kirche stond?’* Dick hoorde het in Keulen donderen. Dat kan toch helemaal niet? *‘Jawel’*, beweerde de man, *‘de Duitse soldaten die hier door deze straat marcheerden, die hadden hiernaast een kerk.’*

En hoewel Dick met de nodige scepsis naar het verhaal van de man luisterde, viel het hem op dat een groot perceel in de straat werd ingenomen door een modern appartementsgebouw. Het idee dat daar iets werd afgebroken was best mogelijk. Een zondag later polste Dick bij de secretaresse van de kerkraad: *‘stond hier vroeger een Duitse kerk naast?’* Inderdaad. Die had er gestaan. De vrouw diepte een A4'tje op met een samenvatting van de bouwgeschiedenis van de Christuskirche. Ook bleek dat de Franstalige parochianen, die voorafgaand aan de Nederlandstalige dienst hun eigen eredienst in het Frans hielden, dat tot in 1978, vlak voor het slopen van de Christuskirche, daar hadden gedaan.

Christuskirche!

Dick dook de geschiedenisboeken in en ontdekte dat de kerk gebouwd werd in de tijd van de Duitse kolonie, eind negentiende eeuw. Het grootste deel van de vaak kapitaalkrchtige Duitse migranten vestigde zich na de afbraak van de Spaanse omwalling in de buurt van de huidige Belgiëlei en het Albertpark. Velen van hen waren protestants. En er was wel al een protestantse kerk in de Lange Winkelstraat, maar daar rommelde het over de koers die moest worden gevaren. Een deel van de protestantse gemeenschap wilde een eigen kerk oprichten, en gaf architect Jozef Hertogs de opdracht om plannen te ontwerpen. Dat resulteerde in de Christuskirche in de Bexstraat. *‘Het moet werkelijk een fabuleuze kerk zijn geweest. Mensen zijn nog steeds boos dat ze werd afgebroken’*, vertelt Dick. *‘Men kon er gasten ontvangen, er was een pastorij, een gemeenschapsruimte, een kosterwoning en men had diverse diaconessen in dienst. Kortom: alles wat nodig was om de stad pastoraal te kunnen bedienen. En eens het gebouw er stond, groeide de gemeenschap enorm.’* Dick benadrukt ook dat het werkelijk om een

gemeenschap ging. *‘Duitse kolonie klinkt zo negatief. Zeker als je weet dat die gemeenschap een rijk en bloeiend verenigingsleven had, een voortrekkersrol speelde op het vlak van cultuur en dat de mensen zeer goed zorg droegen voor elkaar. De gemeenschap was ook helemaal niet gesloten, maar stond midden in het Antwerpse leven.’*

Gemeenschap onder hoogspanning

Met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog kwam die gemeenschap onder druk te staan. De Antwerpse bevolking keerde zich massaal tegen de aanwezigheid van de Duitse gemeenschap in de stad. Op dat moment woonden, leefden en werkten er naar schatting 20.000 personen uit families met Duitse wortels in Antwerpen. Families moesten halsoverkop vluchten naar Nederland of Duitsland, of werden naar een interneringskamp gebracht. De rijkste families waren zo ingeburgerd dat ze mochten blijven, mits ze hun patriotisme en trouw aan de Belgische staat heel nadrukkelijk bewezen. Veel Duitse families leefden al generaties lang in België. Ze voelen zich zowel Belg als Duitser. De Duitse inval zette hen voor een onmogelijk dilemma. Opeens moesten ze kiezen: ben ik voor de Duitse keizer, of voor het Belgische koningshuis?

Die spanningen lieten zich ook in de kerkgemeenschap voelen. Moest de Christuskirche zich aansluiten bij de Duitse *Landeskirche* of moest ze bij de Belgische Synode blijven? *‘Uit de notulen van de kerkraadvergaderingen en uit briefwisseling blijkt dat de discussie hoog opliep’,* weet Dick. *‘De Pfarrer (predikant) en de Kerkeraad, wat binnen het protestants kerkrecht de aanduiding is van het pastoraal beleidsteam, bestond voor een groot deel uit Duitsgezinden. De bestuursraad, of de kerkfabriek, bestond vooral uit autochtone Belgen met Duitse roots en was sterk Belgisch gezind. Omdat de kerkenraad weigerde een gemeentevergadering bij elkaar te roepen, stapten veel mensen op en stopten hun donaties. Zij richtten nog tijdens de oorlog een Franstalige protestantse kerkgemeenschap op’.*

Soldatenornaat

De spanningen en gevoeligheden die in de gemeenschap van de Christuskirche speelden, troffen de Duitse kolonie op alle mogelijke manieren. De gemeenschap werd ontwricht, mensen die vroeger vredelievend samenleefden, waren plots elkaars vijanden. En hoe ga je daar dan dagdagelijks mee om? Jammer genoeg is de geschiedschrijving over dat persoonlijke aspect, over de psychologische zelfstrijd om die onmenselijke dilemma's niet vanzelfsprekend. *‘Het lukt haast niet om er brieven*

of dagboekfragmenten over te vinden. Het zijn niet de stukken waarover men wil schrijven. En het zijn ook niet de stukken waar men na de oorlog aan de kinderen over heeft verteld.’ Een paar verhalen waaiden Dick wel ter ore.

Het is een verhaal uit de familie Speth-Osterrieth. *‘Zij woonden sinds de jaren dertig van de negentiende eeuw in België. In de Eerste Wereldoorlog was het al de derde generatie die hier woonde. Eigenlijk waren het gewoon Belgen met Duitse wortels.’* Maar die families hebben uiteraard nog veel ooms, neven, nichten, tantes in Duitsland. En zij houden daar contact mee. Een nazaat, Max Osterrieth, vertelde Dick dat zijn grootvader op een bepaald moment bezoek krijgt van een neef, die tijdens de oorlog hier als soldaat is gelegerd. *‘Die jongeman denkt: ik ben hier nu toch, ik kan wel eens bij nonkel Fritz op bezoek gaan.’* Die soldaat trekt in vol ornaat naar het huis van de familie en hij belt aan. Je moet je de scène voorstellen: tijdens de oorlog staat een Duitse soldaat voor de deur van meneer Speth. Die doet de deur open, en die zegt, *‘Ja, euhm... hallo, neef’,* en de neef antwoordt opgewekt, *‘Guten Tag, lieber Onkel!,* waarop de jongeman krachtdadig onderbroken wordt en de heer des huizes zegt. *‘Nee! Nee, je komt er niet in. Je gaat terug! Je trekt gewone kleren aan en pas dan kom je terug.’* Die neef begrijpt het niet, *‘Waarom, ik ben hier nu. Er is toch niets aan de hand?’*

Dat ene beeld, van de soldaat die aanbelt bij het huis van zijn oom kan je op verschillende manieren lezen. Als een familiebezoek. Maar ook als een politieke daad. Want die Duitse soldaat mag dan wel een neef zijn van de bewoner, hij is ook soldaat van de bezettingsmacht. Zijn oom is één van degenen die zich tijdens de oorlog duidelijk als Belg hebben geprofileerd en zich openlijk hebben uitgesproken tegen de Duitse inval. En die is zich natuurlijk ook volledig bewust van het feit dat de hele straat ziet dat er een Duitse soldaat voor de deur staat. *‘Maar tegelijkertijd wil hij zijn neef natuurlijk wel zien. Dan kan hij nog eens horen hoe het met tante, zus en nonkel gaat.’*

Karl? Charles!

Een van de meest opvallende kenmerken van identiteit en nationaliteit is de taal die iemand spreekt. Voor de Eerste Wereldoorlog was Duits de vanzelfsprekende voertaal onder Duitse handelaars. Van 1914 kan dat niet meer. En de pater familias deelde dat aan tafel ook officieel mee. Zo ook aan de tafel bij de familie Speth: *‘Vanaf vandaag spreken wij Frans. Enkel Frans. Ik wil hier aan deze tafel geen woord Duits meer horen!’* Veel Duitsers lieten ook hun namen verfransen. *‘Dat wil zeggen, als je Karl heette, dan heette je vanaf augustus 1914 Charles. Fritz Speth noemde zichzelf vanaf dat moment altijd Frédéric.’* Ook achternamen

ondergingen verfransing. De typische Duitse elementen, zoals dubbele n op het einde van een naam, vielen weg en de naam werd vanaf dan consequent met een Franse tongval uitgesproken.

‘Raus!’

En dan komt in 1918 de bevrijding. Ook na de oorlog blijft identiteit een delicate kwestie. *‘Als Duitser, die tijdens de oorlog ook niet veel handel drijven kon omdat de haven plat lag, had je misschien - natuurlijk? wie niet? - van je privileges als Duitser gebruik gemaakt. En dan word je natuurlijk je huis uit gedreven.’* Aan het einde van de oorlog was er voor families van de Duitse gemeenschap maar één manier om te mogen blijven. *‘Je was een Belg wanneer je je kinderen voor de eer, voor de vorst en voor het Belgisch vaderland naar het slagveld had gestuurd.’* De overgrote meerderheid van de 20.000 Duitsers die voor de oorlog in Antwerpen woonde, vertrok of werd verdreven. In 1924 waren er nog amper 319 Duitsers in de stad ingeschreven. En zij moesten hun Belgische identiteit ook nadrukkelijk blijven belijden.

Kosmopolieten

De Duitsers die zich eind negentiende eeuw in Antwerpen vestigden waren wereldburgers. Als handelaar kenden ze hun talen. Ze spraken Duits, Frans en Engels, en als het even kon ook nog, Spaans of Portugees. Dat was een deel van hun kosmopolitische identiteit. *‘Toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak - en in de nasleep daarvan - werd die meervoudige identiteit quasi verboden. Of sterker gezegd: je moest kiezen: of Duits, of Belgisch. En dat zorgde voor heel wat spanningen, niet in het minst in de ziel van de mens. Dat is ook één van de lessen die je leren kunt van die tijd: naarmate de nationale identiteit enkelvoudiger wordt, wordt samenleven moeilijker. Met een meervoudige identiteit lukt dat beter. En ook in onze tijd pinnen we mensen al te vaak vast op één aspect van een identiteit’,* vindt Dick. *‘En je ziet doorheen de geschiedenis dat het misgaat op momenten wanneer mensen worden gedwongen om te kiezen. Kiezen, dat betekent dat je identiteit verhardt, monolithischer wordt, en dat zorgt voor minder openheid en ook voor minder mogelijkheden om je in de ander te herkennen.’*

Zelfs vandaag nog is het moeilijk om bij de afstammelingen van de Duitse kolonie van toen, openheid te creëren over het Duitse aspect van hun identiteit, over hun identiteitsgeschiedenis. Het belang van die kolonie is enorm geweest voor de economische ontwikkeling van Antwerpen, voor de heropleving van het culturele leven. Alleen kan de

geschiedschrijving ervan niet plaatsvinden, want de personen die het betreft, die zijn bijna allemaal vertrokken. *‘En de groep die uit de Duitstalige kolonie is getreden, heeft helemaal geen behoefte om over hun Duitse wortels te spreken. Dat roept verkeerde associaties op. Dus kom je uit bij een verhaal over een gemeenschap die zijn eigen verleden bewust niet profileert.’* Wat rest er nog van de Duitse kolonie? *‘Het merendeel van hun gebouwenpatrimonium heeft een andere bestemming gekregen of is afgebroken. Straatnamen die vernoemd waren naar Duitse handelaren werden omgedoopt. En de nazaten van enkele families - o.a. Bunge, Schuchard, Karcher en Osterrieth - die tijdens de Eerste Wereldoorlog hebben geprobeerd de Christuskirche uit handen van de Duitse bezetter te houden, die vormen tot op de dag van vandaag een hele kleine, zeer vergrijsde, Franstalige protestantse kerk in Antwerpen.’* Dat is de huidige Franssprekende protestantse gemeenschap die nog steeds eredienssten houdt in de Vlaamse Evangelische Kerk, een klein gebouwtje vergeleken met de indrukwekkende Christuskirche die er ooit naast stond.

En zo is de cirkel rond. *‘Het gevolg van die opmerking van die oude meneer op straat over de kerk, zorgde ervoor dat we gingen graven in de geschiedenis.’* En door die te benaderen vanuit een psychologisch perspectief, vanuit de gevoeligheden en verborgen krachtvelden die in gemeenschappen leven, lichten we een tipje van de sluier over de levens van de mensen in de Duitse kolonie. *‘Trek aan één touwtje in de geschiedenis en je trekt steeds meer los. Dan kan je de geschiedenis beginnen ontrafelen.’* Zo ontdek je dat er onder de zichtbare geschiedenis, onder die prachtige monumentale overblijfselen, ook een heel kluwen van onzichtbare verhalen schuilt. *‘En de complexiteit van dat hele gebeuren vind ik prachtig’,* besluit Dick.

21. VREDEGERECHT ACHTSTE KANTON BERCHEM

Grotesteenweg 13, 2600 Berchem

Open: van 10 tot 18 uur

Zittingzaal en bureau vrederechter zijn opengesteld.

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist.

Het vredegericht van Berchem is ondergebracht in een pand dat oorspronkelijk van jeneverstoker Jules Meeus was. Hij liet het in 1892 bouwen op een stuk grond dat al geruime tijd in het bezit was van zijn familie. De woning, in de aanvraag omschreven als een landhuis, is een ontwerp van J.B. Vereecken en zoon Emile.

Vereecken bouwde vanaf midden 1860 een succesvolle carrière uit. Zijn opdrachtgevers waren belangrijke Antwerpse makelaars- en bankiersfamilies, waaronder Havenith, Grisar, Pecher, Bunge, Meeus, Kreglinger, Good en Nottebohm. Hij bouwde herenhuizen op de meest prestigieuze locaties van Antwerpen en Berchem, zoals de omgeving van het stadspark en de Warande. Zijn stijl wordt gekenmerkt door een conventioneel eclecticisme met sterke neoclassicistische inspiratie. Vanaf 1890 evolueerde zijn bureau, mogelijk onder invloed van zijn zoon Emile, naar een rijker geornamenteerde renaissance of neobarokdroom. Vanaf 1906 zette Emile Vereecken de praktijk in eigen naam voort.

Het landhuis van Meeus was een symmetrisch opgebouwd complex met zij-ingangen in eclectische stijl met een neobarokke inslag. Het bestond uit drie traveeën en twee bouwlagen. Het vroegere mansardedak is ondertussen vervangen door een plat dak. Aanvankelijk was het opgetrokken als een dubbelwoning, maar door de jaren heen raakte de familie Meeus verdeeld en werd de woning in twee delen gesplitst. Het zuidelijke deel is ondertussen afgebroken en vervangen door een nieuwbouw. De lijstgevels, opgebouwd uit bak- en natuursteen, zijn verlevendigd met horizontaal belijnde plint, speklagen, balustrades en verticale markeringen met pilasters. De zijingang werd oorspronkelijk afgesloten met een ijzeren hek tussen de arduinen pijlers. De rechthoekige inkomdeur heeft een zware kroonlijst en fronton. Daarboven bevindt zich het grote rondboogvenster van de trapzaal. De ramen werden ondertussen allemaal vernieuwd. De voormalige koetsierswoning en de paardenstallen, eveneens naar een ontwerp van J.B. Vereecken en zoon, situeerden zich aan de Kardinaal Mercierlei. De toegang naar de achterliggende gebouwen is afgesloten met een ijzeren hek. De opdracht voor de muurschilderingen in het interieur werd gegeven door Karel Van Nuyen (1864-1951). Wanneer hij dat precies deed en op

welk moment hij zich hier vestigde, is niet bekend. Van 1920 tot 1925 was Van Nuyen bestendig afgevaardigde van de provincie Antwerpen. Daarna verhuisde hij naar het Tempelhof in Beerse dat hij voordien als zomerverblijf gebruikt had. De schilderijen bevatten taferelen ontleend aan de geschiedenis van Berchem. Ze zijn van de hand van Jos Ratinckx (1860-1937). Hij was kunstschilder, aquarellist, tekenaar en etser. Ratinckx werd aan de Antwerpse academie opgeleid door onder meer Nicaise de Keyser en Karel Verlat. In 1896 stichtte hij de tekenschool van Berchem. Hij was medeoprichter van de Oudheidkundige Kring in Antwerpen, een interesse die hij deelde met zijn opdrachtgever Karel Van Nuyen. Onder meer ook voor de Sint-Norbertuskerk in Berchem voerde hij schilderijen uit.

Op 23 mei 1930 kocht de gemeente Berchem de Grotsteenweg 13 om er een gemeentehuis van te maken en administratieve diensten in onder te brengen. Bij de aankoop waren ook alle kunstvoorwerpen inbegrepen die aan plafonds en muren hingen. Uiteindelijk zou het pand enkel voor gemeentediensten fungeren en niet als gemeentehuis. Kort na de Tweede Wereldoorlog zou de Regie der Gebouwen van de Belgische Staat het gelijkvloers huren voor het vrederecht. Dat houdt er sinds 1950 zijn zittingen. Geleidelijk aan zouden alle stedelijke diensten vertrekken en kwam het hele gebouw ter beschikking van het vrederecht. De vrederechter doet onder andere uitspraak in huurgedingen, burengeschillen en disputen over erfdiensbaarheden of onteigeningen. België telt 187 vrederechten.

22. KAPEL HEILIGE FAMILIE SINT-STANISLASCOLLEGE

Sint-Hubertusstraat 12, 2600 Berchem

Open: van 10 tot 18 uur

Kapel, conferentiezaal en speelplaats (zicht op de achtergevel) zijn opengesteld.

Gidsbeurten: om 14 en 16 uur. Geen reservatie vereist.

Er kan iets gedronken worden in de conferentiezaal van het college.

Het Sint-Stanislascollege werd opgericht op initiatief van Kardinaal Goossens, monseigneur Roucourt, deken van de Sint-Willibrorduskerk, en monseigneur Lescluze, rector van de Heilig Hartbasiliek aan de Merodelei. Bekommerd om de opvoeding van de jeugd vonden zij dat er een katholieke jongensschool moest komen in Berchem. Het gemeentebestuur van Berchem, dat dan niet langer zelf in een middelbare school behoefde te investeren, verkocht een aantal percelen grond tegen zeer voordelige voorwaarden.

In 1903 werd aan het Frans Van Hombeeckplein begonnen met de bouw van de school naar een ontwerp van Jan De Vroey. Het nieuwe college was een groot succes en er volgden heel wat uitbreidingen en aanbouwen. Bij zijn overlijden in 1926 laat monseigneur Roucourt een grote geldsom na aan het college. Dat geld wordt twee jaar later gebruikt om het schoolcomplex van de Zusters van de Heilige Familie in de Sint-Hubertusstraat aan te kopen. Het gebouw was in 1905 opgericht en bestond uit een school, kapel en feestzaal. Ook naar een ontwerp van Jan De Vroey. De zusters verhuisden in 1925 naar een nieuw gebouw in de Jan Moorkensstraat.

Vanaf 1928 bezat het college dus twee kapellen, twee studiezalen en twee turnzalen. In de gebouwen van het pensionaat zouden onder andere het internaat en enkele klassen worden ondergebracht. Op de verdieping bevindt zich een neoclassicistische kapel. Het marmeren altaar met koperen reliëfplaten stond oorspronkelijk in de 'grote kapel' van het Sint-Stanislas-college. In 1973 werd die omgebouwd tot studiezaal en verhuisde het altaar in stukken en brakken naar de zolders. Het werd hier heropgebouwd in 2005. Ook de glasramen kwamen van de grote kapel. Vooraan links wordt Sint-Willibrordus afgebeeld, rechts Sint-Michiël, achteraan links Sint-Jozef en rechts Sint-Stanislas. Deze glasramen werden gemaakt in het atelier van de Antwerpse glazenier A. Stalins. Het orgel is een Van Vulpen pijporgel uit 1958. Het stond in het Nederlandse expoviljoen, waar het de protestantse diensten begeleidde. Vervolgens kwam het in de ontmoetingskerk van Geersdijk in Nederland terecht. Na sluiting van die kerk werd het in 2013 naar deze kapel overgebracht. Ook bijzonder zijn de grisailleschilderingen van de kruisweg van de hand van Jos Ratinckx. De zusters lieten de kunstenaar de schildering hernemen in hun nieuwe gebouwen in de Jan Moorkensstraat. Antoon Luyckx baseerde zich in 2008 op deze afbeeldingen voor de restauratie van de doeken in de kleine kapel.

23. BAYT AL-ANDALUS

Sint-Hubertusstraat 93, 2600 Berchem

Gidsbeurten: om 11, 14, 15 en 16 uur. Enkel na reservatie. Tickets verkrijgbaar op 30 augustus op de Cultuurmarkt van Vlaanderen (Erfgoedplein op de Meir) of vanaf 1 september via 03 22 11 333. Binnentuin, bibliotheek, muziekkamer, eetkamer en spiegelkamer zijn opengesteld.

Website: www.baytandalus.be

In 1909 vroeg Alfons Lenaerts de toelating om voor eigen rekening twee huizen te bouwen in de Sint-Hubertusstraat Het gaat om de nummers 93 en 95. De woningen zijn elkaars spiegelbeeld. Ze zijn opgetrokken in witte natuursteen en vertonen neo-Lodewijk XVI-kenmerken. De nieuwe voordeur van het nummer 93 onthult al een tipje van de sluier van wat zich achter de gevel bevindt.

Eens voorbij de klassieke salons aan de straatzijde komt men in een oriëntaalse wereld terecht. In 1920 vroeg Leonard Buerbaum toelating om de tuinmuur van zijn woning tot vier meter te verhogen ‘ten einde den hof te herscheppen in eene opene binnenplaats omringd door eene smalle overdekte gaanderij’. De plannen voor dit Moors atrium werden opge- maakt door het architectenbureau Dieltiens en Huygh en zijn ondertekend door Jef Huygh (1885-1946). Het stadstuintje kreeg Moorse hoefijzerbogen, tegelwanden en stukwerk met Arabische kalligrafie. Waarschijnlijk uit dezelfde periode dateren de neomoorse salons die op het atrium uitgeven.

De neomoorse bouwstijl inspireert zich op de Maghrebijnse, Arabische, Osmaanse en Moorse cultuur. Kenmerkend zijn vooral de minaretvormige torentjes, hoefijzerbogen en polychromie. Met de stijl wilde men vooral een mysterieuze of exotische sfeer oproepen. De stijl werd zelden toegepast op volledige gebouwen, wel voor bepaalde kamers: vooral ontspanningsruimten zoals rook- en tuinkamers. Ook in ontspanningsge- legenheden zoals hotels, variététheaters of cafés zien we de stijl soms toegepast, maar in overheidsgebouwen en kerken komt de neomoorse stijl dan weer niet voor.

Voor de aanleg van dit stadstuintje baseerde Huygh zich op het Alhambra in Granada. Dat was al sinds de achttiende eeuw een belangrijke inspiratiebron voor architecten en opdrachtgevers. Jef Huygh bouwde in 1923 in zijn eigen woning - de Lianahal aan de Boekenberglei in Deurne - opnieuw een neomoors paviljoen dat aanvankelijk dienst deed als tekenbureel. Het was een moderne interpretatie van het Alhambra en werd ‘klein Alhambra’ genoemd.

24. BASILIEK HEILIG HART

de Merodelei 12, 2600 Berchem

Open: van 10 tot 18.45 uur

De basiliek is opengesteld.

Eucharistieviering om 19 uur.

Website: voor meer informatie over de Gemeenschap Chemin Neuf, www.chemin-neuf.be

Ook open: elke dag van 8 tot 18.45 uur. Dinsdag gesloten.

De orde van het Heilig Hart van Jezus werd gesticht door Marie Deluil-Martiny. In 1870 leerde zij de Belgische prelaat Monseigneur Van den Berghe kennen en kort daarop verliet ze Frankrijk om zich in Berchem aan de Merodelei te vestigen. Er werd een buitenhuis ingericht voor haar en drie medezusters, mogelijk het hof Van Werbrouck. Eén van de kamers werd omgevormd tot kapel.

Dankzij weldoeners konden bijkomende gronden aangekocht worden. In 1875 startte de bouw van een kloosterkerk naar een ontwerp van Jules Bilmeyer (1850-1920) en Jozef Van Riel (1846-1898). De eerste steen werd geschonken door de paus en is een stuk marmer afkomstig uit de catacomben van Sint-Callixtus in Rome. De kerk is een neogotische constructie in een combinatie van bak- en natuursteen. Dankzij goede relaties met de paus kreeg ze onmiddellijk bij de inwijding in 1878 de eretitel van basiliek. Normaal wordt die toegekend aan een bedevaartsoord of een kerk met een bijzonder verleden, functie of betekenis. België telt 26 basilieken, dit was de allereerste hier en de eerste ter wereld gewijd aan het Heilig Hart.

Marie Deluil-Martiny keert terug naar Frankrijk. In 1877 was er reeds een bijhuis van de orde geopend in Aix-en-Provence en in 1879 in Marseille, de geboorteplaats van Marie. Daar wordt de stichteres in 1884 samen met een medezuster beschoten. Ze overleeft de aanval niet. Aanvankelijk wordt ze bijgezet in een familiegraf, maar in 1899 wordt ze overgebracht naar de grafkelder van de congregatie. In 1906 verhuist het stoffelijk overschot opnieuw, ditmaal naar de kloostercrypte in Berchem. Wanneer zij in 1989 door paus Johannes Paulus II zalig wordt verklaard, wordt haar goed bewaarde lichaam opgebaard in een glazen schrijn in de basiliek. In 2013, wanneer de laatste zusters uit het klooster vertrekken, verhuist het schrijn naar het hoofdhuis van de congregatie in Rome. De basiliek en het klooster worden toevertrouwd aan

de Chemin Neuf, een katholieke gemeenschap met een oecumenische roeping. De omstandigheden van haar dood en haar faam van heiligheid resulteerden in een verering in de kloosterkerk in Berchem, die tot de jaren 1960 als een pelgrimsoord fungeerde. Ze kreeg als bijnaam 'Le Petit Paray-le-Monial'.

De basiliek bestaat uit een eenbeukig schip met zijkapel. Het interieur is volledig gepolychromeerd. Het benedenregister is het werk van J. Baetens en bestaat uit een natuursteenimitatie en symbolische motieven. De schildering van heiligen, engelen en portretten erboven is van J. Anthony. Aan het neogotisch mobiliair werkten onder andere A. Calliat, een kunstrijver uit Lyon, die het altaar maakte, het Parijse atelier J. Lefève en E. Tache dat instond voor de glasramen en T. en A. Van Tongerloo die het beeldhouwwerk vervaardigden. In 1879-89 werd ten oosten van de basiliek een klooster gebouwd. Het ontwerp in neogotische stijl is net als de kerk een ontwerp van Bilmeyer en Van Riel. Het complex heeft een prachtige kloostertuin die doorloopt tot in de Kardinaal Mercierlei.

25. SALONS MAGNUS, VOORMALIG HUIZE NOTTEBOHM

Prins Albertlei 17, 2600 Berchem

Open: van 10 tot 18 uur

Gelijkvloers en eerste verdieping zijn opengesteld.

In de feestzaal kan er iets gegeten en gedronken worden.

Website: www.traiteurmagnus.be

In 1889 vraagt architect J.B. Vereecken in naam van de weduwe van Felix Grisar de toelating om vier woningen te bouwen op de hoek van de Le Grellelei en de toenmalige Kraanstraat, de huidige Prins Albertlei. De familie Grisar was afkomstig uit Nievern bij Ems. Felix Grisar was de broer van componist Albert Grisar en was zelf lange tijd voorzitter van de 'Société Royale d'Harmonie d'Anvers'.

In 1911 is de woning eigendom van de familie Nottebohm. Zij doet op dat moment een aanvraag om aanpassingen te doen. De familie Nottebohm was afkomstig uit Westfalen. De broers Johann en Wilhelm vestigden zich al in 1811 in Antwerpen. Ze stichtten hier een belangrijke handelsfirma die ze in 1882 overgaven aan Albert von Bary. Aan deze familie dankt het pand zijn naam Hotel Nottebohm.

Van de in 1889 aangevraagde groepsbebouwing is enkel het hotel Nottebohm bewaard. Het is een neobarokke woning met witstenen parement. Het koetshuis achteraan gaf uit op de Le Grellelei. Op de gelijkvloerse verdieping zijn een neo-Lodewijk XVI en een rococo salon bewaard. De ruimten op de verdiepingen zijn soberder.

Sinds 1950 is 'Salons Magnus' hier gevestigd, een traiteurzaak die al sinds 1924 bestaat. Om het pand te laten functioneren als feestzaal werden in 2010 moderne volumes toegevoegd zoals de tuinkamer en een aanbouw voor de inrichting van de keuken.

26. HOTEL KREGLINGER – TOERISME PROVINCIE ANTWERPEN VZW

Koningin Elisabethlei 16, 2018 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gelijkvloers en eerste verdieping zijn opengesteld.

Fototentoonstelling:

Tentoonstelling van oude foto's van het interieur en van de buurt rond het Koning Albertpark.

Gratis erfgoedbrochure over de Warande en omgeving.

Website: www.provincieantwerpen.be

De gebroeders Kreglinger vestigen zich omstreeks 1790 in Antwerpen. Ze waren afkomstig uit Karlsruhe en stamden uit een handelsfamilie. Ze kochten drie naast elkaar gelegen panden op de Grote Markt om er hun firma in koffie, wol, tabak en leer onder te brengen. In 1894 liet de familie Kreglinger aan de toenmalige Warandestraat, de huidige Koningin Elisabethlei, een neoclassicistische herenwoning oprichten naar een ontwerp van Joseph Hertogs. De indeling van het huis is klassiek voor dit soort panden. Vooraan is er een salon in Franse stijl met antichambre. De grote eetkamer in Vlaamse renaissance geeft uit op het terras. Achteraan in de tuin stond een koetshuis dat uitgaf op de Harmoniestraat.

In de jaren 1960 werd de woning aangekocht door dokter Ludo van Bogaert, een bekend neuroloog. Hij was lange tijd directeur van de Born Bunge-stichting in Berchem, een instituut voor chirurgisch en medisch onderzoek. Het was in 1933 opgericht met een legaat van Edouard Bunge, een handelaar van Duitse herkomst. Naast dokter was van Bo-

gaert een fervent kunstverzamelaar. Zijn bibliografische collectie schonk hij aan de Koninklijke Bibliotheek Albert I in Brussel, terwijl de schilderijen en beelden, waaronder een unieke collectie van Rik Wouters, zich nu in het Museum voor Schone Kunsten van Antwerpen bevindt.

Na het overlijden van dokter van Bogaert in 1989 stond het pand lange tijd leeg. In 1997 werd het aangekocht door de provincie. In 1998 volgde een grondige renovatie - evenwel met respect voor de aanwezige ornamenten en indeling van de vroegere salons op het gelijkvloers en de eerste verdieping. De tweede en derde verdieping werden omgevormd tot kantoorruimte. De werken gebeurden onder leiding van de provinciale architecten en het architectenbureau De Winter en Van Hunsel. Momenteel huisvest het pand de diensten van Toerisme Provincie Antwerpen.

27. HOTEL VAN DEN BOSCH – NOTARISHUIS

Koningin Elisabethlei 10, 2018 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gelijkvloers en eerste verdieping zijn opengesteld.

Gidsbeurten: om 10, 11, 12, 14, 15 en 16 uur. Duur 30min. Groepen van 30 personen. Enkel na reservatie via 03 22 11 333 en op 30 augustus op de Cultuurmarkt van Vlaanderen (Erfgoedplein op de Meir).

Deze woning werd in 1907 gebouwd voor de familie Van den Bosch. Van 1912 tot 1942 werd het pand bewoond door de adellijke familie Terwagne-della Faille de Leverghem. Daarna werd het gekocht door het textielbedrijf 'Anciens Etablissement Peeters, Van Houtte en Duyver' als woonst voor de familie Peeters er. In 1947 werd het pand eigendom van de Kamer van Notarissen van het Arrondissement Antwerpen.

Het ontwerp van de eclectische woning met neorococo-inslag is van Joseph Hertogs. Het pand vormt een symmetrisch geheel met de nummers acht en twaalf. Naast een indrukwekkende trapzaal zijn vooral de neorococo-salons en de Lodewijk XVI-salons van de eerste verdieping het vermelden waard. Op dezelfde verdieping aan de tuinzijde bevindt zich nog een leeszaal met vaste bibliotheekkasten. Van 1992 tot 1994 werd het pand volledig gerestaureerd. Tegelijkertijd werd tegen de achtergevel een serre gebouwd met zicht op de stadstuin.

Het Notarishuis geeft onderdak aan het 'Genootschap van Notarissen van de provincie Antwerpen'. Dat groepeert alle notarissen en kandidaat-notarissen van de provincie. Binnen dit Genootschap wordt de Kamer van Notarissen gekozen. De kamer telt twaalf leden en vergadert maandelijks in de bibliotheek. Ze neemt onder andere het bestuur van het Genootschap waar, handhaaft de tucht onder de leden en bemiddelt bij geschillen tussen notarissen onderling en met derden. De voorzitter heeft een eigen bureau in het Notarishuis. De Kamer en haar voorzitter worden ondersteund door een griffie. Verder vinden hier opleidingen voor notaris personeel plaats, en worden er openbare verkopeningen van onroerend goed gehouden. Maandelijks is er een studiebijeenkomst: de Conferentie van het Antwerps Notariaat. Dan wordt een overzicht gegeven van de recente wetgeving, rechtspraak en rechtsleer met betrekking tot het notariaat en worden vragen van confraters bediscussieerd. Alle notarissen uit het arrondissement kunnen er op vrijwillige basis aan deelnemen. Leden van het Genootschap kunnen in de bibliotheek gespecialiseerde publicaties over het notariaat consulteren.

28. 'DUITSE SPOREN IN ANTWERPEN: EEN WANDELING IN EN ROND HET ALBERTPARK'

Gidsbeurten: om 10, 12 en 14 uur. Duur 1.15 uur. Enkel na reservatie voor 9 september via secretariaat@antwerpenaverechts.be of 03 338 39 39. Vertrekpunt: Harmoniegebouw in het Harmoniepark.

Website: www.antwerpenaverechts.be

Rond 1900 heette Antwerpen in sommige tijdschriften de 'Duitse stad'. Toen Duitse troepen de havenstad in 1914 belegerden en bezetten, woonde en werkte er een omvangrijke gemeenschap Antwerpse Duitsers. Met talrijke verenigingen, handelszaken, investeringen, scholen, kerken en goede werken verwierf de Duitse kolonie een centrale plaats in het Antwerpse gemeenschapsleven. De architecturale, culturele en etymologische sporen zijn nog aanwezig in het straatbeeld van de stad.

De meer begoede Duitsers bouwden met hun favoriete architect Joseph Hertogs riante huizen overwegend rond de Warande - het huidige Koning Albertpark. Vandaar de bijnaam 'Duitse Hoek'. Wie de reisgidsen uit die tijd raadpleegt, vindt verwijzingen naar de vele activiteiten rond

Koning Albertpark. Vandaar de bijnaam 'Duitse Hoek'. Wie de reisgidsen uit die tijd raadpleegt, vindt verwijzingen naar de vele activiteiten rond de 'Harmonie', zowel in zalen als in de kiosk. Tijdens de zomermaanden gaven muziek- en zangverenigingen uit binnen- en buitenland elke week concerten of feesten, opgeluisterd met verlichting en vuurwerk. De hele beau monde was hierbij aanwezig. De Warande en de Harmonie waren 'the place to be' om indruk te maken op binnen- of buitenlandse gasten, waaronder handelsmissies.

Verder speelde het culturele en sociale leven zich af in de salons van de riante woonhuizen. De eigenaars nodigden muzikanten en componisten uit, die hier enkele dagen of zelfs weken verbleven. Onder hen Franz Liszt, schoonvader van Richard Wagner.

De belegering van Antwerpen in 1914 stelde de loyaliteit van de Antwerpse Duitsers tegenover het moederland zwaar op de proef. De vraag of ze het thuisland - de bezetter - steunden, of de stad van hun hart, hun kinderen en hun vrienden, was verscheurend.

Deze gegidste wandeling verkent de Duitse epoche aan de hand van verhalen, gebouwen, de woonbuurt en familienamen uit die tijd. Het belevingsparcours volgt de handel en wandel van Duitse handelaars, kunstenaars en architecten in Antwerpen, en stuit op het emotionele conflict waarmee de Antwerpse Duitsers in oorlogstijd worstelden.

29. BELLE EPOQUEWONING – BRASSERIE VICTOR HUGO

Van Schoonbekestraat 28, 2018 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Eerste verdieping, gelijkvloers en tuin zijn opengesteld.

Filmpjes over Antwerpen uit de oude doos.

Mogelijkheid om iets te drinken.

Website: www.victorhugo.eu

Lezing 'Frans Van Kuyck en Josuë Dupon' door Alex Elaut, stadsgids Antwerpen.

Op **zaterdag 12/09** om 19u30.

Prijs 8 euro + glaasje bubbels.

Inschrijven via info@victorhugo.eu of 03 237 25 98

Kunstschilder en schepen voor schone kunsten Frans Van Kuyck en beeldhouwer Josuë Dupon hebben bijgedragen om "kunst in het openbaar

leven” te brengen. Van Kuyck door de verfraaiing van de Grote Markt, aanleg van de Leysstraat, ontwerp van de wijk Oud Antwerpen op de Wereldtentoonstelling van 1894, de restauratie van het Vleeshuis en de aankoop van het Nachtegalenpark voor de levenden en de aanleg van de begraafplaats Schoonselhof voor de doden. Vergeten we ook niet dat hij de Antwerpse moederkensdag naar 15 augustus heeft gebracht in 1913. Een Bourgondisch figuur die na een deftig banket op het stadhuis graag nog wat pinten pakte met collega kunstenaars. Hij deinsde er zelfs niet voor terug om een walske te doen met James Ensor in een café chantant. Van Kuyck organiseerde in zijn woning tekenlessen voor juffrouwen. Dames mochten in 1885 nog niet binnen in de Academie. Van Kuyck zou daar wat aan veranderen. Josué Dupon was een eerder bescheiden figuur, maar groots in zijn ontwerpen van dieren. Denken we maar aan de kameeldrijver op de ingangsgebouwen van de Zoo of het beeld van Samson die een leeuw temt op de Jan Van Rijswijkklaan. Na WOI reed hij rond met een auto Minerva, waarvan hij de radiatorop zelf had ontworpen. Een zeehondje met een bal op de neus. Rembrandt Buggati was een goede vriend van hem. Hij ontwierp een trompettende olifant voor op de motorkap.

Deze woning werd rond 1875 gebouwd. Het herbergde grote burgergezinnen en hun bedienden, kunstenaars, antiquairs en een dansschool, vooraleer het pand werd omgevormd en er feestzalen en een bistro een plaats vonden.

De sober gedecoreerde, smalle bakstenen gevel laat weinig vermoeden van de achterliggende ruimte. Dit komt door de driehoekige perceelsvorm die achter de façade helemaal uitwaaiert en zorgt voor ruime, lichte kamers en een verrassend grote tuin. Het fraaie interieur met parketvloeren, originele deuren, cassetteplafond, schouwen en moulures is bewaard.

De woning is opgetrokken volgens het upstairs downstairsprincipe. Naast de indrukwekkende traphal is er een diensttrap, de ‘escalier de services’. Die bediende vijf verdiepingen en vormde de verbinding tussen de keuken in de kelders en de salons boven. Ieder die in een huis woonde dat gebouwd was om bewoond te worden door meesters en personeel, wist wel waar wel en waar niet te gaan. Meesters kwamen zelden op de hoogste verdiepingen waar de meidenkamers waren. Personeel mocht de ‘herentrap’ niet gebruiken. Eten werd opgediend via de etenslift. De ‘femme de chambre’ en/of de valet spoedden zich met de overblijvende schalen naar de boven.

30. SALONS SCHOETERS

Belgiëlei 150, 2018 Antwerpen

Gidsbeurten: van 10 tot 17 uur om de 20 min (behalve tussen 13 en 14 uur). Duur: 30 à 45 minuten. Groepen van 20 personen. Enkel na reservatie via 03 22 11 333 en op 30 augustus op de Cultuurmarkt van Vlaanderen (Erfgoedplein op de Meir). Gratis aangeboden door visit Antwerpen.

De feestzalen op het gelijkvloers en de eerste verdieping en de tuin zijn opengesteld.

Website: www.salonsschoeters.be

Salons Schoeters werd in 1925 opgericht door Jacques Schoeters en Sophie De Boeck. Het echtpaar had elkaar leren kennen op kasteel Cortewalle in Beveren waar zij voor de familie van Brouckhoven-de Bergeyck werkten als butler en kokkin. Aanvankelijk organiseerden zij hun activiteit vanuit de woning van de familie de Bergeyck aan de Frankrijklei. In 1933 kochten ze Hotel de Wael om over een eigen feestzaal te beschikken. Deze woning werd in 1866 gebouwd door 'Dame Venderesse' en lag aan één van de eerste boulevards die buiten de stadsvesting werden aangelegd. Het is één van de oudste nog bewaarde herenhuizen aan de Belgiëlei en past perfect in de neoclassicistische traditie die reeds van het begin van de negentiende eeuw de burgerlijke architectuur beheerste. De brede rondboogpoort uiterst links is de vroegere koetspoort die naar de achterin gelegen stallingen voerde.

Haar benaming dankt het pand aan Leopold de Wael, liberaal politicus en handelaar, die de woning in 1871 kocht. Een jaar later werd hij burgemeester van Antwerpen en bleef dat gedurende twintig jaar. Na zijn dood werd het pand nog twee keer verkocht voor de familie Schoeters het verwierf. De prestigieuze burgemeesterswoning was op het moment van de aankoop niet geschikt als feestlocatie. Daarom werd de koetsdoorgang vervangen door een statige smeedijzeren trap naar de bel-etage waar de feestzalen werden ingericht. Op de bovenliggende verdieping werden de bibliotheek en de muziekkamer omgevormd tot ruime salons. De keukens, de wasplaats en de provisiekamer waren en zijn nog steeds in de kelder verdieping.

De gasten werden op de bel-etage ontvangen. Na de receptie trok het gezelschap naar boven waar de tafels gedekt stonden. Tijdens het diner werd de ontvangstruimte tot balzaal omgevormd zodat het dansfeest

meteen na de maaltijd kon beginnen. Het gezin Schoeters woonde hier ook. Op de bovenste verdieping had ze haar slaapvertrekken en op de zolder bevonden zich de kamers van de inwonende dienstboden.

In de jaren 1980 kreeg Salons Schoeters nieuwe burens die erg op hun weekendrust gesteld waren. Het werd bijna onmogelijk om nog avonden met muziek en dans te organiseren. Recepties en banketten bleven gewoon hier doorgaan, maar voor huwelijks- en dansfeesten wijkt Salons Schoeters sindsdien uit naar andere locaties. Verder blijft dit pand als vanouds het zenuwcentrum van de traiteurszaak. Zowel de keuken als de administratie is er gevestigd.

31. SINT-BONIFACIUSKERK

Grétrystraat 39, 2018 Antwerpen

Open: van 12 tot 18 uur

Gidsbeurten: tussen 12 en 16.30 uur start elk half uur een rondleiding. Geen reservatie vereist.

Website: www.boniface.be

Ook open: elke zaterdag van 9.30 tot 12 uur

De aanwezigheid van de Anglicaanse kerk is een weerspiegeling van de aanwezigheid van Britten in Antwerpen. Reeds in de twaalfde eeuw vestigden de eerste lakenkooplieden zich in de stad. De bisschop van London stuurde in 1530 (vóór de reformatie) een eerste permanente Engelse priester naar Antwerpen. Maar toen Antwerpen in de zestiende eeuw haar positie als handelsmetropool verloor en door de godsdiensttroebelen ook de Anglicanen als ketters werden bestempeld, kwam er een einde aan de Engelse aanwezigheid. Pas in de negentiende eeuw, met de heropbloei van de handel en de haven, vestigden er zich terug Engelsen in de stad.

Aanvankelijk werden de Anglicaanse erediensten gehouden in de Beurs. Later kregen ze toestemming om samen met de protestanten de Annunciatiekerk in de Lange Winkelstraat te gebruiken. Het was echter niet vanzelfsprekend om het gebouw te delen met andere strekkingen. De Britse gemeenschap vroeg daarom aan de regering van de Verenigde Nederlanden om een eigen kerk en overheidssubsidies. In 1821 werd hun verzoek ontvankelijk verklaard en kregen ze de Looyerskapel in de Huidevetterstraat ter beschikking.

Uiteindelijk besliste de Anglicaanse gemeenschap zelf een kerk te bouwen.

De Britse ambassadeur legde in 1906 de eerste steen. Sint-Bonifacius is een neogotisch kerkgebouw naar een ontwerp van Michel De Braey. De vormgeving volgt de algemene principes van de Anglicaanse eredienst. Hiermee wordt afgestapt van de gewoonte om een bestaand gebouw aan te passen aan de nieuwe behoefte. In 1910 werd de kerk door bisschop Wilkinson aan Sint-Bonifacius toegewijd.

De kerk is vooral bijzonder omwille van de glasramen waarin episodes uit de Engelse geschiedenis geëvoceerd worden. Ze werden uitgevoerd door Engelse glazeniers, op bestelling van leden van de Anglicaanse gemeente. In het grote glasraam in de westgevel, een ontwerp van Burlison & Grylls, wordt de Eerste Wereldoorlog herdacht. Een ander belangrijk ensemble wordt gevormd door het roosvenster in de koorafsluiting waarin Christus de koning is afgebeeld, omringd door de vier evangelisten en de twaalf grote profeten. De ramen van het vierlicht stellen hoogtepunten uit het leven van Christus voor. Onder deze ramen werden in 1926 mozaïeken aangebracht die 'lof en aanbidding' voorstellen door engelen met muziekinstrumenten en wierookvaten, naar een ontwerp van Jones Powell & Sons uit Londen.

De nieuwe kerken die in de negentiende eeuw en begin twintigste eeuw werden opgericht zijn meestal bak- en natuurstenen kruiskerken met basilicale opstand in neoromaanse of neogotische stijl. Het kosmopolitisch karakter van de stad Antwerpen komt tot uiting in de aanwezigheid van protestantse kerken en joodse synagogen. Architecturaal sluiten deze gebouwen aan bij de bestaande typologieën.

32. HET ANKER – ADMINISTRATIEF CENTRUM STEDELIJK BASISONDERWIJS ANTWERPEN

Lamorinièrestraat 227, 2018 Antwerpen

Gidsbeurten: om 10, 10.30, 12, 12.30, 14, 14.30, 16, 16.30 uur. Duur: 1 uur. Enkel na reservatie. Tickets verkrijgbaar op 30 augustus op de Cultuurmarkt van Vlaanderen (Erfgoedplein op de Meir) of vanaf 1 september via 03 22 11 333.

Tentoonstelling van enkele kunstwerken van het expo-project 'viewmaster/masterview' van de stedelijke academies.

Website: www.stedelijkonderwijs.be/divisies/kleuter-en-lager-onderwijs/wie-zijn-we/het-anker

In 1894 vraagt J.B. Vereecken toelating voor het bouwen van een woning in opdracht van de Antwerpse hypotheekkas. Deze instelling was opgericht in 1881 en kreeg later de naam Anhyp - dat op zijn beurt is opgegaan in het huidige AXA. Het bankgebouw van deze firma bevond zich in de Huidevetterstraat en werd in 1908 opgetrokken door Frans Van Dijck. Een tweede filiaal aan de Meir dateert van 1929 en werd ontworpen door Max Winders.

Dit herenhuis was mogelijk bedoeld als woning voor één van de bestuurders. Later werd het pand bewoond door Gustave Mendl de la Pana de Donato en zijn echtgenote Calypo Panas. Daaraan dankt het gebouw de naam Hotel Mendl. Zij verhuisden in 1921 naar de Belgiëlei en de familie Untermann-Natovitz nam zijn intrek in het pand. Henri Untermann was diamantkoopman en consul van Roemenië. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden de bewoners van het pand gearresteerd. Een inslag in de spiegel in de voorste kamer was het gevolg van de schoten die hierbij vielen. Sinds 2011 zijn hier de administratieve diensten van het stedelijk basisonderwijs ondergebracht. Daarvoor werd het pand door traiteur De Laet gebruikt als feestzaal. De kogelinslag in de spiegel werd door hen afgedekt met een vogeltje.

De natuurstenen voorgevel werd uitgewerkt in neoclassicistische stijl met neo-Lodewijk XVI-elementen. De stilkamers van het interieur zijn goed bewaard gebleven. In de monumentale neoclassicistische hal bevindt zich een glas-in-loodraam met florale motieven. De salons langs de straatzijde zijn overdadig gedecoreerd met neo-Lodewijk XV en XVI-elementen. Voor de eetzaal werd de neo-Vlaamse renaissancestijl gebruikt terwijl de rookkamer aan de tuinzijde is versierd met Chinese motieven. Traditioneel is de decoratie op de bovenverdieping soberder.

33. MILITAIR HOSPITAAL

Paradeplein – ingang via Lange Leemstraat 340, 2018 Antwerpen

Gidsbeurten: om 10.20, 10.40, 11.40, 12, 14.20, 14.40, 15.20, 15.40, 16, 16.20 en 16.40 uur. Duur: 40 min. Groepen van 20 personen. Enkel na reservatie via 03 22 11 333 en op 30 augustus op de Cultuurmarkt van Vlaanderen (Erfgoedplein op de Meir).

Het Militair Hospitaal Leeft! Ontdek het rijke verleden van deze bijzondere plek. Wandel mee met de vroegere bewoners zoals de kloosterzuster, de kolonel, een patiënt en zelfs een kunstenaar. Ze willen je graag iets vertellen over hun leven op dit prachtige domein. Laat u rondleiden in deze nieuwe woonwijk, beginnend van het Paradeplein langsheen de beschermde monumenten.

Ook open op: De site is altijd vrij toegankelijk.

Rond het einde van de achttiende eeuw wijzigde de houding van de autoriteit ten opzichte van zieke en gekwetste militairen. In plaats van ze te verzorgen in burgerlijke hospitalen, gaf men er de voorkeur aan krijgsgasthuizen op te richten. Daarom werd in 1794 het voormalige klooster van de jezuïeten in de Prinsenstraat omgevormd tot militair hospitaal. Het zou in werking blijven tot 1910.

In de tweede helft van de negentiende eeuw ontstond de nood aan een meer efficiënt ziekenhuis. In 1899 werd begonnen met de bouw van een nieuw hospitaal. Het zou samen met een arsenaal opgericht worden op de gronden van het in 1885 gesloopte fortje 4. Dit was een onderdeel van een vooruitgeschoven verdedigingslinie van zeven forten die vanaf 1851 voor de Spaanse omwalling werden opgericht.

De werken begonnen in 1899. Arsenaal en ziekenhuis waren volledig van elkaar gescheiden. Het arsenaal had een toegang aan de Lange Leemstraat en werd voltooid in 1907. Het hospitaal met ingang aan de Marialei werd in 1911 in gebruik genomen. Een lintvormig kazernegebouw met dienstvertrekken, opslagplaatsen, verplegerskazerne, kantine, keuken, baden, wasserij en ontsmettingslokalen vormde de scheiding tussen beide entiteiten.

Het nieuwe hospitaal was opgericht in eclectische stijl met neo-Vlaamse-renaissance-elementen. Het was gebouwd volgens de paviljoenstructuur om de aanvoer van verse lucht toe te laten. Tegelijkertijd maakte het mogelijk de patiënten te groeperen volgens behandelingssoort. De zeven paviljoenen waren onderling verbonden met een gangensysteem. Ook ondergronds was er een net van gangen. Vanuit de centrale stookplaats bliezen krachtige pompen langs hier stoom naar de andere gebouwen om ze te verwarmen. Centraal tussen de paviljoenen en eveneens verbonden met een gang lag de kapel. Het paradeplein ervoor was aangelegd als tuin.

In het verlengde van de Marialei liep de hoofdstraat van het gasthuis. Aan de zuidzijde lag de hoofdapotheek die fungeerde als centrale apotheek voor het hele Belgische leger. De aansluitende woonhuizen waren bestemd voor de hoofdapotheker en zijn adjunct. Aan de overzijde bevond zich het hoofdgebouw van het ziekenhuis waar de militaire staf een onderkomen had. Ten oosten ervan lag de woning van de hoofdgeneesheer. Ook het klooster van de hospitaalzusters was hier gesitueerd. De augustinessen, afkomstig van het Parijse Hotel Dieu, waren sinds 1835 in Antwerpen gevestigd en vanaf 1912 in het militair hospitaal. Zij stelden zich ten dienste van de krijgszieken. De kloostervleugel stond dan ook in verbinding met het corridorsysteem.

Tot de jaren 1970 zou men aan het ziekenhuis blijven bouwen en verbouwen. Vanaf dan bracht het leger meer en meer diensten over naar het militair hospitaal van Neder-over-Heembeek. Onder meer de keuring van de dienstplichtigen van de provincie bleef in Antwerpen, maar in 1993 vertrokken de laatste militairen en kwam het complex leeg te staan. In 2005 schreef de stad een wedstrijd uit voor de herwaardering van het complex. Het masterplan voor de site is van de architectengroep Beel & Achtergael. Het landschapsonwerp is van Michel Desvigne. De architectuur van de gebouwen is een realisatie van verschillende architectengroepen: Beel & Achtergael, Collectief Noord en 360 architecten. Men werkt nog steeds aan de omvorming van de site tot een nieuwe woonwijk met veel groen en open ruimte. De meest waardevolle gebouwen worden geherwaardeerd en aangevuld met lofts, appartementen, eengezinswoningen en sociale huisvesting.

ZURENBORG

ZURENBORG

De explosieve groei van het vervoer en de verkeersinfrastructuur in de negentiende eeuw wordt wel eens de transportrevolutie genoemd. Er kwamen nieuwe voertuigen zoals trein en stoomboot en tegelijkertijd kende ook de verkeersinfrastructuur een ongekeerde groei met de aanleg van nieuwe en betere wegen, bijkomende kanalen en natuurlijk spoorlijnen. De transportrevolutie en de industriële revolutie gingen hand in hand. De vraag naar grondstoffen enerzijds en het vervoer van afgewerkte producten anderzijds vroeg om goede transportverbindingen. Andersom was een goed uitgebouwde verkeersinfrastructuur noodzakelijk om de industrialisatie op dreef te houden.

Een koninklijke affaire

De transportrevolutie kwam van Groot Brittannië over naar het vasteland. Anders dan in het land van oorsprong, waar privé-investeerders de motor waren, werd de uitbouw van transportinfrastructuur op het continent grotendeels een overheidsaangelegenheid. In de lage landen was koning Willem I de initiatiefnemer voor de uitbouw van de transportinfrastructuur. In het noorden wilde hij de handel en nijverheid in de havens bevorderen, terwijl hij in het zuiden een technisch hoogwaardige industrie wilde ontwikkelen. Een goede infrastructuur was hiervoor essentieel. In de periode 1817-1830 liet hij in onze streken nieuwe kanalen graven om steenkool naar de opkomende Waalse industrie te vervoeren.

Ook na de Belgische onafhankelijkheid werd de transportinfrastructuur verder uitgebouwd, al zou koning Leopold I zich vooral inzetten voor het vervoer per spoor. De Antwerpse haven leed onder de afsluiting van de Schelde en ook het Waalse industriebekken kon niet voldoende bevoorrad worden. Er moest dringend een oplossing gezocht worden om Antwerpen met de Rijn te verbinden zonder op Nederlands grondgebied te komen. Uiteindelijk verkoos men een spoorweg boven een kanaal. Dit zou minder landbouwgrond innemen en sneller klaar zijn.

In 1834 werd de wet gestemd voor de uitbouw van een spoorwegennet. Mechelen zou het middelpunt worden. Van hieruit voeren sporen in oostelijke richting over Leuven, Luik en Verviers naar Pruisen, in noordelijke richting naar Antwerpen, in het westen over Dendermonde naar Oostende en in het zuiden naar Brussel, Henegouwen en Frankrijk. Op 5 mei 1835 werd de eerste spoorlijn op het Europese vasteland, die tus-

sen Brussel en Mechelen, ingehuldigd. In 1836 werd de lijn Antwerpen-Brussel in gebruik genomen en negen jaar later waren de noord-zuid- en oost-westspoorlijnen klaar.

Privatisering

De realisatie van spoorwegen was een erg dure onderneming en een deel van het netwerk werd daarom geprivatiseerd. De belangrijkste privémaatschappij was de ‘Société anonyme du chemin de fer international de Malines à Terneuzen’, die werd opgericht in 1861 en bleef bestaan tot 1951. Een tweede belangrijke maatschappij was de ‘Société des chemins de fer du nord Belge’. Ze werd gesticht in 1854 en in 1946 overgenomen door de Belgische Staat. Pas in 1926 werd een bedrijf opgericht dat onder voogdij van de Belgische Staat de spoorwegen zou beheren, onderhouden en uitbaten en die eigenaar zou worden van alle spoorlijnen op Belgisch grondgebied. Het duurde tot 1958 voor de laatste lijnen aangekocht waren.

Vanuit het station Antwerpen-Oost, thans het Centraal Station, liep de spoorbaan Antwerpen-Mechelen naar een kleine halte in Berchem. Even verderop was er een spoorwegtunnel door de vestingwal van de Brialmontgordel. Het tracé liep gelijkgronds en er waren zes overwegen. Met de toenemende bebouwing en het stijgende verkeer leverde dat gevaarlijke situaties op bij het oversteken. Omdat het aantal treinen voortdurend steeg, bleven de overwegen ook steeds vaker gesloten. In 1872-74 werd op deze lijn een afsplitsing gemaakt die via de omwalling naar het noorden liep. Deze ringspoorweg verving een oudere spoorlijn die dwars door het centrum naar Nederland voerde en sneed de Zurenborggronden middendoor. Ten oosten daarvan werd tussen 1876 en 1879 het goederenstation van Borgerhout gebouwd. Deze beslissing maakte Zurenborg uitermate geschikt als industriële vestingplaats. Dit zou gerealiseerd worden door de ‘Maatschappij van het Oosten’, opgericht in 1881. Al in 1882 veranderde het doel en wilde men de omgeving urbaniseren en bebouwen met woningen. Er werd een nieuwe bouwmaatschappij opgericht die voortvloeyde uit de Maatschappij van het Oosten en in 1886 ging de bouw van burger- en herenhuizen van start.

De spoorweg die destijds bepalend was voor de oprichting van de Maatschappij van het Oosten werd nu als hinderlijk ervaren. Het probleem kreeg in 1890 een oplossing toen beslist werd de spoorweg te verhogen en een nieuw reizigersstation, Antwerpen Centraal, op te richten. Om dit plan te realiseren werden veertig hectaren van de Maatschappij van het Oosten onteigend. Het grootste deel ervan bestond uit de driehoek tussen de spoorweg naar Nederland en de lijn naar Mechelen.

In 1891 begon men in het noordoosten van de stad de ringspoorweg te verhogen en te verbreden. Het station van Borgerhout werd vanaf maart 1894 vrijgemaakt en opgehoogd. Ook de driehoek tussen de spoorwegen werd verhoogd en men bouwde er een dienstgebouw, magazijnen en een locomotievenloods. Over de Draakplaats werd een nieuwe spoorbrug gebouwd. Het noordelijk en het zuidelijk deel van Zurenborg waren nu met elkaar verbonden. Ook de spoorbaan tussen het Centraal Station en Berchem werd verhoogd en tot aan het kruispunt met de Arendstraat versierd met torentjes. Ter vervanging van de overwegen kwamen er spoorbruggen waaronder het verkeer kon circuleren. De werken werden in het najaar van 1897 voltooid. De brug en de watertorens, destijds noodzakelijk voor de bevoorrading van de stoomtreinen, tonen nog de nauwe band tussen de geschiedenis van Zurenborg en die van de spoorwegen.

(Paarden)trams en (omni)bussen

Om kleinere gemeenten, onbereikbaar per trein, toch te ontsluiten werd in 1885 de 'Nationale Maatschappij van de Buurtspoorwegen' opgericht. Zij zou tramlijnen aanleggen en vanaf 1924 ook buslijnen exploiteren. In 1885 kocht de Maatschappij een stuk grond op Zurenborg voor de bouw van een eindstation op de verbinding Antwerpen-Herentals. Deze lijn was belangrijk voor het goedertransport tussen Antwerpen en de Kempen. Steenkool, baksteen en dennenhout werden aangevoerd, terwijl stadsmest van hieruit naar het platteland vertrok. Een speciale stoomtram voerde elke ochtend melk aan. Het station werd opgericht naast het goederenstation van Borgerhout. Een fraai dienstgebouw uit 1896-97 moest in 1965 wijken voor een autobusstation. Bijna alle buurtspoorwegen van de provincie werden in concessie gegeven aan de Antwerpse Maatschappij voor Buurtspoorwegen.

Na de afbraak van de Spaanse omwalling (1864-65) ontstond de nood om de stadsuitbreidingen vlot bereikbaar te maken. In 1871 keurde de gemeenteraad de openbare aanbesteding van drie tramlijnen goed. De eerste paardentram tussen Berchem kerk en de Meir werd in 1873 in gebruik genomen. Al vlug gaf dat aanleiding tot de oprichting van meerdere maatschappijen, die elk één of meer lijnen gingen exploiteren. De diversiteit van het gebruikte rollend materieel, de verschillende spoorbreedten en de onderlinge concurrentie waren nadelig. In 1900 richtte men de 'Société Anonyme Compagnie Générale des Tramways d'Anvers' op, de voorloper van De Lijn. Zij zorgde voor de eenmaking van het tramnet en voor de elektrificatie, de exploitatie en de uitbreiding ervan.

In 1890 wilde de Zurenborgdirectie haar wijk met het stadscentrum ver-

binden. Voor de exploitatie van een tram was echter een stedelijke vergunning nodig. Om de daaraan verbonden belasting te omzeilen richtte de directie een omnibussenmaatschappij op. Deze paardenbus volgde net als de tram een vast traject door de stad, maar liep niet op rails. Aan de Draakplaats werden een remise en paardenstallen gebouwd. De aanwezigheid van openbaar vervoer deed de waarde van de gronden en huizen op Zurenborg stijgen. Daarom was een snelle en regelmatige verbinding met het centrum voor de directie belangrijker dan de winstmarge van de omnibusmaatschappij.

Eveneens in 1890 kreeg een andere vennootschap, de 'Société des Tramways Omnibus', toelating om een lijn naar Zurenborg aan te leggen. De omnibustram was een paardentram die op de sporen werd gehouden door een klein vijfde wiel. Indien nodig kon men de tram van de sporen halen door het wiel in te trekken. Deze maatschappij verwierf een perceel aan de overkant van de Draakplaats. Een gunstige ligging, want zo kon men alle materieel en wisselstukken via het station van Borgerhout aanvoeren.

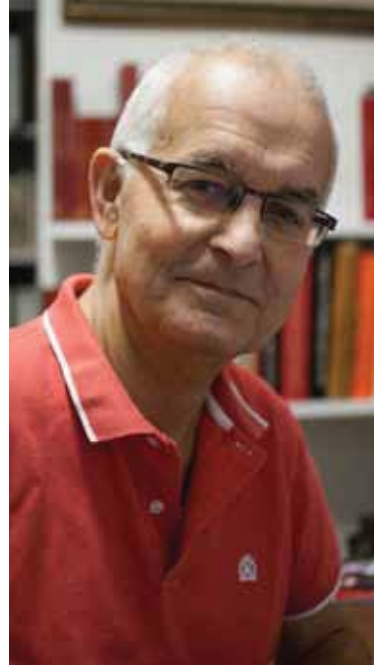
De twee lijnen hadden hun terminus aan de Draakplaats, maar na de afwerking van de spoorwegbrug werden ze verlengd tot in de Cogels-Osylei. De paardentram ondervond echter veel concurrentie van de paardenbus die onder gunstiger voorwaarden opereerde. Het voorstellen van het stadsbestuur om ook deze laatste te belasten, leidde tot hevige polemieken. In 1900 werden beide lijnen overgenomen door de 'Compagnie Générale de Tramways' die ook de gebouwen van de maatschappijen verwierf. De loods van de omnibussen, naast de omheinde statie van Borgerhout, bleef behouden maar de remise van de trammaatschappij aan de overkant werd gesloopt en vervangen door de nieuwe maatschappelijke zetel op de hoek van de Draakplaats en Grote Hondstraat. Sinds 1904 is dit gebouw onafgebroken de hoofdzetel geweest van de verschillende stadstrammaatschappijen. Zo bleef de rotonde Tram- en Draakplaats een knooppunt van het moderne vervoer.

Vliegend erfgoed

Zurenborg stond in het middelpunt van de nieuwe transportevoluties. Ook de luchtvaart die in het begin van de twintigste eeuw op gang kwam had een Antwerpse tak in de omgeving. Op 25 mei 1923 opende het vliegveld van Deurne. Twee jaar eerder was men begonnen met de onteigening van de gronden. Aanvankelijk was het vliegveld voorbehouden aan de legeroverheid. Die gaf de firma Stampe & Vertongen toelating om er vliegtuigen te bouwen en om een vliegschool op te richten. De oppervlakte bedroeg ongeveer 80 ha. Als luchthavengebouw

werd een oude goederenwagon gebruikt, die in 1926 vervangen werd door een houten chalet. In 1929 werd een ontwerpwedstrijd uitgeschreven voor de oprichting van een volwaardige luchthaven. Het was het ontwerp van Stanislas Jansinski dat zou worden uitgevoerd. Al in 1930 werd het gebouw ingehuldigd. De architectuur wordt gekenmerkt door een heldere gestroomlijnde modernistische vormgeving. Een constructie van gewapend beton, witgepleisterde vooruitspringende bouwvolumes met rotondes, horizontale belijning door bandramen en luifels in 'beton translucide', inspringende vensterposten, lijstwerk in terracotta, stalen raamprofielen en terrasdaken. Het concept beantwoordde aan een aantal basisprincipes die vooruitliepen op de exponentiële groei die van de burgerluchtvaart werd verwacht en getuigde van een rotsvast vertrouwen in de vooruitgang van de techniek en de evolutie in het transport. Ondanks aanpassingen, vooral in de jaren 1980, is het oorspronkelijk concept van het luchthavengebouw nog herkenbaar. Daarnaast bevindt zich het Stampe & Vertongenmuseum dat hulde brengt aan deze twee luchtvaartpioniers en een aantal historische vliegtuigen in haar collectie heeft.

Mobiel erfgoed kan zich verplaatsen en is dus niet 'onroerend'. Het zijn voornamelijk vervoermiddelen die onderverdeeld worden in de sectoren water, weg, rail en lucht. Dat het mobiel erfgoed hier een plaats krijgt, heeft te maken met de link die het heeft met het industrieel erfgoed. Enkel voor het varend erfgoed bestaat er sinds 2002 een decreet dat naar analogie met het decreet onroerend erfgoed de bescherming, het behoud en het beheer van het varend erfgoed ondersteunt. In 2008 was er nog de intentie om voor vliegend erfgoed een gelijkaardig decreet uit te werken. Dat kwam er uiteindelijk niet, maar ondertussen werden er wel verschillende vliegtuigen opgenomen in de topstukkenlijst van zeldzame en onmisbare cultuurobjecten. De opdeling van erfgoed in een roerende en een onroerende afdeling blijft een ambigue situatie. De oude tramstellen en bussen van het Vlaams Tram en Autobussenmuseum (VLATAM) en de vliegtuigen van het museum Stampe & Vertongen zijn alvast bewaard door de verankering in een museale context.

Eric Keutgens (°1941) groeide op in een familie waarin iedereen 'aan den tram' werkte. Als kind al raakte hij ook zelf gefascineerd door die wonderlijke machines. Heel zijn carrière stond in het teken van het openbaar vervoer. In zijn vrije tijd beet Eric zich vast in de geschiedenis van de Antwerpse tramwegen en de 'Nationale Maatschappij van Buurtspoorwegen'. Vandaag is hij de grootste expert ter zake. Wanneer hij begint te vertellen, lijkt het wel alsof het tramwezen in hoogsteigen persoon aan het woord is.

De fascinatie voor trams zat er al vroeg in. *'Ik groeide op in Zurenborg en als kind noteerde ik de nummers van de trams die door de Cogels-Osylei reden. En ik weet nog heel goed dat ik toen ik een jaar of twaalf was, aan de chef van de tramstation daar, vroeg of ik een keer met de tram mocht meerijsen. Ik heb toen heel het stuk van Zurenborg tot aan de Turnhoutsepoort zelf de tram mogen besturen! Maar je moet rekenen, in die tijd lag daar nog geen weg hé. Het was een smal weggetje en daar lag een tramspoor naast.'* Vanaf zijn vijftiende begon Eric alles over trams te verzamelen. Een paar jaar later bouwde hij maquettes, die nog altijd in een glazen kast bij hem thuis staan te blinken.

Tramfamilie

Het stond in de sterren geschreven dat Eric van trams zijn levenswerk zou maken. Zijn grootvader ging in 1901 als technisch tekenaar aan de slag bij de Nationale Maatschappij van Buurtspoorwegen. Ook zijn vader en nonkels – en tijdens de Tweede Wereldoorlog ook zijn tantes – werkten daar. *'Ik kom uit een echte tramfamilie. Na mijn humaniora zei ik tegen mijn vader dat ik graag voor 'Tramwegen van Antwerpen en Omgeving' zou gaan werken.'* Zijn vader reageerde heftig: *'Bij de concurrentie gaan werken? Over mijn lijk!'*. In 1961 ging Eric zelf ook aan de slag bij de Nationale Maatschappij van Buurtspoorwegen en kwam in Brussel terecht.

Getrouwd met de tram

De trammicrobe bleef hem ook in zijn vrije tijd bezig houden. *‘De eerste vijf of zes jaar van mijn huwelijk bracht ik elke zondag door in de leeszaal van de bibliotheek op de Minderbroedersrui.’* Daar ging Eric in dagbladen en in het Belgisch Staatsblad op zoek naar alle artikels in verband met openbaar vervoer. *‘En in die tijd had je nog geen kopieermachines, ik schreef alles over met de hand.’* Stilaan specialiseerde hij zich. *‘In het begin verzamelde ik alles van tramgeschiedenis over de hele wereld, maar ik heb daarna beslist om me enkel op het Antwerpse stadstrambedrijf en de buurtspoorwegen in de provincie Antwerpen te concentreren.’* Dat harde werk resulteert begin jaren ’70 in een tweedelige boekpublicatie. Je zou het de bijbel van de Antwerpse tramlijnen kunnen noemen. *‘Daar kan je alles in terugvinden vanaf 1873 tot 1973 op gebied van paardentrams, elektrische trams, met tekeningen en alle mogelijke informatie van de verschillende tramlijnen.’*

Eric toont zijn persoonlijk archief, in een aparte kamer bij hem thuis. Het eerste wat opvalt? Er ligt een krant op het bureau, met op de voorpagina een artikel over de nieuwe trams en het feit dat sommige persons daar te kort voor zijn. *‘Het is misschien wat maniakaal, maar het artikel in het dagblad van gisteren, over de perrons die te kort zijn, dat knip ik meteen uit en voeg ik vandaag of morgen toe aan het archief. Dat laat ik geen veertien dagen liggen.’* Wanneer Eric’s vrouw een glas water brengt merkt ze op: *‘Hij blijft maar krantenartikelen verzamelen en als je hem laat doen zit hij elke dag van ’s morgens tot ’s avonds in het museum.’* Dat het schoon is dat mensen zich zo gepassioneerd in één bepaald thema kunnen verdiepen, ziet ze net iets anders en verdient volgens haar enige nuance. *‘Een passie? Het is een ziekte, ja!’*, klinkt het half lachend, half serieus.

Paardentram in de stad, boerentram op den buiten

Voor het beginpunt van het verhaal steekt Eric de Atlantische Oceaan over. *‘De eerste paardentram ter wereld werd in 1832 in New York in dienst genomen. Daarna volgden de grote steden in Europa, zoals Parijs, Berlijn en Wenen.’* Antwerpen moest wachten tot 1873. *‘Onze eerste paardentram reed van de Meirbrug, via de Huidevettersstraat, en de Lange Gasthuisstraat, langs de Nationale Bank, over de Mechelsesteenweg richting Berchem kerk. Eigenlijk is dat het traject dat tram 7 nu volgt.’*

Maar het is niet enkel in de stad dat trams hun intrede doen. *‘Overal treinsporen aanleggen om de stad met het platteland te verbinden was te duur. Op aandringen van landbouwers werden de gemeenten die ver van stations lagen via een uitgebreid stoomtramnetwerk met Antwerpen verbonden. Zo konden boeren hun goederen naar grote stations brengen.’* In 1885 werd de Nationale Maatschappij voor Buurtspoorwegen opgericht. De eerste tramlijn in de provincie liep van Antwerpen, via Wijnegem en Schilde, naar Westmalle en Oostmalle. Daar maakte de lijn een bocht richting Rijkevorsel en reed zo verder naar Hoogstraten. Een jaar later, in 1886, werd ook de verbinding naar Turnhout aangelegd. *‘Die tram vervoerde alles: graan en aardappelen, maar ook varkens, koeien en paarden. Daarom kreeg de maatschappij in de volksmond de bijnaam ‘den boerentram’.’*

Men besliste om ook passagiers te vervoeren en tot 1914 werd het buurtsporenwegennet stevig uitgebouwd. Quasi op elke grote provinciale weg reed een tram. De auto was nog niet in het straatbeeld verschenen en voor veel mensen was het de snelste en meest efficiënte manier om zich te verplaatsen. *‘Een stoomlocomotief uit die tijd haalde een snelheid van ongeveer 30 kilometer per uur. Sneller mochten ze niet rijden. En in de stad reden de trams trager.’* Een ritje van Antwerpen naar Turnhout, wat 41 kilometer is, duurde zo’n twee uur en vijftien minuten. *‘Maar je moet je voorstellen dat aan elke halte ook even een oponthoud was. Doorgaans waren die stopplaatsen aan hotels, cafés of herbergen gelegen. Mensen konden er pakketjes oppikken of achterlaten, bagage werd in- en uitgeladen. Dat nam tijd in beslag. En – het zal niet gemogen hebben maar – het gebeurde waarschijnlijk ook dat de machinist of de stoker van de tram binnen een borrel ging drinken.’*

Concurrentie van de vrachtwagen

In de jaren ‘20 kreeg de tram concurrentie. Ondernemende families die een vrachtwagen hadden, zetten een koetswerk op de achterkant en voorzagen zitplaatsen om passagiers te kunnen vervoeren. *‘Dat waren eigenlijk de voorlopers van de autobussen.’* Die legden het traject sneller af dan de tram en konden in de jaren ‘30 ook al helemaal tot aan het Centraal Station rijden, waar reizigers konden overstappen op de trein. Bij de tram was dat anders. Een tram van de buurtspoorwegen bracht passagiers tot aan de rand van de stad, bijvoorbeeld tot aan de Turnhoutsepoort, waar zij eerst nog een keer moesten overstappen op een tramlijn van de stadsmaatschappij. *‘Tja, dat was een concurrerende trammaatschappij hé. U begrijpt dat de mensen al snel de bus namen in plaats van de tram.’* Ook op vlak van goederenverkeer kreeg de tram meer concurrentie op de weg. *‘Vóór de Eerste Wereldoorlog vervoerde*

men alles met paard en kar of met de tram. Vanaf de jaren '30 gebeurde dat ook steeds vaker met vrachtwagens.'

Concurrentie van de auto

De tramlijnen van de buurtspoorwegen werden toch nog intensief gebruikt tot EXPO '58. *'Maar de bevolking werd rijker en steeds meer gezinnen en families kochten een eigen auto. De reizigersaantallen van de tram daalden fors.'* Op de provinciale steenwegen, waar de tramlijn tot dan een prominente plek had gekregen, was steeds meer plaats nodig voor al die nieuwe auto's. Dat zorgde voor ingrijpende maatregelen. *'Er verdwenen veel bomen langs de kant van de weg. Een tram kan daar niet tegenrijden, mensen met een auto natuurlijk wel. En in de jaren '60 en '70 werden op heel veel plaatsen de trambeddingen verwijderd om plaats te maken voor rijstroken voor auto's.'* In mei '68 werd de laatste tram van de buurtspoorwegen op stal geplaatst. *'Dat is het verhaal van de provincie Antwerpen, maar op andere plekken in Vlaanderen zag je een gelijklopende evolutie.'*

Volgens Eric is dat een historische vergissing. *'In de jaren '60 werd van trams gezegd dat ze ouderwets waren. Autobussen waren toen de toekomst. Maar die zitten mee in het verkeer en men had nooit verwacht dat er zoveel auto's zouden rondrijden en dat er files zouden ontstaan.'* Tegenwoordig spreken politici opnieuw over het verlengen van tramlijnen. *'Wat men toen niet had mogen doen - daar ben ik persoonlijk van overtuigd en die mening wordt nu ook gedeeld door deskundigen op gebied van openbaar vervoer - is de aslijnen van de trams afschaffen. Bijvoorbeeld de verbinding Antwerpen-Turnhout, Antwerpen-Brasschaat-Wuustwezel, Antwerpen-Boom, Antwerpen-Broechem, dat zijn takken van tramlijnen die mensen naar Antwerpen brachten. Men had die toen moeten moderniseren.'* In Duitsland, Nederland en Zwitserland werd dat wel gedaan. *'Bij ons werd geopteerd voor de auto. Wij hebben enkel nog de voorstadstram.'*

Relicten van de tram

Op sommige plekken vind je vandaag nog een herbestemd tractiestation terug, of een verdwaalde paal van de elektrische bovenleiding die nu dienst doet als verlichtingspaal. Maar over het algemeen zijn de meeste sporen - in de letterlijke en figuurlijke betekenis - van die tramlijnen verdwenen. *'Wat je nog wel kan zien, is de plek waar vroeger aan de grote haltes het wisselspoor of het uitloopspoor lag. Daar werden destijds wagons gezet, zodat boeren hun goederen konden laden of lossen.'*

Die vrij grote ruimtes werden op veel plaatsen omgevormd tot parkings. Dat zie je in dorpskernen naast de Antwerpsesteenweg, bijvoorbeeld in Beerse, Vlimmeren of Vosselaar.'

De tramloodsen van toen werden vaak autobusgarages. *'Behalve de Tramloods Groenenhoek, die bouwden we vanaf 2000 om tot het Vlaams Tram- en Autobusmuseum.'* Het gebouw dateert van 1912 en is zelf ook een beschermd monument. *'Maar er is werk aan. De dakconstructie is meer dan 100 jaar oud en moet dringend worden vervangen. Voorlopig kunnen we dan ook geen bezoekers ontvangen. We hopen in 2018 opnieuw open te gaan.'* Met Open Monumentendag wordt een uitzondering gemaakt en kan je een deel van het museum wel bezoeken. En dat is meer dan de moeite. Wanneer je daar rondloopt, kan je niet anders dan vaststellen dat al die oude trams en bussen eigenlijk gewoon veel mooier waren, dan wat we nu op onze wegen zien. Tijd voor een heropleving van de tram?

34. PENDELBUS TUSSEN STAMPE & VERTONGEN MUSEUM – VLATAM – DRAAKPLAATS

De Lijn zet een **gratis** pendelbus in.

Dienstregeling: tussen 10 en 17.30 uur, op het uur en uur '30.

Haltes: halte lijn 21 Draakplaats onder de spoorwegbrug in de richting van Berchem station/ halte Berchem NMBS-station/ halte VLATAM / elke halte op de Diksmuidelaan/ Halte Stampe & Vertongen Museum

35. STAMPE & VERTONGEN MUSEUM

Luchthavenlei 1/Box 3, 2100 Deurne

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist.

Website: www.stampe.be

Ook open op: elke zaterdag en zondag van 14 tot 17 uur

De luchthaven werd kort na de Eerste Wereldoorlog aangelegd op Waasdonk, het hoogste punt van de gemeente Deurne. He luchthavengebouw dateert van 1929 en is een ontwerp van Jansinski. Ondanks wijzigingen door de jaren heen, is de oorspronkelijke structuur van het modernistisch gebouw bewaard.

In de omgeving van het luchthavengebouw ligt het museum Stampe & Vertongen. Het bevat foto's en documenten die de geschiedenis van luchtvaart schetsen en een aantal gerestaureerde SV4-vliegtuigen en vliegwaardige replica's van vliegtuigen uit de Eerste Wereldoorlog.

De SV4 is een vliegtuig dat gebouwd werd door Jean Stampe (1889-1978) en Maurice Vertongen (1886-1964). In 1923 startten zij op het nieuwe 'vlieglein' in Deurne een vliegschool. In 1930 richtten ze ook een eigen vliegtuigenfabriek op. Daar werd de SV4, het bekendste vliegtuig van Belgische makelij, in 1933 ontworpen en gebouwd. Tot de jaren '70 was het toestel in gebruik bij de Belgische Luchtmacht en generaties piloten kregen er hun eerste vlieglessen mee. In 1970 hield de firma Stampen & Vertongen op te bestaan. De fabriek was niet modern genoeg meer om nog te kunnen concurreren. Het museum Stampe & Vertongen brengt hulde aan deze luchtvaartpioniers. Twee SV4-toestellen uit de collectie zijn sinds 2012 opgenomen in de topstukkenlijst. De SV-4A OO-GWC is een uiterst zeldzaam vliegtuig.

Het is het eerste en oudste exemplaar van dit type en werd in Frankrijk onder licentie gebouwd. Het vloog van juni 1945 tot augustus 1950 bij de Franse Zeemacht. Daarna werd het een civiel toestel. In 1976 ging het naar de Verenigde Staten waar het van 1981 tot 1991 gestockeerd stond. In 1991 werd het door Danny Cabooter, in niet-vliegwaardige toestand, gevonden in een garage en naar België overgebracht. Het werd vliegklaar gemaakt en herschilderd in de kleuren van de Franse luchtmacht en maakt nu deel uit van de museumcollectie.

De Belgische luchtmacht bestelde na de Tweede Wereldoorlog in totaal 65 exemplaren van de Stampe SV.4B. De OO-EIR is het oudste nog vliegende toestel uit deze reeks. Het is nog steeds geschilderd in de kleuren van de Belgische luchtmacht en voorzien van zijn originele luchtmachtcode V4 waarmee het op 18 augustus 1948 werd afgeleverd. Tijdens zijn carrière heeft het vliegtuig nooit zware schade geleden. Het is bijgevolg in belangrijke mate origineel. De tweedekker was hét opleidingstoestel bij uitstek van de Belgische luchtvaart. Dit vliegtuig werd in 1978 gerestaureerd.

Links van het museum staat nog een interessante kleine en zeldzame betonstructuur uit 1952. Het is een ontwerp van Alfred Hardy, de ontwerper van de twee beroemde cirkelvormige vliegtuigloodsen in Grimbergen.

36. VLAAMS TRAM- EN AUTOBUSMUSEUM – VLATAM

Diksmuidelaan 44, 2600 Berchem

Open: van 10 tot 18 uur

Brocantemarkt: Verkoop van boeken, foto's, voorwerpen, ... met betrekking tot tram, trein en bus ten voordele van het museum.

Website: www.vlatam.be

Op 5 oktober 1911 kocht de 'Compagnie Générale de Tram d'Anvers' aan de Diksmuidelaan een terrein om er een tramloods te bouwen. Die werd in 1913 in gebruik genomen. In de loods, die meer dan 4000 m² groot is, konden honderdveertig twee-assige rijtuigen geplaatst worden. Tijdens de jaren 1965-66 werd de spoorinstallatie zo gewijzigd dat het in- en uitrijden van de rijtuigen in lusvorm kon gebeuren. Tegelijkertijd werden lokalen voor het rijdend en technische personeel en een wasinstallatie voor trams ingericht.

Achter de blinde neoclassicistische gevel bevindt zich een hal, waarvan de dakstructuur bestaat uit vakwerkliggers, geklonken en door middel van bouten gemonteerde spanten rustend op gietijzeren blokken en gemetselde steunen. De bouw van een overspanning van 75 m was in het begin van de eeuw een niet te onderschatten prestatie. De bekabeling en stroomtoevoer voor de pantografen van de tramstellen werden onderaan houten geleiders opgehangen en zijn nog bewaard. Ook een deel van de oorspronkelijke vloer bestaande uit bakstenen op hun kant is nog aanwezig, evenals de werkput inclusief de steunen onder de tramsporen. De smidse in een klein drizijdig bijgebouw in één van de hoeken van de loods is ook nog aanwezig met de volledige uitrusting: een gemetselde haard, ijzeren rookkap, blaasinstallatie voor het aanwakkeren van de haard, werkbank, slijpsteen en aambeeld. Het los materiaal is grotendeels verdwenen.

In 1996 werd het pand beschermd omwille van zijn industrieelarcheologische waarde. Het is de enige bewaarde remise van voor de Eerste Wereldoorlog. Ze is geconcipeerd volgens de toenmalige technisch-organisatorische en architecturale opvattingen inzake bedrijfsgebouwen. Een jaar later werd de tramloods buiten gebruik gesteld. In 1998 werd beslist de collectie trams en bussen van het Antwerps Tram- en Autobusmuseum, dat zich op dat moment in Fort 5 bevond, naar hier over te brengen. In het Vlaams Tram- en Autobusmuseum staan 55 voertuigen die dateren van 1873 tot nu. Daarnaast illustreert een fototentoonstelling de geschiedenis van de Vlaamse bus en tram. Omwille van restauratiewerkzaamheden aan het dak is het museum tijdelijk gesloten. De heropening is voorzien in april 2018. Vandaag is de locatie uitzonderlijk toegankelijk voor Open Monumentendag.

37. HOEKHUYSE DE MARGRIET, VOORMALIG CONSULAAT VAN BOLIVIË

133

Waterloostraat 2, 2600 Antwerpen

Gidsbeurten: Om 11, 12, 13, 14, 15, 16 en 17 uur. Groepen van 30 personen. Enkel na reservatie via 03 22 11 333 en op 30 augustus op de Cultuurmarkt van Vlaanderen (Erfgoedplein op de Meir). Dr. Guy Aloïs Magnus, Procurator Environment and Public Health, Brussel, leidt je rond in het gebouw en in de tentoonstelling met werk van o.m. F. Francis, J. Yoors, E. Yoors, P. Hosteaux, Deschamps, F. Roggeman en met een hommage aan H. Van Lieshout, A.M. Meyhie, en B. Yoors.

Horta Trapzaal is opengesteld en er kan binnengekeken worden in de salons.

Activiteiten hoek Transvaalstraat – Waterloostraat ‘200 jaar Slag van Waterloo’:

- 14 tot 18 uur: infostands en animatie in samenwerking met ‘Het Consulaat’ projectengroep (vzw De Gemeenschappelijke)
- Re-enactment ‘Bataljon 7de Linie tegen Napoleon (1815)’ en dubbele monoloog van Napoleon door bekende Vlamingen
- Educatieve stands met historische duiding ‘Slag van Waterloo’ en ‘Het Consulaat’ en Afrika Duurzame CongoBoog project. Stand wijk Zurenborg i.s.m. A. Elaut, J.E. Driessens en projectgroep Achter de Façades.
- van 15.30 tot 16.30 uur: ‘Slag van Waterloo’. Evocatie met leden van bataljon 7de Linie (Pruisen, Belgen en Nederlanders)
- van 18 tot 18.30 uur: Farewel Vrijwilligersteam ‘Het Consulaat’ ten voordele van AfrikaProject (ACSES)

Zaterdag 12 september: Erfgoed Art Event. Meer info via cultureelconsulaat@telenet.be

Website: www.cultureelconsulaat.eu

Dit hoekhuis, ‘De Margriet’, werd in 1900 gebouwd naar een ontwerp van Jules Hofman. Opdrachtgever was de ‘Maatschappij van het Oostkwartier’ die het grootste deel van de woningen op Zurenborg liet optrekken. Jules Hofman werkte vanaf 1892 veelvuldig voor deze maatschappij. Deze architect behoorde tot de belangrijkste vertegenwoordigers van de art nouveau in Antwerpen en ook dit pand is in een sobere art nouveaustijl opgericht. In 1909 werd Hofman hoofdarchitect bij bouwmaatschappij Vooruitzicht. In deze hoedanigheid bouwde hij hier in de buurt in 1913 zijn grootste project: synagoge Machsike Hadass.

De geveldecoratie van deze eenvoudige bakstenen woning, die uitkomt in twee straten, staat volledig in het teken van de margrietbloem. Het motief is terug te vinden in de tegeltafels van de boogvelden, het smeedwerk aan de keldermonden en de attieken. Vroeger ook op de verhoogde tuinmuur. In 1912 werd de deur, die zich oorspronkelijk in de rechtertravee bevond, in opdracht van de Maatschappij omgevormd tot een raam en werd er een nieuwe toegangstravee gebouwd rechts van de woning.

Via een marmeren trap bereikt men de monumentale ronde hal die is afgedekt met een koepel in glas-in-lood, waarin opnieuw een margriet is verwerkt. Een echte verborgen parel. De woning is opgetrokken volgens het upstairs downstairs-principe. De leefvertrekken zijn rond de traphal geschikt. Op het ‘schoon verdiep’ bevinden zich een Franse en

een Vlaamse kamer en een ‘Bolivar’-salon. Op de eerste verdieping zijn er slaapvertrekken. In de kelder bevonden zich de dienstvertrekken: een kelderkeuken, wijn- en kolenkelder. In 1969 werd het terras dichtgemaakt en werd er een keuken ondergebracht. De slaapvertrekken van het personeel bevonden zich op de bovenste verdieping.

Op de hoek van de Transvaalstraat en de Waterloostraat bevindt zich de tuin van de woning, omgeven door een laag muurtje. Pleinvorming en integratie van groen pasten in de urbanistische visie van de Maatschappij en ook het privaat groen werd betrokken in de creatie van groen in het straatbeeld.

Van de jaren 1920 tot 1957 was in dit gebouw het consulaat van Bolivia gevestigd. Daarna werd het opnieuw een woning. Momenteel wordt gewerkt aan de inrichting van het pand voor publieksactiviteiten.

38. DE WINTER

Generaal Van Merlenstraat 29, 2600 Berchem

Open: van 10 tot 18 uur

Gelijkvloers, eerste verdieping en tuin zijn opengesteld.

Website: www.johandelaere.be

De ‘Winter’ is een onderdeel van de ‘Vier Seizoenen’, de hoekhuizen op de kruising van de Generaal Van Merlenstraat en de Waterloostraat. Het ontwerp is van Jos Bascourt en dateert van 1899. Het project geeft blijk van een scherpzinnig stedenbouwkundig inzicht. De ongelijke vorm van de bouwpercelen en het gebogen verloop van de straat werd perspectivisch benut. Aan de ene kant sluit de bebouwing aan bij de rijbebouwing van de Waterloostraat, terwijl aan de kant van de Generaal Van Merlenstraat de straatwand wordt doorbroken door de gekanteelde tuilmuren en een zicht wordt geboden op het achterliggende groen van de privétuinen.

De art nouveau ornamentiek is zichtbaar in de lantaarnvormige erkers, de afwerking van de kroonlijsten, de gewild asymmetrische compositie en de bijzondere aandacht voor gevelpolychromie en kleurensymboliek. Hoewel Bascourt volgens bepaalde bronnen als de pionier van de Antwerpse art nouveau bestempeld wordt, is deze stijl niet de meest

voorkomende in zijn oeuvre. De stijl doet zijn intrede rond de eeuwwisseling onder invloed van de stijgende populariteit van deze vormgeving.

De vier gelijkaardige woningen verschillen van elkaar in de details van de decoratie. De gevels zijn uitgevoerd in witte geglaazuurde baksteen met contrasterende baksteenlagen en groen houtwerk voor de huizen 'Lente' en 'Zomer' en een bruine kleur voor de huizen 'Herfst' en 'Winter'. Op de markerende afgeschuinde hoek is telkens een mozaïek aangebracht die het seizoen symboliseert. Voor huis de 'Winter' is koning Winter afgebeeld, omgeven door besneeuwde sparretakjes. De huisnaam is versierd met hulst. Deze schitterende mozaïeken zijn vermoedelijk het werk van kunstenaar-decorateur H. Verbuecken. De gevels van huis 'De Winter' – en twintig jaar later ook die van de drie andere huizen - zijn in hun oorspronkelijke toestand hersteld. Ook het interieur is deskundig gerestaureerd naar het initiële ontwerp van Jos Bascourt. Naast het fraaie schilder- en stucwerk in kamers en art-nouveaugetinte hal, zijn er de verrassende muurschilderingen in de Moorse veranda.

39. ATELIERWONING HIPPOLYTE DAEYE

Cogels-Osylei 45, 2600 Berchem

Gidsbeurten: om 10.30, 12.30, 14.30 en 16.30 uur. Duur 20min. Groepen van 15 personen. Enkel na reservatie. Tickets verkrijgbaar op 30 augustus op de Cultuurmarkt van Vlaanderen (Erfgoedplein op de Meir) of vanaf 1 september via 03 22 11 333.

Het kunstenaarsatelier is opengesteld.

Website: www.lieveulburghs.weebly.com

Deze woning maakt deel uit van een groepsbebouwing bestaande uit vier woningen. Dergelijke huizengroepen werden opgetrokken door de 'Naamloze Maatschappij voor het bouwen van burgerhuizen in het Oostkwartier' die was opgericht om de Zurenborggronden te verkavelen. De afzonderlijke woningen waren niet groter dan de meeste anderen in de wijk en de binnenindeling en aankleding was erg gestandaardiseerd. Hun monumentaliteit ontlenen ze aan hun groepering. De huizen kregen een uitbundige decoratie, een combinatie van uiteenlopende eclectische motieven die het geheel kasteelallures verleende. Voor de realisatie deed de Maatschappij een beroep op de meest gerenommeerde Antwerpse architecten van dat moment. De woningen werden verhuurd of verkocht. Met deze grootschalige projecten investeerde de Maatschappij in de stedenbouwkundige en architecturale uitstraling van de omgeving.

Deze paleisgevel werd in 1899 ontworpen door Frans Van Dijk. De façade is uitgevoerd in bak- en zandsteen in neo-Vlaamserenaissance-stijl gecombineerd met elementen uit de Florentijnse renaissance en de neogotiek. Jules Weyns realiseerde het beeldhouwwerk. Centraal staat het beeld van Boudewijn I, ook 'Boudewijn met den IJzeren Arm' genoemd. Boudewijn leefde in de negende eeuw. Door zijn huwelijk met de Karolingische prinses Judith kreeg hij de gouwen Flandrensis, Waas en Kortrijk onder zijn gezag waardoor hij als de graaf van Vlaanderen wordt beschouwd. Zijn bijnaam ontleent Boudewijn aan de bevrijding van Judith, dochter van Karel de Kale, uit het klooster waar ze door haar vader was opgesloten in afwachting van een derde huwelijk. Zij was al twee keer weduwe van een Engelse koning en Karel hoopte op een nieuwe, politiek gunstige, verbintenis. Hij verzette zich aanvankelijk dan ook fel tegen een huwelijk met Boudewijn, maar bond uiteindelijk in.

Het nummer 45 werd van 1904 tot 1952 bewoond door kunstschilder Hippolyte Daeye. Hij schilderde vooral menselijke figuren in een impressionistische en later expressionistische stijl. In 1904 liet de kunstenaar achteraan in de tuin een atelier bouwen in neo-Vlaamserenaissance-stijl, naar een ontwerp van Edward Van Not.

40. TRAMLOODS DE LIJN

Draakplaats 6, 2018 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur
Gelijkvloers is opengesteld.

De Draakplaats werd doorsneden door de hoge spoorwegberm en door een kluwen aan tramsporen. Tegen de spoorweg werden twee grote tramgebouwen tegenover elkaar geplaatst. Aan de westzijde het gebouw van de 'Compagnie Générale des Tramways d'Anvers', naar een ontwerp van Jean Laurent Hasse met sgraffitopanelen van Paul Cauchie, en aan de overkant het complex van de 'Société Anverse des Tramways Omnibus'.

Deze laatste maatschappij was nauw verbonden met 'S.A. de Construction du Quartier Est d'Anvers' die de Zurenborggronden verkavelde. Als inbreng in het maatschappelijk kapitaal kreeg de omnibusmaatschappij een grond voor de bouw van loodsen, stallingen en woningen voor de bestuurder en de stelbaas. Het ontwerp van 1891 is

van Aloïs Scheepers. Naast een grote rondboogpoort heeft het gebouw een achteruitgang in de Dolfijnstraat onder de nummers 30 en 32.

Tussen 1902 en 1905 verbouwde de 'Compagnie Générale de Tramways d'Anvers' de oorspronkelijke constructie. De datumsteen boven de toegangspoort werd daarbij aangepast. De poort zelf werd vergroot en in de rechter travee werd een tweede poort voorzien. Door de ingrepen ging de oorspronkelijke symmetrie van de gevel verloren. De hal met dakconstructie in metaal en glas dateert uit deze periode. In de achterbouw werden stallen ingericht voor twee paarden en was een plaats voorzien voor een montagewagen voor de bovenleiding. Na het verdwijnen van de paardentRACTIE kwamen er autoladderwagens en vrachtwagens van de dienst 'Wegen en Werken' te staan.

In 1936 werd de achterbouw opnieuw volledig aangepast: het werd een garage voor veertig auto's. Een klein gebouw werd ingericht als magazijn voor oliën, vetten en verven. De stelplaats voor tramrijtuigen kreeg vooraan in de loods een werkplaats voor het schilderen van de rijtuigen.

De loods wordt momenteel gebruikt voor het opslaan van spoormaterialen en het stallen van dienstmateriaal. In de voorbouw is de bedrijfsdokter ondergebracht.

41. SINT-NORBERTUSKERK

Dageraadplaats, 2018 Antwerpen

Open: van 10 tot 11 uur en van 12 tot 18 uur

Eucharistieviering van 11 tot 12 uur.

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist.

Activiteit: doorlopend live muziek

Website: www.sintnorbertuskerk.be

Ook open op: elke weekdag van 7.30 tot 13 uur of op aanvraag via 0472 84 17 73.

Op het einde van de negentiende eeuw werden de Zurenborggronden verkaveld. De komst van de eerste bewoners naar deze afgelegen wijk vroeg ook om een voorlopige kapel. Die werd in 1883 naar een ontwerp van Albert Arnou gebouwd aan de Dageraadplaats. De toenmalige pastoor, E.H. Van Aerden, plaatste er een reproductie van een Byzantijns

Madonna-icoon dat hij in Rome had gekocht en hij wijdde de kapel toe aan Onze-Lieve-Vrouw van Altijddurende Bijstand. De plek groeide uit tot een bedevaartsoord. In 1886 werd de kapel verheven tot succursale parochiekerk. Het aartsbisdom zou voor deze kerk de naam van de Heilige Norbertus kiezen, daarmee aansluitend bij de namen van de andere negentiende-eeuwse parochiekerken in de omgeving.

Het aantal inwoners van Zurenborg bleef ondertussen stijgen, waardoor er rond de eeuwwisseling een ruimer kerkgebouw nodig was. Meningsverschillen over de vestingplaats zorgden voor vertraging, maar in 1901 begon de bouw van een neogotische basiliek, naar een ontwerp van Ernest Dieltiens, op de hoek van de Lange Altaarstraat en de Dageraadplaats. De reeds bestaande huizen werden gesloopt. De kapel werd afgebroken en de materialen gebruikt om op de binnenplaats van de immobiliënmaatschappij in de Grotehondstraat 44 een werkhuis op te richten waarvan de voorgevel identiek was aan die van de voormalige kapel. Op 7 mei 1904 werd de nieuwe Sint-Norbertuskerk voorlopig gewijd zodat ze de dag erna gebruikt kon worden voor de communieviering.

De Sint-Norbertuskerk werd opgetrokken in een combinatie van bak- en zandsteen in neogotische stijl. Het globale concept is opgevat als een totaalkunstwerk dat door architect Dieltiens werd gecoördineerd. De smaakvolle binnenversiering en het prachtige meubilair zijn te danken aan de kerkfabriek en gulle schenkers. Bekende namen uit het toenmalige kunstambachtelijke en artistieke milieu zijn met de realisatie verbonden: het huis Capronnier en Comère, Jules Dobelaer, Edward Steyaert en Eugeen Yoors voor de gebrandschilderde ramen, Jan Anthony voor de beschilderde retabels, Jos Ratinckx voor de monumentale muurschilderingen, J.D. Facchina voor de kunstmozaïeken en de firma Pellerin voor de mozaïekenvloeren met verschillende tekeningen zoals Ernest Dieltiens die op zijn plan voorzien had. Dieltiens ontwierp ook de biechtstoelen en de lambrisering, uitgevoerd door de gebroeders Beyllen. Desiderius Duwaerts, J. Gerrits, Jules Weyns en Rik Sauter zorgden voor het beeldhouwwerk, de firma W.H. Haan en zoon en Jos Junes voor het kunstbronswerk. Het orgel is afkomstig uit de zeventiende-eeuwse Sint-Willibrorduskerk in Antwerpen. Deze kerk werd rond 1890 afgebroken en vervangen door de huidige neogotische kerk. Het oude, toen nog volledig mechanische orgel, vervaardigd door de Vlaamse orgelbouwer François-Bernard Loret, heeft vermoedelijk nog tot 1908 dienst gedaan in de nieuwe Sint-Willibrorduskerk. Daarna werd het verkocht aan de Sint-Norbertuskerk. Het artistieke niveau van de kunstwerken overstijgt veruit de afwerking en inrichting van de doorsnee neogotische parochiekerk. Zoals in de middeleeuwse gotische kerken gebruikelijk, waren de muren voorzien van polychrome beschildering, maar die werden in 1974 overschilderd met een witte laag.

42. MARKANT ARCHITECTEN

Grotehondstraat 32, 2018 Antwerpen

Open: van 11 tot 12.30 uur en van 13 tot 17 uur
De inkomhal is opengesteld.

Website: www.markant-architecten.be

43. NEOCLASSICISTISCH HUIS

Grotehondstraat 34, 2018 Antwerpen

Open: van 11 tot 17 uur
De inkomhal is opengesteld.

Maak kennis met natuurlijke wijnen: 2 euro/glas

Website: www.roelandfort.be

Aanvankelijk was de 'Naamloze Maatschappij voor het bouwen van burgerhuizen in het Oostkwartier' vooral actief in het Antwerps deel van Zurenborg. Deze initiële bebouwing bestond overwegend uit vrij eenvoudige neoclassicistische burgerhuizen. Deze woningbouw contrasteert met de meer monumentale panden die later werden opgetrokken in de Cogels-Osyleibuurt. De huizenrij tussen de nummers 10 en 36 van de Grotehondstraat geven een goed beeld van de oorspronkelijke sfeer van Zurenborg. Woningen voor privépersonen staan er naast kleinschalige reeksbouw voor privéinvesteerders.

Deze woningen werden in 1896 gebouwd. Het ontwerp is van Albert Arnou. Hij was aandeelhouder in de Maatschappij en voerde verschillende opdrachten uit op Zurenborg: meestal neoclassicistische burgerwoningen, maar ook panden in eclectische stijl. De vier woningen zijn symmetrisch uitgewerkt. De middelste twee zijn groter en rijkelijker versierd. De gevels zijn bekroond met een fronton en voorzien van fijn stucwerk dat de bovengevels siert met onder meer griffioenen, druiven, medaillons, plantenslingers, cartouches en gestileerde vazen.

NACHTEGALENPARK

NACHTEGALENPARK

Tekst: Met dank aan het doctoraat 'Waardevolle bijkomstigheden - Stedelijk groen in beleid en beleving Antwerpen 1859-1973' van Bart Tritsmans.

Tot de zestiende eeuw was het gebied binnen de Antwerpse omwalling vrij open. Huizenrijen en open ruimten van tuinen, velden en boomgaarden wisselden elkaar af. De reserve aan bouwgronden maakte het mogelijk de bevolkingsuitbreiding van de Gouden Eeuw op te vangen. Het aantal woningen zou in deze periode verviervoudigen. Onbebouwde terreinen en grote tuinen werden gebruikt voor straten en gebouwen. Vanaf 1542 werd de Spaanse omwalling gebouwd en was het verboden in een straal van 700 meter ervan te bouwen, bomen of hagen te planten en grachten te graven. Buiten deze zone verrezden de buitenverblijven van de Antwerpse burgerij, rijke kooplui en adel: de hoven van plaisantie. Hoewel het gebied binnen de omwalling tijdens de zestiende eeuw was volgebouwd, bleek het woningaanbod door de emigratie na de val van Antwerpen ruimschoots voldoende. Openbaar groen was er evenwel nauwelijks, op begraafplaatsen na.

Groen voor verfraaiing en ontspanning

In de negentiende eeuw nam de bevolking weer toe en dus ook de vraag naar woningen. Naarmate het inwonersaantal steeg, kwamen tuinen en andere open ruimte steeds meer onder druk te staan. Tegelijkertijd echter ontstonden, met de aanleg van promenades, plezier-, planten- en dierentuinen, de eerste vormen van (semi)openbaar groen als element van verfraaiing en ontspanning, vooral buiten de omwalling. In het begin van de negentiende eeuw werd op het vroegere galgenveld een boomkwekerij ingericht die in 1809 ook werd opengesteld als publieke wandeling. Het succes van de Warande, het huidige Albertpark, was door de ligging buiten de stad beperkt. Daarom werd het park in 1877-78 heraangelegd in landschapsstijl, naar een ontwerp van Emile Bruno.

In 1826 werd in de Leopoldstraat, op de moes- en fruihof van het Sint-Elisabethgasthuis, een kruidtuin aangelegd. Aanvankelijk was deze tuin bestemd voor het medisch personeel, de studenten en de gasthuiszusters, maar ook de belangstelling van buitenaf bleek groot. De directie stelde de tuin open voor publiek, maar al snel kreeg men af te rekenen met overlast. Er kwam een nieuw reglement dat de toegankelijkheid terugschreefde.

Op het talud van de omwalling werd in 1844 een landschappelijk wandeltracé aangelegd naar een ontwerp van Emmanuel Van Cuyck (1786-1859). Vanwege het grote succes kwam er in 1853 een uitbreiding op

de zijlijnen van het lunet van Herentals (de huidige Rubens- en Quinten Metsijslei). De belevingswaarde van de 'Promenade de Longchamps', zoals de wandeling werd genoemd, werd in het midden van de jaren 1850 versterkt door standbeelden en andere decoratie.

Ook private initiatieven, zoals de pleziertuinen, vormden een belangrijke schakel naar publieke stadsparken. Belangstellenden konden tegen betaling toegang krijgen tot particulier uitgebate tuinen. Soms behoorden die toe aan culturele en sportieve verenigingen zoals de Antwerpse Harmoniemaatschappij. In 1846 bouwde deze vereniging even buiten de stad een nieuw feest- en concertgebouw, met daaraan een landschapstuin waar activiteiten werden georganiseerd: het huidige Harmoniepark.

De Antwerpse dierentuin werd in 1843 geopend, op hoveniersgronden buiten de stadsmuren. Het was een semipublieke ruimte, want bezoekers moesten een duur toegangsticket kopen.

Vanaf 1864 werd de Spaanse omwalling afgebroken. Ze zou vervangen worden door een nieuwe kringvesting verderop: de Brialmontgordel met vooruitgeschoven forten. Het landschappelijk gebied buiten de omwalling kon vanaf nu verkaveld worden. Groen kreeg bij de stadsuitbreiding en bij de saneringen in de binnenstad een belangrijke plaats. Er werden beboomde boulevards aangelegd, squares en een modern stadspark. De bedoeling was de stad te verfraaien en haar (internationale) prestige te verhogen. Daarnaast beschouwde men groen ook als bevorderlijk voor de volksgezondheid en voor het zedelijk peil van de arbeidersbevolking.

Stadsingenieur Theodoor Van Bever tekende een plan voor de vrijgekomen gronden. De opvallendste ingreep was de zestig meter brede boulevard op het tracé van de vroegere wallen. Een raster van bouwblokken omzoomde de nieuwe stedenbouwkundige as. Het plan voorzag ruim in openbaar groen in de vorm van twee dubbele bomenrijen. De nieuwe straat liep ook langs de lunet van Herentals, een deel van de afgeschreven versterking, dat Van Bever tot driehoekig park wilde omvormen. Aangezien de populaire promenade de Longchamps hiervoor moest verdwijnen werden de plannen aanvankelijk fel gecontesteerd.

Het nieuwe stadspark in landschappelijke stijl werd in 1867 aangelegd naar plannen van de Duitse landschapsarchitect Eduard Keilig (1827-1895). Het glooiend terrein is het gevolg van de gedeeltelijke opvulling van de binnenruimte van het voormalige fort. De vijvers volgen groten-deels het tracé van de vroegere gracht, maar de rechte oevers kregen een golvend profiel. Er werd een hangbrug gebouwd en met kunstmatige rotsen gewerkt. De bestaande rechte dreven werden omgevormd tot kronkelende paden. Ondanks de vele exoten oogt de beplanting van het park natuurlijk.

Squares, de nieuwe hype

Een ander middel om groen in de stad te brengen was de square, een Engelse mode van deels beplante pleinen bij een woningcomplex. Die moesten de waarde van de omgeving verhogen, de gezondheid van de bevolking verbeteren en de sociale samenhang vergroten. Aanvankelijk was er niet zo veel belangstelling voor omheinde plantsoenen, maar de ingrepen van Georges-Eugène Haussman (1809-1891) in Parijs maakten duidelijk welke mogelijkheden deze pleinen boden om de stedelijke ruimte te ordenen. De square was door zijn bescheiden afmetingen ook gemakkelijker in te plannen in de bestaande stadsstructuur dan een park. In de laatste decennia voor de eeuwwisseling kende de square een snelle verspreiding. Het sociale ideaal erachter ging verloren en de nadruk kwam te liggen op verfraaiing en decoratie.

Ook enkele bestaande pleinen werden omgevormd tot square. In 1875 werd de Gemeentepplaats, de huidige Franklin Rooseveltplaats, de eerste Antwerpse square. Aanvankelijk werden twee omheinde, rechthoekige plantsoenen aangelegd met een pad rond een centraal perk. Dezelfde aanleg kwam later ook op de nog vrije helft van het plein. Tegenstanders gaven het geheel de spotnaam 'Geuzenhofkes'. Toch was dit het begin van een echte rage. In 1877 werd op het nabijgelegen De Coninckplein een minilandschapsparkje aangelegd. Twee jaar later werden de bomen voor de Nationale Bank gekapt om een square met standbeeld aan te leggen. In 1883 werd op het kruispunt van de Belgiëlei en de Charlottalei een square ingericht rond het beeld van Boduognat. Ook de gronden rond het nieuwe Museum voor Schone Kunsten en de nieuwe Zuidwijk werden van squares en groen voorzien. Het waren duidelijk vooral elitaire buurten die aan bod kwamen.

Een taak van de overheid

Tegen 1890 werd het nut van stadsgroen niet meer in vraag gesteld en het was de taak van de overheid om het aan te kopen, aan te leggen en te onderhouden. Dit ging gepaard met een professionalisering binnen de organisatie van de stadsdiensten. Antwerpen beschikte vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw over een onafhankelijke groendienst met gediplomeerde tuinbouwers en tuinarchitecten. Het was een specialistenkorps dat door het bestuur ernstig werd genomen. In 1876 werd Henri De Bosschere, ontwerper van onder andere de Geuzenhofkes en het De Coninckplein, de eerste Antwerpse inspecteur voor aanplantingen.

Tijdens de negentiende eeuw moesten groenruimtes prestigieuze omgevingen zijn, die een esthetische en financiële opwaardering voor

de omliggende wijken betekenden. Ze waren er bovendien op gericht het burgerlijk imago van de stad te bestendigen en internationaal prestige uit te stralen. De aanleg van kleine, vaak ontoegankelijke groenzones voor elitaire recreatie was echter weinig vooruitstrevend. Recreatieruimte voor arbeiders en kinderen was schaars. Hoewel welkom in de officiële groenruimten, werden zij geacht zich te conformeren naar de burgerlijke gedragsregels en zich in het stadspark strikt te houden aan het strenge reglement. Dit gebrek werd in de tweede helft van de eeuw nog gecompenseerd door officieuze groenruimten. Kinderen gebruikten de braakliggende gronden als speelruimte, en vooral de Brialmontomwalling was een populaire recreatiezone.

De idee dat men met de aanleg van burgerlijke groenzones ook het gedrag van andere, lagere bevolkingsgroepen kon beïnvloeden werd door de realiteit tegengesproken. In 1894 klaagde De Bosschere dat de aanplantingen op het De Coninckplein constant werden vernield. Het was geen alleenstaand geval. Open squares handhaven werd steeds vaker onhaalbaar geacht. Daarnaast lieten ook de verdichting van het stedelijk weefsel, de bevolkingstoename en de geleidelijke toename van het verkeer duidelijke sporen na op het groen in de stad.

In 1906 werd beslist om de Brialmontomwalling te ontmantelen en de stad uit te breiden. Henri Prost won een wedstrijd uitgeschreven voor de uitbreiding van de Antwerpse agglomeratie. Zoals aangegeven in het 'programma van eisen' omringde hij de stad met grote parken, tuinwijken en een beplante ringlaan waarlangs villa's, publieke gebouwen en groenzones zouden ingeplant worden. Dit wedstrijdontwerp met veel groen contrasteerde sterk met de bestaande situatie in Antwerpen. Een vergelijkende studie toonde aan dat de metropool een van de steden met de minste publieke groenzones in Europa was. Dankzij officieuze groenruimten werd dit in de tweede helft van de negentiende eeuw niet als problematisch ervaren, maar rond de eeuwwisseling werd het gebrek aan groen- en speelruimte steeds nijpender, helemaal toen in 1905 de wet op de zondagsrust werd uitgevaardigd.

Nieuwe parken op voormalige kasteeldomeinen

Door de stijgende speculatiedruk en door verschuivingen in de sociale verhoudingen zagen de meeste kasteel-eigenaars zich verplicht hun domeinen van de hand te doen. Steeds minder rijken konden zich nog het personeel veroorloven dat nodig was om een kasteeldomein te onderhouden. Een dertigtal privéparken, in een kring van Merksem over Deurne en Wilrijk tot Hoboken rond de stad, waren gedoemd te verdwijnen. De in 1904 opgerichte 'studiecommissie tot de inrichting

van de Antwerpse agglomeratie' wilde er zoveel mogelijk redden. Ook het provinciebestuur moedigde de diverse gemeentebesturen aan om de vrijgekomen parken op hun grondgebied te kopen en er openbare groenzones van te maken. Om de aankoop mogelijk te maken werden allerlei constructies bedacht zoals de aankoop van een gedeelte van het park en verkaveling van de rest tot villawijken.

Op deze manier werd ook het Nachtegalenpark gerealiseerd. Het bestond uit drie kasteeldomeinen - Den Brandt, Middelheim en Vogelzang - en werd in 1911 geopend. Het tekort aan groen in de stad spoorde een groep grondbezitters aan om een parkontwerp op te stellen. Bijna de helft daarvan was voorbehouden voor de bouw van villa's. Het nieuwe park werd met de stad verbonden door nieuwe toegangswegen en tramlijnen. Vormelijk en functioneel was het Nachtegalenpark geworteld in de burgerlijke negentiende-eeuwse principes. Het was een landschapspark zonder enige vorm van recreatieve infrastructuur. Dertig boswachters stonden in voor de naleving van de vele verbodsbepalingen. Ook het statige karakter van de nieuwe villawijk en de actieve rol van grootgrondbezitters bij het ontstaan van het park stonden ver van het volkspark dat het Nachtegalenpark in de officiële communicatie was.

Tussen 1911 en 1934 werd een recordaantal publieke groenzones opengesteld. Zo kocht de gemeente Deurne in 1914 de helft van het Boekenbergpark om het in 1923 open te stellen voor het publiek. De rest van het park werd verkaveld. In dezelfde periode kwam het Boelaerpark in handen van de gemeente Borgerhout. Het Hof Van Veltwijck werd in 1929 door de gemeente Ekeren aangekocht. Het kasteel werd ingericht als gemeentehuis. Een gedeelte van het park werd verkocht als bouwgrond, de rest werd opengesteld. Ook het park Steytelinck in Wilrijk is sinds 1929 een openbaar park. Het Schoonselhof werd in het begin van de twintigste eeuw door de stad aangekocht om het om te vormen tot begraafpark. Voor het stadsbestuur waren het twee vliegen in één klap. Ze kon het tekort aan begraafplaatsen aanpakken en tegelijkertijd tegevoel komen aan de steeds terugkerende vraag naar parken.

Meerdere functies

Stilaan ontstond een tendens waarin stedelijk groen meerdere functies moest vervullen. De nood aan recreatie zorgde ervoor dat de focus op louter decoratie stilaan verdween. Een aanzet werd al gegeven in het burgerlijke Nachtegalenpark. Enkele weken voor de opening werd alsnog beslist een speelplein aan te leggen om te ravotten. Al gauw kwam de vraag om de recreatieve mogelijkheden uit te breiden. Ook

de Belgische Turnbond kreeg een plek in het Nachtegalenpark. De oorlog verstoortte echter het recreatieve parkgebruik. In en rond het Nachtegalenpark werden op grote schaal aardappels geteeld.

Tijdens het interbellum zette de democratisering van het stedelijk groen zich verder. Lagere bevolkingsgroepen en de stadskinderen kregen steeds meer aandacht. Een echte doorbraak kwam er in 1938 met de oprichting van de vereniging VZW Kinderparken Koningin Astrid, die in samenwerking met de stad enkele speeltuinen realiseerde in stedelijke parken. Eveneens populair tijdens het interbellum waren de openlucht-recreatiegebieden. Tijdens de jaren dertig werden het Noordkasteel en het Sint-Annastrand officiële recreatiezones. De nadruk in deze gebieden kwam te liggen op de gezonde ontwikkeling van de Antwerpse bevolking. Het met groen omzoomde zwembad op het Zuid was al in 1878 ingericht, maar werd in 1926 volledig heraangelegd en voorzien van kleedkamers en een plonsbad.

Van bedreigd groen naar beschermd groen

Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog bevonden de groenruimtes zich in slechte staat. Het onderhoud was stopgezet en de parken waren zwaar beschadigd onder andere door het intensieve militaire gebruik, bominslagen en illegale houtkap. De schade werd op relatief korte tijd hersteld. Enkele relictten, zoals de bunkers in het stads- en Nachtegalenpark, bleven behouden. In de naoorlogse periode, in de sfeer van het vooruitgangdenken, verdween de belangstelling voor stedelijk groen bij de beleidsmakers. Op de plaats van de Brialmontomwalling werd de ring aangelegd. In 1956 werd een gedeelte van het Middelheimpark ingenomen voor de bouw van een nieuw ziekenhuis. In 1963 werd in een hoek van park Den Brandt een appartementsgebouw opgetrokken. In de stad sneuvelen her en der plantsoenen, straatbomen en stukken van de parken voor de aanleg van parkeerplaatsen en de verbreding van straten. Pas op het einde van de jaren 1960 kwam er reactie van allerlei buurt- en actiegroepen. De bescherming van bedreigd groen werd vanaf de vroege jaren '70 een thema. Uit deze periode dateert een groot aantal van de beschermingen als landschap. Onder andere de tot park gevormde kasteeldomeinen van Boekenberg, Bouckenborg, Middelheim en Sorghvliet werden beschermd, maar bijvoorbeeld ook twee van de weinige overgebleven groenzones binnen de ring - domein Hertoghe en het Torenhof - en verder de dierentuin, het begijnhof en de tuin van de academie, werden in deze periode beschermd. In de jaren 1980 volgde de bescherming van een aantal natuurgebieden zoals de Oude Landen, Het Vliet, het Rot en Blokkersdijk.

Groene zones in een stad zijn openbare plaatsen. Jong en oud, arm en rijk treffen er elkaar. En elk van die groepen wil zich die zone toe-eigenen. Dat is altijd zo geweest. Historicus Bart Tritsmans (°1985) promoveerde met een onderzoek over stedelijk groen in Antwerpen. Daarin analyseert hij het beleid van het stadsbestuur doorheen de voorbije 150 jaar en brengt hij de besluitvorming, de onderhandelingen en fricties tussen het bestuur en de bewoners, rond groene zones in kaart. Daarnaast – en dat is vernieuwend – heeft hij veel aandacht voor de beleving van het aanwezige groen. Bart stelt vragen als: Hoe beleven mensen groen in de stad? Van welke groene zones maken ze gebruik? Hoe bewegen ze zich in dat groen? Welke evolutie zie je in dat groengebruik?

Stel je voor: het is 1869. Een paar dagen na de feestelijke opening van het stadspark wandel je tussen de rotspartijen en loop je het landschap te bewonderen. Plots komt er een jongeman op een *vélocipède* voorbij gerold. Vandaag zullen weinig mensen opkijken van een fietser die door het park rijdt, of daar aanstoot aan nemen. Anderhalve eeuw geleden veroorzaakte die jongeman met exact dezelfde daad discussie, misschien zelfs opschudding. Dat soort activiteiten verstoorde volgens sommigen het rustige karakter van het park. Wanneer je vandaag in een park rondkijkt, zie je er niet enkel jongemannen op een fiets. Je ziet kinderen voetballen op het gras, verliefde koppeltjes bij elkaar op de schoot kruipen, een enkeling in een hoekje tai chi beoefenen, of een eenzame muzikant zich in het spelen van een instrument bekwamen. Groepjes jongeren hangen er lawaaierig rond, of roken – heel stiekem en stil – misschien wel een joint. Mensen laten hun hond uit of joggen zich in het zweet. Dat is de werkelijkheid van een Antwerps park vandaag. Hoe werden parken in de negentiende eeuw beleefd?

Wie de reglementen van openbare parken in de negentiende eeuw naleest, zou verwachten dat de realiteit er toen heel anders uitzag. *‘Uit de reglementen blijkt dat vooral werd gekeken naar de noden van de elite en van de rijke burgerij, die in die tijd erg aanwezig was in de publieke ruimte van de stad. Aan de vragen van doorsnee bewoners werd veel minder tegemoet gekomen. De regels waren heel restrictief. Er mocht weinig: je moest op de weg blijven, je mocht niet op het gras*

komen, kinderen mochten niet spelen en er mochten geen samenschelingen zijn. Dat wil niet zeggen dat de regels altijd even strikt werden nageleefd. Het officiële karakter van de parken kan sterk genuanceerd worden wanneer gekeken wordt vanuit het perspectief van de gebruiker. Dan komt een heel ander beeld naar voren: kinderen liepen op de grasvelden en speelden verstoppertje in de struiken. Ook de andere gebruikers waren erg divers: je vond er werklozen die verdiept waren in vacaturepagina’s van kranten, ouderlingen op een bank en meisjes met jonge kinderen. De parken waren, veel meer dan het stadsbestuur beoogde, een erg diverse stedelijke omgeving.

Officieuze groenruimtes

Wanneer over groen erfgoed gesproken wordt, gaat het meestal over die parken, over groene zones die volgens een bepaald idee werden uitgedacht en aangelegd, met een duidelijk plan, een specifieke architectuur en een welomschreven functie. *‘Het concipiëren van een stadspark, als een apart en weloverwogen element in een stadsuitbreiding, is halverwege de negentiende eeuw trouwens nog een relatief nieuw gegeven.’* Die parken waren wel voor iedereen toegankelijk, maar wat opvalt is dat een groot deel van de stadsbewoners zich niet thuis voelde in die strikt gereguleerde omgeving. Ze omzeilden de regels, gingen soms over tot vandalisme en eigenden zich ook alternatieve groenruimtes toe.

‘Recreatie in die parken zoals wij dat vandaag kennen – met sport en spel – was heel lang verboden. Kinderen bijvoorbeeld, werden vooral gezien als stoorzender in die ‘officiële’ groene zones.’ Maar kinderen zouden kinderen natuurlijk niet zijn als ze geen alternatieven vonden. Ze zochten hun toevlucht tot braakliggende stukken grond. Die eigenden ze zich toe en dat werd hun speelterrein. Dat is een stuk Antwerpse geschiedenis dat tot voor Barts onderzoek onderbelicht bleef. Al blijken die alternatieve, officieuze groene ruimtes, minstens zo interessant als de officiële parken. En er waren groene zones in overvloed, waar kinderen zich konden uitleven. *‘Park Spoor Noord bijvoorbeeld, dat was in de 19^e eeuw de ‘Wagonneswei’, waar kinderen in oude verlaten treinen gingen spelen.’* En niet enkel kinderen vonden hun weg naar die officieuze groengebieden. Ook volwassenen van allerlei pluimage maakten er gebruik van. Je trof er randfiguren van bedenkelijk allooi, die er schaduwwachtige activiteiten op na hielden. *‘Je had er ook een soort van pop-up, herbergachtige plekken, waar verschoppelingen uit de stad gingen drinken.’*

Voor het bestuderen van die alternatieve groene zones baseerde Bart zich niet enkel op klassieke bronnen zoals archieven, parkreglementen en verslagen uit de gemeenteraad. Ook getuigenissen van stadsbewoners vormen voor hem een rijke bron aan informatie. Het boek *Weerspiegeld Antwerpen* uit 1929, waarin auteurs hun beleving van de stad van kort voor de eeuwwisseling beschrijven, is daar een goed voorbeeld van. *'Zo worden ook taferelen uit de dagelijkse beleving van de stad opgenomen, die meestal buiten beeld blijven.'* En in dat boek staan heel wat beschrijvingen van mensen die het groen van de Brialmontomwalling opzoeken. Eind negentiende en begin twintigste eeuw werd het de grootste, populairste en meest vrije groenruimte van de stad. *'De omwalling diende als speelruimte en sportterrein, als schaatsbaan in de winter en roeivijver in de zomer, en als visvijver.'*

Beton krijgt bovenhand

Zowel de officiële stadsparken als de officieuze groenzones kregen doorheen de geschiedenis steeds meer concurrentie van andere stedelijke functies. Vanaf het begin van de twintigste eeuw strijden niet enkel mensen onder elkaar om de groene zones in de stad invulling te geven. Vanaf de Tweede Wereldoorlog wordt veel kleinschaligheid en groen opgegeven voor het aanleggen van verkeersassen en kantoorgebouwen. Alles moet grootser, moderner – lees: met meer beton – en functioneler. *'Groen in stadscentra en de leefbaarheid van de stad heeft heel erg afgezien onder het vooruitgangsidee en de rationele omgang met de stad in de jaren vijftig en zestig. Er werd voorrang gegeven aan verkeersdoorstroming.'* Die redenering heeft het straatbeeld van de binnenstad ingrijpend veranderd. In die periode ging ook veel groene restruimte verloren. Zo ook de officieuze groene zone van de oude Brialmontomwalling. *'In jaren zestig werd besloten om in Antwerpen op een heel rationele en Amerikaanse manier een verkeersring aan te leggen. Antwerpen zou als centrumstad de plek worden waar snelwegen elkaar kruisen.'* Die transportinfrastructuur neemt tot op de dag van vandaag een groot deel van de grondoppervlakte in. *'De ring rond Antwerpen werd aangelegd als een verkeersmachine die nauwelijks rekening hield met de groene landschappelijke elementen.'* Welke impact hebben die ingrepen op de beleving van de stad door haar bewoners vandaag? *'Een verkeersring rond de stad is iets dat het gevoel en het begrip van stadsbewoners overstijgt. Terwijl een park net instinctieve verbondenheid van mensen met hun stad en hun omgeving opwekt. Actueel onderzoek toont ook aan dat mensen rustiger worden wanneer ze een paar uur per week in een groene ruimte doorbrengen, en dat hun hartslag daalt wanneer ze zich in het groen bevinden. Groen in de stad is dus niet enkel een kwestie van esthetiek. Het houdt een stad leefbaar.'*

En zo is het een thema dat werkelijk iedereen aanbelangt.'

Bart Tritsmans promoveerde in 2014 aan Universiteit Antwerpen met een historisch studie over groene ruimte in Antwerpen. Zijn doctoraat *'Waardevolle bijkomstigheden – Stedelijk groen in beleid en beleving Antwerpen 1859-1973'* is aanbevelingswaardige lectuur voor werkelijk elke Antwerpenaar.

44. KIELPARK TOREN 1

Kielpark 1-96, 2020 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Inkomhal, trappenhal, type-appartement en dakterras zijn opengesteld.

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist.

Website: www.woonhaven.be

Om de woningnood na de Tweede Wereldoorlog op te vangen werden in de buitenwijken van de stad Antwerpen drie grootschalige woningbouwprojecten gestart door de plaatselijke huisvestingsmaatschappijen. Eén daarvan, een project van 'De Goede Woning' aan de Jan de Voslei, zou gerealiseerd worden op terreinen die in 1930 nog gebruikt waren voor de Wereldtentoonstelling.

Het aanlegplan werd omstreeks 1950 gemaakt door architect Jos Smolderen (1887-1973). Het langwerpige terrein moest de verbinding vormen tussen de Tentoonstellingswijk en de woonwijk rond de Abdijstraat. Het doelpubliek was de middenklasse, bestaande uit ambtenaren, technici, leerkrachten, kantoorbedienden en bejaarden. Het plan omvatte zes bouwgroepen in het groen. De gevarieerde typologie bestond uit middelhoge woonblokken, woontorens en laagbouw. Het geheel omvatte daarnaast een gemeenschappelijke thermische centrale, twee schoolgebouwen, een handels- en ontspanningscentrum, bioscoop, toneelzaal, cultureel centrum, speel- en sportvelden, autostallingen en parkeerterreinen. Het plan zou in fases gerealiseerd worden.

Smolderen stond vervolgens ook in voor het ontwerp en de realisatie van de woonblokken. Hij werd hierin bijgestaan door Hendrik Maes. De Kielparktorens vormden de vijfde fase in het project en werden gerealiseerd tussen 1959 en 1961. Hun Y-vorm werd volledig bepaald door de functionaliteit van de appartementen. Een maximum aan lichtinval en openheid voor de bewoners stond centraal. Tegelijkertijd was de vorm geschikt om hoge winddrukken op te vangen. De drie vleugels werden gekoppeld aan een centrale trappenhal. Op de hoogste verdieping werd een gemeenschappelijk dakterras voorzien. De benedenverdieping werd zo transparant en open mogelijk ontworpen door middel van kolommen, een dubbele verdiepingshoogte en het gebruik van glas. In de gezamenlijke inkomhallen werden brievenbussen, bestelkastjes, dienstlokalen, een was- en strijkplaats en zitbanken met zicht op het groen voorzien.

De gevels werden bekleed met schokbetonplaten. Deze zorgden voor

overdracht van de winddruk via het betonskelet naar de fundering en beschermden tegen waterinfiltratie. Schokbetonplaten raakten vanaf 1930 in gebruik als imitatie van witte natuursteen. Met dit gevelmateriaal wilde Smolderen de wijk een licht en opwekkend uitzicht geven. Bijkomende decoratieve elementen werden door Smolderen zo veel mogelijk vermeden. De organische en vrije vormgeving van de toegangshallen, de luifels en de kolommen uitgewerkt als Dorische zuilen vervingen het traditionele ornament. Daarnaast speelden de gekleurde tegels in de inkomportalen een decoratieve rol.

Door de geringe bouwoppervlakte van de torens waren de leidingen voor water, gas en elektriciteit en de aan- en afvoerelementen van de wijkverwarming kort. De gevelplaten werden vervaardigd volgens het schok- en trilprocedé waardoor ze een hogere dichtheid kregen. Op de torens zorgde de wind ook voor een snelle verdamping van regenwater. Er konden dunnere platen gebruikt worden. Door hun geringere dikte kon ook het aantal funderingspalen beperkt, de baksteenwanden verdund en het betonskelet verlicht worden. Dit alles had een gunstig effect op de kostprijs van de torens.

45. HUIS GUIETTE

Populierenlaan 32, 2610 Wilrijk

Gidsbeurten: met medewerking van het Architectuurarchief Provincie Antwerpen (APA) en gidsen van Antwerpen Averechts:. Om 10, 10.15, 10.45, 11, 11.30, 11.45, 13, 13.15, 13.45, 14, 14.30, 14.45, 15.30, 15.45, 16.15, 16.30, 17.15 en 17.30 uur. Duur 30min. Groepen van 10 personen. Enkel na reservatie. Tickets verkrijgbaar op 30 augustus op de Cultuurmarkt van Vlaanderen (Erfgoedplein op de Meir) of vanaf 1 september via 03 22 11 333.

Gelijkvloers is opengesteld. Gelieve binnen niet te fotograferen.

Midden jaren 1920 vroeg kunstschilder René Guiette (1893-1976) in een brief aan Le Corbusier om voor hem een huis met atelier te bouwen. Le Corbusier was op dat moment nog relatief onbekend en had nog nooit eerder in het buitenland gewerkt. Guiette had het werk van de architect leren kennen via de literatuur en op de Exposition Internationale des Arts Décoratifs in Parijs, waar zijn Pavillon de l'Esprit Nouveau stond opgesteld.

Guiettes huis zou worden opgericht in een nieuwe stadsuitbreiding. Met zijn keuze voor Le Corbusier als architect en diens typische architectuurtaal

hoopte de kunstschilder bepalend te zijn voor de toekomstige bebouwing in de omgeving. De stedenbouwkundige voorschriften waren streng en het budget bescheiden, maar toch slaagde de architect erin zijn stempel te drukken.

De woning is gebaseerd op het ‘maison citrohan’, een theoretisch woningmodel dat Le Corbusier in de jaren 1920 uitwerkte. Kenmerkend zijn de rechthoekige vorm en de soberheid. De vlakke bepleisterde gevels krijgen reliëf door de inspringende verticale glasstroken, het gevelbreed balkon, de deurluifel en het uitstekend klein balkon van het dakterras achteraan. De zijgevel is eerder gesloten terwijl voor- en achtergevels zijn opengewerkt. Vooraan loopt een smalle verticale glaspartij boven de toegang helemaal tot boven. De vensters van de woonvertrekken lopen horizontaal. Het grote venster bovenaan verlicht het atelier van de kunstschilder. Het is op het noorden gericht, de geschikte oriëntatie voor dergelijke werkruimte. Achteraan is er een gelijkaardig groot raam op het gelijkvloers. Het geeft vanuit de living zicht op de tuin. Aan de straatzijde zijn de meer functionele ruimten, zoals de keuken en het toilet, geplaatst. De trap loopt in een rechte lijn van aan de voordeur naar de bovenste verdieping. Op de eerste etage bevinden zich de slaapvertrekken, de badkamer en de linnenkamer. Op de hoogste etage met insteekverdieping is het schildersatelier ingericht. Aansluitend is er een ommuurd dakterras.

In het gebouw zijn vier van de ‘vijf punten van een nieuwe architectuur’ van Le Corbusier min of meer aanwezig: het dakterras, het horizontaal panoramaraam, het vrije plan en de niet-dragende gevels. Omdat het volgens de bouwvoorschriften niet toegelaten was het gebouw van de grond te verheffen zijn de pilotis niet aanwezig, maar door de smalle strook keldervensters wordt visueel wel gesuggereerd dat het gebouw los staat van de grond.

De bouwwerken stonden onder toezicht van architect P. Smekens. Le Corbusier zelf kwam slechts één keer op de werf, om de kleuren te kiezen. Kleuren spelen dan ook een belangrijke rol in het benadrukken van het ruimtegevoel. In elke kamer heeft bijna elke wand een andere kleur. Bij de restauratie van de woning in 1987 ging er dan ook erg veel aandacht naar het zoeken van de juiste kleuren en textuur van de verf. De oorspronkelijke vloeren van zwarte of gebroken witte tegels bleven behouden en werden hersteld of - waar dit niet kon - vervangen door parket. Verder bleven ook de oorspronkelijke sobere verlichtingsarmaturen behouden. De leien die na de Tweede Wereldoorlog tegen de zijgevel waren aangebracht om aanhoudende vochtproblemen met de oorspronkelijke Granilisebekleding te verhelpen, werden vervangen door een witte isolerende pleisterlaag. Aan de eigenheid van de woning werd

niet geraakt. Alleen bouwfysisch werden een aantal veranderingen doorgevoerd om het huis beter te verwarmen.

De restauratiewerken stonden onder leiding van architect Georges Baines. Hij was ook de architect die in de jaren ‘90 het pand op het aangrenzende perceel ontwierp. Door gebruik te maken van grote vensters in de voorgevel vertonen beide panden een eenheid. De zwarte gevel van Baines zorgt dan weer voor een opvallend contrast met de witte bepleistering van het huis Guiette.

46. ERFGOEDWANDELING NIEUW-PARKWIJK ‘DEN BRANDT’

Gidsbeurten: om 11 en 15 uur. Duur 1,5 uur. Groepen van 20 personen.

Vertrekpunt op de hoek van de Eglantierlaan en de Varenlaan. Enkel na reservatie via 03 22 11 333 en op 30 augustus op de Cultuurmarkt van Vlaanderen (Erfgoedplein op de Meir).

Deze wandeling neemt u mee langs de architecturale pareltjes van de della Faillewijk. Die kwam tot stand toen de familie della Faille de Waerloos in 1910 de toelating kreeg om een deel van het domein Den Brandt te verkavelen tot villapark. De naamloze maatschappij ‘Extensions et Entreprises Anversoises’ (later bekend onder de naam ‘Extensa’) werd opgericht, die de bouwgronden zou verkopen. De stedenbouwkundige voorschriften werden vastgelegd in de ‘Conventie della Faille’, een overeenkomst tussen de maatschappij en de stad. Die waren er op gericht het geheel in te richten als villapark, met overwegend open bebouwing op grote percelen. Horeca, handel, nijverheid en instellingen van openbaar nut waren niet toegestaan. Het bomenbestand moest zo veel mogelijk gerespecteerd worden om de sfeer van een bewoond park te creëren. Naast een bouwtoelating van de stad moesten de plannen ook goedgekeurd worden door de Maatschappij, die zo controle hield op de aard van de bebouwing en de status van de wijk. De noordwestelijke en zuidwestelijke hoeken van het gebied waren voorbehouden voor aaneengesloten rijbebouwing met ruimte voor horeca.

Het aanlegplan van Nieuw-Parkwijk ‘Den Brandt’ werd ontworpen door hoofdingenieur-directeur van de dienst Wegenis, Richard Lemeunier.

De wegeniswerken en de aanplanting van straatbomen begonnen in 1911 en al snel werden de eerste bouwgronden verkocht en de eerste bouwaanvragen ingediend. Voor de Eerste Wereldoorlog was er vooral bouwactiviteit in de noordwestelijke hoek van het terrein, waar de bebouwing uit klassieke burgerhuizen bestond. De meeste woningen kwam tot stand tijdens de jaren '20, gevolgd door een tweede bebouwingsgolf tijdens de jaren '50-'60. De architectuur sluit aan bij de toen gangbare stijlstromingen met een glansrol voor de Engelse cottagestijl. Enkele villa's werden opgericht in een meer eigentijds modernisme.

47. BUNKERDORP – VZW BUNKER EN VLIEGTUIGARCHEO ANTWERPEN

Ingang park Den Brandt Acacialaan/Seringenlaan, 2610 Wilrijk

Open: van 10 tot 17 uur

De bunkers op het Wilrijkseplein zijn vandaag niet opengesteld.

Geschiedenis komt tot leven in park Den Brandt. Aan de hand van een zo getrouwheidsmogelijke legeruitrusting kan u kennis maken met het dagelijkse leven van de soldaat tijdens de Tweede Wereldoorlog. Twee bunkers werden ingericht als hun verblijf. Daarnaast zijn er ook evocaties en schijngevechten te zien. Samenwerking met vzw Frontleven '40-'45.

Website: www.bunkervliegtuigarcheo.com en www.frontleven.be

Open weekends in 2015: 12 en 13 september, 3 en 4 oktober, 31 oktober, 1 november, 5 en 6 december. Zaterdag van 13 tot 17 uur, zondag van 10 tot 17 uur.

Deze bunkers waren onderdeel van de Atlantikwall, een ruim 2500 kilometer lange verdedigingslinie die tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Duitsers werd aangelegd om een invasie van de geallieerden te voorkomen. De linie had van Noorwegen tot de Spaanse kust moeten lopen. Het was geen doorlopende muur zoals de benaming laat vermoeden, maar bestond uit verdedigingswerken als bunkers, kanonnen en mijnevelden, geconcentreerd op strategische plaatsen. Met de bouw ervan werd begonnen in 1941. Het werk werd niet voltooid. Na de landing in Normandië werd de bouw grotendeels stilgelegd. Er waren toen ruim 10.000 bunkers afgewerkt en 800 waren nog in opbouw. Van het noorden van Nederland tot Biarritz had men er 15.000 willen realiseren. Bij de bouw van de Atlantikwall waren 100.000 Duitsers en 800.000 buitenlanders als werkkrachten betrokken.

Maandelijks werd 600.000 kubieke meter beton verwerkt.

De Belgische kust en de Scheldemonding werden door de Duitsers onder het Generalkommando van het 89ste Legerkorps geplaatst. Op 31 juli 1942 werd besloten het hoofdkwartier van dit korps te vestigen in Wilrijk, in het park Den Brandt ten zuiden van Antwerpen. Voor de commandovoering werden in het park twee commandobunkers van het type Sonderkonstruktion 1 (SK1) gebouwd, tegenover elkaar aan de ingang van het park aan de Acacialaan. Alle steunpunten stonden onder het bevel van deze bunkers. Eén ervan is nu ingericht als museum, maar was toen de 'Führungsbunker' waarin de operatieve staf was ondergebracht. De andere was voor de ondersteunende afdelingen van het korps.

De meeste bunkerontwerpen waren gestandaardiseerd om een snelle constructie mogelijk te maken. 'Sonderkonstruktion' was een buitengewoon ontwerp dat meestal maar één keer werd toegepast, maar de toevoeging van het cijfer 1 wijst hier op een gestandaardiseerde Sonderkonstruktion. Voor zover bekend is dit type zes keer gebruikt. In de omgeving zijn er nog zes manschappenbunkers (type VF52) en één ziekenhuisbunker (type VF57a). Iets ten noorden van het park op het toenmalige Wilrijkse plein was het communicatiecentrum van dit hoofdkwartier ondergebracht in drie bunkers. Vanuit een bunker van het type 618 werden telefoon-, radio- en telexverbindingen met de ondergeschikte eenheden of met de superieure commando's onderhouden: de 'Nachrichtenstand für Höhere Stäbe'. Verder staan er nog twee manschappenbunkers van het type 622.

De vzw 'Bunker en Vliegtuig Archeo' houdt het bunkerdorp in stand. Specialisten sporen hiervoor in binnen- en buitenland de nodige materialen op, zodat drie bunkers voor een groot deel in originele uitvoering kunnen worden opengesteld voor het publiek. De bunkers zijn uitgebouwd tot een volwaardig oorlogsmuseum, gespecialiseerd in de 'Atlantikwall'. Vertegenwoordigers van het 'WW II Aircraft Research Centre' onderzoeken de luchtoorlog. Ze tekenden ongeveer 5400 vliegtuigcrashes in België op en vonden verschillende vermiste bemanningsleden terug. In het museum worden ook vele vliegtuigonderdelen tentoongesteld die bovenkwamen tijdens opgravingen. Ook aan de werking van de V-bommen wordt aandacht besteed.

48. KASTEEL DEN BRANDT EN KOETSHUIZEN

Beukenlaan 12, 2020 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist.

Gelijkvloers kasteel en gelijkvloers koetshuizen zijn opengesteld.

Doorlopende presentatie van luchtfoto's en historische foto's van het kasteel en haar omgeving: doorlopende presentatie van luchtfoto's en historische foto's van het kasteel en haar omgeving.

Website: www.kasteel-den-brandt.be

De naam 'Den Brandt' verwijst ofwel naar een plaats waar brandhout werd gehakt, ofwel naar het afbranden van heide of bos om landbouwgronden te creëren. De benaming 'Hof Ten Brande' komt voor het eerst voor in 1396. Waarschijnlijk ontstond het hof naast en uit het domein Middelheim. In een verkoopakte van 1558 wordt het goed omschreven als 'een hoeve met huijsinge, speelhuijs, lande en bosschen'. Later evolueerde het naar een hof van plaisantie en nadien naar een kasteel. Het oude kasteel zou tegen de Beukenlaan gestaan hebben. Het is vermoedelijk op het einde van de achttiende eeuw gesloopt en werd vervangen door een laatclassicistisch bouwwerk dat zijn huidige uitzicht kreeg in de negentiende eeuw.

Op de Ferrariskaart van 1777 is het kasteelgebouw omgeven door een ringgracht. Achter het kasteel strekt zich een strak symmetrisch aangelegde tuin uit. Aan de voorzijde zijn er twee symmetrisch tegenover elkaar gelegen bijgebouwen. Het geheel is omgeven door een tweede ringgracht.

In 1804 wordt de familie della Faille eigenaar van het kasteel en het bijhorend domein. Kort daarna wordt Fr. Van de Perck aangesteld als hovenier en is er sprake van een tuinaanleg met bergen, een Engelse hof en een prieel. Op de Vandermaelenkaart uit 1854 merken we inderdaad dat het domein op het einde van de achttiende eeuw of in het begin van de negentiende eeuw ingrijpende veranderingen heeft ondergaan. De Franse tuinaanleg is verdwenen en vervangen door een vormgeving die doet denken aan de Engelse landschapstijl. Enkel de buitenste gracht bleef behouden. De kleine gracht rond het kasteel werd vooraan gedempt en achteraan omgevormd tot een vijver. Vanaf de ingang van het kasteeldomein vertrekt een dreef in westelijke richting. Ze vormt de scheiding tussen de domein Vogelzang en Middelheim-Laag en is vandaag nog aanwezig in het park. Achteraan werden akkers omgevormd tot parkbos en bij het domein gevoegd.

Na 1870 liet Emile della Faille grondige veranderingen aanbrengen in het park, mogelijk naar een ontwerp van tuinarchitect L. Fuchs. Door hem of zijn erfgenamen werden achteraan het domein ook opnieuw landbouwgronden ingericht als parkbos en in het park geïntegreerd. Het kasteel dat reeds door zijn vader was verfraaid werd opnieuw aangepast. Het fronton, het balkon, de kroonlijsten, de schouwen en de neo-Lodewijk XVI ornamentiek dateren uit deze periode. Hij liet de hovenierswoning en oranjerie langs de Beukenlaan oprichten en hij, of mogelijk reeds zijn vader, bouwde ook de twee koetshuizen.

In 1910 verkochten de erfgenamen van René Jacques della Faille de Waerloos het kasteel en een deel van het park aan de familie Kreglinger. Die kocht de bronzen beeldengroep 'Dansende Nimfen' van Walter Schott aan op de Wereldtentoonstelling van 1910 in Brussel en plaatste het in een ronde vijver voor het kasteel. De kopie van 'David' van Michelangelo, verworven op dezelfde tentoonstelling, werd opgesteld in een deel van het domein dat was aangekocht door de stad om het te integreren in het geplande openbaar park. Een laatste deel van het domein werd verkaveld.

In 1964 kwam de stad in bezit van het eigendom van de Kreglingers. Het parkgedeelte werd mee geïntegreerd in het Nachtegalenpark. Het kasteel werd vanaf 1965 gebruikt als rectoraat van het toenmalig Rijksuniversitair Centrum Antwerpen. In 1991 kreeg de NV Kasteel Den Brandt het toenmalige zomerhuis en de koetshuizen in concessie. Ze werden gerestaureerd tot een uniek seminarie- en evenementencentrum.

49. RONDLEIDING LANDSCHAPPELIJK ERFGOED: PARK DEN BRANDT – NACHTEGALENPARK

Gidsbeurten: om 10, 11, 14, 15 en 16 uur. Duur: 1 uur. Groepen van 20 personen. Vertrekpunt: fontein voor kasteel Den Brandt, Beukenlaan 12, 2020 Antwerpen. Wandeling door het park, informatie over groen erfgoed. Tijdens de rondleiding worden er geen gebouwen bezocht.

In 1910 kocht de stad Antwerpen uitgestrekte bosrijke gronden in het zuiden van de stad aan om verkaveling ervan te voorkomen. Het gebied bestond uit een gedeelte van het domein Den Brandt, de landgoederen Middelheim en Vogelzang, een oefenterrein van de oude Brialmontomwalling en een uitsprong van de Wilrijksepoort en het aangrenzende gedeelte van de omwallingen. Zo groeiden de eeuwenoude kasteeldomeinen uit tot een nieuw openbaar park. In 1911 werd

het gebied opengesteld en naar de afspanning op de hoek van de Beukenlaan en de Middelheimlaan ‘Nachtgalenpark’ genoemd.

Van 1910 tot 1939 werden in het park voortdurend onderhouds- en vernieuwingswerken uitgevoerd en ondergingen de domeinen heel wat veranderingen. Het bestaande bomenbestand werd onderhouden en verzorgd en er werden nieuwe sportvelden en speeltuinen aangelegd. Ook de Tweede Wereldoorlog heeft zijn stempel gedrukt op het park. De bunkers in Den Brandt zijn hier nog getuigen van. In 1950 werd het Middelheimpark ingericht als openluchtmuseum voor beeldhouwkunst en in de jaren 1960 werd de Hortiflora aangelegd, een show- en educatieve tuin, die ondertussen bij het museum werd toegevoegd.

Toch zijn er in het park ook nog vele elementen van de oude kasteeldomeinen terug te vinden. De bouwkundige constructies van kastelen, bijgebouwen, bruggen en folies zijn het meest opvallend, maar ook een aantal drevestructuren en grachten zijn restanten van de oude kasteelparken. Er zijn ook nog verschillende exotische boomsoorten die destijds werden aangeplant voor het prestige van zowel de tuin als de eigenaar.

50. BRAEMPAVILJOEN IN HET MIDDELHEIMMUSEUM – MIDDELHEIMPARK

Middelheimlaan 61, 2020 Antwerpen

Open: van 10 tot 19 uur

Gidsbeurten: om 11 en 14 uur. Duur: 1,5 uur. Geen reservatie vereist.

Jongerenwandeling met brochure rond het werk van Braem: zijn eigen woning in Deurne, het Braempaviljoen in het Middelheimmuseum, de politietoren op de Oudaan en de woonwijk Kiel. Met – per gebouw – thema’s belangrijk voor Braem, tekenopdrachten en vragen. Werkschrift gratis te verkrijgen in het museum of te downloaden via www.middelheimmuseum.be

Website: www.middelheimmuseum.be

Het Middelheimmuseum werd in 1951 op initiatief van burgemeester Lode Craeybeckx opgericht. Bedoeling was binnen het natuurlijk kader van het park een overzicht te bieden van de ontwikkeling van de moderne beeldhouwkunst in Europa. Vanuit zijn streven naar integratie van architectuur en kunst maakte Braem al vanaf de oprichting deel uit

van de raadgevende commissie van het museum. In 1963 ontwierp hij een tijdelijk paviljoen voor de Biënnale voor Beeldhouwkunst. Het stadsbestuur wilde vervolgens een permanent paviljoen voor de kwetsbare beeldhouwstukken. Met het aanbod een gratis ontwerp te maken wilde Braem voorkomen dat het paviljoen in het beeldenpark een banale constructie zou worden.

Het gebouw moest een dienend karakter hebben dat vooral de beelden tot hun recht zou laten komen. Het moest zich inpassen in de natuur en bestond bij voorkeur uit losse bouwonderdelen verbonden door galerijen, die in verschillende fasen konden worden opgetrokken. Wijzigingen in de locatie en oppervlakte van het beschikbare terrein noopten de architect tot het uitwerken van vier concepten. Het laatste ontwerp dateerde van 1966. Het beschikbare terrein zou in glooiing worden gelegd. Het paviljoen zou dan in een halve cirkel op het bovenste plateau geplaatst worden. Twee bestaande hoge dennen vormden een verticaal contrast met het horizontale paviljoen, dat bestond uit een schakeling van rechthoekige ruimten die ten opzichte van elkaar versprongen en in hoogte verschilden. De tentoonstellingsruimten zouden zenitaal licht krijgen via vleugelvormige bovenlichten, terwijl de overgangsruiden hun licht langs opzij trokken. Het paviljoen zou in totaal honderd meter lang worden.

Pas in 1968 kreeg Braem de opdracht om de definitieve plannen voor de eerste fase uit te werken. Het ging om ongeveer één derde van het complex en vormde uiteindelijk de enige fase die gerealiseerd werd. In de definitieve plannen onderging het concept nog een aantal vereenvoudigingen. Het gebogen volume was ongeveer veertig meter lang. Het omvatte een toegangsgedeelte met een ontvangstbalie en een stapelruimte op de mezzanine, een kantoor, een vestiaire en toiletten en één grote tentoonstellingszaal met een niveauverschil. Aan de oostzijde bevond zich een patio. Bij de westzijde sloot een lagere portiek aan die de overgang naar de volgende bouwfase moest vormen. Het paviljoen werd opgetrokken in een combinatie van baksteen en beton. Door de witte beschildering werden de textuureffecten getemperd en contrasteerde het gebouw sterk met de omgeving. De gebogen daklichten werden gecombineerd met waterspuwers en doen denken aan opstijgende meeuwen. Braem ontwierp ook het inbouwmeubilair en de zitbank voor het toegangsgedeelte. De werken begonnen in 1969 en waren een jaar later voltooid.

De tweede en derde fase voorzagen in twee bijkomende tentoonstellingszalen, telkens met een patio. Het geheel zou een halve cirkel vormen, met in het midden een waterpartij. Braem maakte in 1973 een fotomontage die de impact van het gebouw op de omgeving liet zien.

Hoewel men enthousiast was over het ontwerp, vormde het aantal te vullen bomen een struikelblok. De uitbreiding werd nooit gerealiseerd.

51. BEGRAAFPLAATS BERCHEM

Hoofdingang Elisabethlaan, 2600 Berchem

Gidsbeurten: om 10, 13, 15 en 16.30 uur. Duur: 1 uur. Groepen van 20 personen. Enkel na reservatie via 03 22 11 333 en op 30 augustus op de Cultuurmarkt van Vlaanderen (Erfgoedplein op de Meir).

Gidsen: Jacques Buermans en Anne-Mie Havermans.

Ook open: in de zomer vrij toegankelijk van 8 tot 20 uur en in de winter van 8 tot 17.30 uur.

Deze wandeling neemt u mee langs de rijke geschiedenis van de begraafplaats van Berchem. In 1883 werden de gronden op de hoek van de Koninklijklaan en de Floraliënlaan aangekocht voor de aanleg van een nieuwe begraafplaats omdat de oude rondom de Sint-Willibrorduskerk te klein geworden was. Op 31 december werd de nieuwe begraafplaats in gebruik genomen. In augustus 1886 moest reeds een eerste maal worden uitgebreid. In 1890 werd de omheining verlengd en een poort bijgeplaatst. Na het inplanten van nieuwe woonzones in de omgeving, werd in 1921 besloten de begraafplaats nog verder uit te breiden en een nieuwe toegangspoort op te richten aan de Floraliënlaan. De laatste uitbreiding in 1933 gaf het gebied zijn huidige vorm.

De plattegrond volgt in grote lijnen een dambordpatroon. Bekende families zoals Nottebohm en de Caters, kunstenaars zoals de architecten Jos (1808-1885) en Gustave Georges Theodore Geefs (1850-1934), Jos Bascourt (1863-1927), Jules (1850-1920) en Eduard (1883-1948) Bilmeyer, kunstschilder Jos Ratinckx (1860-1937) en politieke figuren zoals Frederik de Merode (1792-1830), minister Victor Jacobs (1838-1891) en de burgermeesters Ferdinand Coosemans en Frans van Hombeek senior en junior kregen hier een laatste rustplaats.

De gedenktekens bestaan veelal uit monumentale en waardevolle monumenten, grafkapellen en familiegraven in uiteenlopende vormgeving gaande van verschillende neostijlen tot art deco. Vaak zijn ze ontworpen en vervaardigd door gerenommeerde architecten en beeldhouwers zoals J. De Vroey, E. Van Opstal, H. Thielens, A. Pierre, A. Poels en E. Geefs.

Daarnaast werden op de begraafplaats ook twee oorlogsmonumenten opgericht. Aan de ingang van de Koninklijkelaan ligt een militair ereperk waarvan de betonnen zerken vervangen zijn door berkenbomen. Het bijhorende monument, met een trappenpartij voor een paneel met de namen van de gesneuvelden, is een ontwerp van A. Van Kerckhoven, uitgevoerd door Martin Michiels. Op perk 22 bevindt zich eveneens een ereperk met een monumentaal beeldhouwwerk van de hand van Alfons De Cuyper (1877-1954). Het monument in blauwe hardsteen is een open-gewerkte wand met ervoor een treurende vrouw met een gesneuvelde soldaat in de armen.

HET SCHOONSTE GEBOUW

HET SCHOONSTE GEBOUW

Antwerpen kiest Het Schoonste Gebouw

De stad Antwerpen wil haar onroerend erfgoed de plaats geven die het verdient: in de schijnwerpers! Alle Antwerpse gebouwen met erfgoedwaarde die in de afgelopen vijf jaar zijn gerestaureerd, gerenoveerd of een nieuwe bestemming kregen, kunnen in 2015 de titel 'Het Schoonste Gebouw' winnen. Dat geldt zowel voor beschermd als niet-beschermd historisch waardevol erfgoed. De winnaar krijgt niet alleen een schone titel maar ook een geldprijs van 4.000 euro.

27 kandidaten dienden een dossier in. Daaruit koos een vakjury 10 laureaten. De vakjury kiest een winnaar. Maar ook u kiest een winnaar. Iedereen kan tot en met 27 september stemmen op zijn favoriet. Stemt u mee, dan maakt u kans op een magisch moment in een monument: een exclusief etentje op locatie in het gebouw dat de vakjury als winnaar bekroont. In oktober worden de winnaars van de juryprijs en de publieksprijs bekendgemaakt. Moge de schoonste winnen!

Bewonder de 10 laureaten tijdens Open Monumentendag en stem op uw favoriet via www.hetschoonstegebouw.be of stop het door u ingevulde stemformulier tijdens Open Monumentendag in de brievenbus van de infostand aan het stadhuis.

52. KONINKLIJK ATHENEUM ANTWERPEN

Franklin Rooseveltplaats 11, 2060 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Lezing met gidsbeurt in zaal AthenA: om 10, 14 en 15 uur.

Website: www.atheneumantwerpen.be

Ook open: na afspraak tijdens de schooluren via info@atheneumantwerpen.be

Het Koninklijk Atheneum in Antwerpen bestaat meer dan 200 jaar en heeft zijn wortels diep in de geschiedenis van Vlaanderen. Niemand minder dan Napoleon Bonaparte richtte deze voormalige ‘Ecole Secondaire’ op om het onderwijsmonopolie van de clerus te doorbreken. Het bouwterrein was ontstaan na de afbraak van de Spaanse omwalling in 1865. Het gebouw werd in eclectische stijl opgetrokken naar de plannen van stadsarchitect Pieter Dens. De neo-rennaissance-invloed, de robuuste muren en majestueuze afmetingen maken het tot een symbool voor de stad Antwerpen. Op 6 oktober 1884 werd het in gebruik genomen. De dag nadien startten de lessen. In 1994 werd het gebouw beschermd als monument.

In januari 2003 sloeg het noodlot toe. Een brand verwoestte de 19de-eeuwse feestzaal samen met een groot deel van de voorbouw en het dak. De school integreerde de brand en de restauratiewerken in haar pedagogisch project en startte een proces van rouwverwerking.

Het Atheneum kreeg een volledig nieuw dak. De rechtervleugel met klaslokalen, directieburelen en leraarszaal werd tussen 2005 en 2007 gerestaureerd. Ten slotte volgde in 2013 de renovatie van de historische feestzaal. De sporen van de brand werden gefixeerd en de muren en kolommen bleven kaal als symbool voor het louteringsproces dat de hele school doormaakte. Luc Tuymans schonk zijn schilderij ‘München’ als tegenhanger van ‘Fama’, het enige schilderij dat de brand overleefde. De feestzaal kreeg ‘AthenA’ als nieuwe naam.

53. GALERIA INNO MEIR

Meir 82-84, 2000 Antwerpen

Gidsbeurten: elk half uur tussen 12 en 17 uur. Groepen van 20 personen.
Duur: 20 min.

Rondleiding langs de gevels. Afsprekpunt aan de Inno ter hoogte van de OMD-vlag.

Rond 1901 werden de monumentale 'Magazijnen Tietz' opgetrokken op Meir 82. Jozef Hertogs ontwierp ze in een door barok geïnspireerd eclecticisme. Ongeveer gelijktijdig werd ernaast, op Meir 84, de elektriciteitswinkel Moyson opgericht in eclectische stijl naar een ontwerp van Willem Van Oenen. Warenhuis Tietz en in het bijzonder 'de tits', de typische strohoed met zwarte band, hadden tot 1918 veel succes in Antwerpen. Doorheen de jaren werd vooral het gelijkvloers zwaar verbouwd. In 1956 werd een doorlopende luifel aangebracht boven de etalages. Ook de frontonbekroning en alle gevelornamenten werden verwijderd om er een volledig vlakke façade van te maken. In 1983 werd het gebouw beschermd als monument.

De restauratie van de Magazijnen Tietz en het hoekgebouw Moyson in 2014 gebeurde op basis van de originele bouwplannen en archieffoto's. De gevel, het dak met de koepels en de beeldhouwwerken werden aangepakt. De luifel uit 1956 werd verwijderd. De natuursteengevels werden zacht gereinigd en beschadigingen werden hersteld met reparatiemortel. Het schrijnwerk werd gerestaureerd en op het gelijkvloers kwam nieuw stalen schrijnwerk volgens de afmetingen van de oorspronkelijke ramen. Het bronzen beeld Elektra op het hoekgebouw, en verschillende elementen op het dak werden opnieuw verguld. De koepels kregen maar liefst 1800 nieuwe, glazen ruitjes. Een van de koepels werd zelfs opnieuw opengemaakt en zorgt nu voor daglicht in de winkel.

54. PALEIS OP DE MEIR

Meir 50, 2000 Antwerpen

Gidsbeurten: om 10, 11, 12, 13.30, 14.30, 15.30 en 16.30 uur. Enkel na reservatie via 03 22 11 333.

De traphal, Spiegelzaal, binnenkoer en tuin worden opengesteld.

Website: www.paleisopdemeir.be; www.markant-architecten.be

In 1745 liet de Antwerpse ondernemer Johan Alexander van Susteren dit stadspaleis bouwen. De architect, Jan Pieter van Bourscheit, tekende een luxueus gebouw in een klassicerende barok met rococo-ornamenten. Vanaf 1812 annexeerde Napoleon het Paleis en liet hij het herinrichten in empirestijl. Na Napoleons nederlaag kwam het Paleis in handen van het nieuwe Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Later zouden de Belgische vorsten er hun buitenlandse gasten ontvangen. Om de 75-jarige onafhankelijkheid van België te vieren, werd het Paleis in 1905 onder Leopold II grondig verbouwd en kwam er een spiegelzaal bij. Intensief gebruik en periodes van leegstand lieten hun sporen na. Daarom sloot het Paleis in 1998 zijn gehavende deuren. In 1974 werd het beschermd als monument.

Bij de restauratie van het Paleis, die werd afgerond in 2013, was het uitgangspunt om elke waardevolle bouwfase te respecteren of in ere te herstellen. De restauratie gebeurde van buiten naar binnen zodat het interieur niet verder beschadigd raakte. Ook de gevels kregen opnieuw een vliesbepleistering. Voor het interieur verschilde de graad van restauratie per ruimte. Zo werd de verf van een salon in het museumgedeelte verwijderd tot op de marmering, terwijl die in de commerciële vleugel overschilderd werd in de originele kleuren. Vandaag is een bezoek aan het Paleis op de Meir een wandeling door de geschiedenis. Het is een open monument met commerciële ruimtes en een deel museum. Bezoekers kunnen gemakkelijk binnen langs de open doorgang via de koer en de tuin.

55. WONING CORNELIS FLORIS

Everdijstraat 35, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: om 11.30, 13.30 en 15.30 uur. Groepen van 20 personen.

Inschrijven ter plaatse.

De winkel, het binnenplein en een aantal appartementen worden opengesteld.

Website: www.omgeving.be; www.filiptackdesignoffice.com; <http://cornelis-floris.be>

Oorspronkelijk bestond dit pand uit drie huizen, die op verschillende momenten zijn samengevoegd tot één geheel. Achter de empiregevel aan de rechterkant gaan twee kleinere 16de-eeuwse woningen schuil. Het linker gedeelte met de renaissancegevel en het Madonnabeeld wordt in 1544 voor het eerst vermeld in een verkoopsakte, onder de naam Sint Joris. Veelzijdig kunstenaar Cornelis Floris De Vriendt, die zelfs genoemd wordt als bouwmeester van het Antwerps stadhuis en het Hanzehuis, kocht het in 1549. Hij woonde en werkte hier. Vanaf 1851 deed het pand dienst als kinderziekenhuis, 'Louisa-Mariagasthuis'. Ruim 25 jaar later werd het een middelbare meisjesschool. Deze functie behield het tot 2004. In 1986 werd het complex beschermd als monument.

De ziel van het gebouw is verbonden met zijn bekendste bewoner, Cornelis Floris de Vriendt. Deze link werd de leidraad voor de restauratie in 2014. De historische configuratie werd hersteld en het nieuwe interieur werd ontworpen met een minimale impact op het historische karakter. De gelijkvloerse verdieping werd omgevormd tot handelszaak, de bovenliggende verdiepingen werden appartementen. De naoorlogse achterbouw herbergt vier studio's. Oude balklagen werden opnieuw blootgelegd, de gevels kregen een historisch correcte afwerking en de glasstraat op de binnenplaats werd volledig gerestaureerd.

56. THOMAS MORE CAMPUS NATIONAL

Kronenburgstraat 58-68, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist. Doventolken.

Audioversie of grootletterdruk beschikbaar

Website: www.thomasmore.be/campus-national

Publieke gedeelten toegankelijk op werkdagen.

Het centrale blok appartementen aan de Kronenburgstraat werd rond 1877 als eerste gebouwd in opdracht van de huisvestingsmaatschappij 'Society Anonyme Anversoise pour la construction et amélioration des maisons d'ouvriers'. Het is gemarkeerd door een iets hogere kroonlijst. Victor Durlet tekende het ontwerp. Twee jaar later breidde hij het uit naar links met een zeer sterk gelijkend, maar iets lager pand. In 1889 deed architect Pelgrims hetzelfde aan de rechterkant met een aansluitend woon- en winkelpand. Binnenin domineerde de indeling van een huurkazerne, met eenvoudige appartementen rond een koer. Het gebouw heeft een fraaie, eclectische gevel met houten winkelpuien.

Hogeschool Thomas More vormde het complex om tot studentenhuisvesting met een sociale dimensie. De buitengevels werden gerestaureerd en gereinigd. Binnenin werd er plaats gemaakt voor een café en een polyvalente zaal. In de oorspronkelijke winkels beneden kwamen de kantoren en diensten van de hogeschool. De studentenkamers zijn per vier of per zes geclusterd rond een leefruimte, die via een loopbrug gekoppeld is aan een tweede leefruimte. Deze keuze is geïnspireerd door de geschiedenis van het gebouw als huurkazerne: de idee van gezinnen die met elkaar verbonden zijn, is voelbaar. De renovatie past ook mooi binnen de filosofie van de school. Binnen het snel evoluerende landschap van het hoger onderwijs, met expansie en samenwerkingsverbanden die vaak tot grote nieuwbouwcampussen leiden, kiest Thomas More ervoor om zich met een reeks kleinere sites in te schakelen in het weefsel van de stad.

57. FLANDERS BUSINESS SCHOOL

Sint-Katelijnevest 26-28, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Website: www.flandersbusinessschool.be

De twee negentiende-eeuwse panden op de hoek van de Sint-Katelijnevest en de Korte Nieuwstraat maken deel uit van een school-complex dat de jezuïeten in 1852 lieten bouwen. De gevel van de Korte Nieuwstraat nummer 31 is in neoclassicistische stijl, die van nummer 33 in laat-classicistische stijl. In 1934 startten de Zusters van Liefde uit Eeklo er de Hogere Handelsschool voor Juffrouwen. De Sint-Ignatiuskapel, ook een onderdeel van het complex, dateert van 1859. De meeste gebouwen op de huidige campus stammen uit de 19de eeuw, maar aansluitend bij de Carolus Borromeuskerk zijn er nog overblijfselen van een bak- en zandsteenbouw uit de 16de eeuw. De gebouwen werden beschermd als monument in 1981.

Voor de uitbreiding van de Flanders Business School startte in 2009 de renovatie van de twee panden, de kapel en de feestzaal tot auditorium, cafetaria, vergaderruimtes, kantoorruimte ...Het gelijkvloers was niet te redden, dus werd een hedendaagse, nieuwe pui gemaakt, los van het historische ontwerp. De gevels werden volledig gerestaureerd en kregen een voet en een plint zodat ze weer mooi bij elkaar aansluiten. De feestzaal onder de kapel werd gerestaureerd en kreeg een nieuwe invulling zonder aan de oorspronkelijke, historische ruimte te raken. Ze kan ook gebruikt worden als receptieruimte voor concerten of evenementen in de kapel. De originele vide en de historische buitenmuren bleven behouden waardoor het zicht op de Carolus Borromeuskerk bewaard bleef.

58. KEYSERRIJK

Keizerstraat 28, 2000 Antwerpen

Niet toegankelijk tijdens Open Monumentendag.

De geschiedenis van het 'Keyserrijk' gaat op zijn minst terug tot de 16de eeuw. Uit archiefonderzoek blijkt dat het pand verbonden was met de Paternosterstraat 2-6 en mogelijk zelfs doorliep tot aan Kipdorp. Het is een grote woning met verschillende kamers (keuken, neerkamer, hangende kamer, comptoir, twee opperkamers, zolders, waskeuken) en een galerij die uitgeeft op een open plaats met een grote poort naar de Paternosterstraat. In de jaren 1970 werd het pand zeer grondig verbouwd. Daarbij gingen onder meer de open haarden, de originele trap en het schrijnwerk en de vloeren beneden verloren. In 1986 werd het pand beschermd als monument.

Vandaag is Keyserrijk een co-housing project waar wonen en werken centraal staan. Het gelijkvloers en de kelder zijn ingericht als multifunctionele en commerciële ruimtes. Op de eerste en tweede verdieping zijn 4 appartementen gemaakt. De ingrepen aan de structuur uit de jaren 1970 werden grotendeels hersteld en de afwerking, inrichting en technieken werden vernieuwd. De dubbele garage in het binnengebied werd gedeeltelijk afgebroken zodat er weer een patio ontstond. Oorspronkelijk was ook de voorgevel bepleisterd en gekaleid. Om opnieuw eenheid te brengen en de gevels te beschermen, werden ze opnieuw gekaleid in een neutrale, witte kleur. De voordeur met natuurstenen, barokke kader die in een latere fase werd aangepast, werd herleid naar het oorspronkelijke model.

59. RESTAURANT MÓN

Sint-Aldegondiskaai 30, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 12 uur en van 14 tot 18 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist.

Het gelijkvloers en de eerste verdieping zijn opengesteld.

Website: www.monantwerp.com

De geschiedenis van de panden binnen het bouwblok Adriaan Brouwerstraat - Korte Zeevaartstraat - Sint-Aldegondiskaai gaat terug tot het midden van de 16de eeuw wanneer Gilbert Van Schoonbeke de nieuwstad ontwikkelde met de aanleg van drie vlieten en de bouw van zestien brouwerijen op de kaaien. Brouwerij De Tempst maakte deel uit van die bouwcampagne. Gedurende het ancien régime bleven deze panden in gebruik als brouwerij. In de loop van de 19de eeuw werden het woningen en vanaf begin 20ste eeuw ook magazijnen. De panden stonden vanaf 1976 jarenlang leeg waardoor ze totaal in verval raakten. In 1986 werden ze beschermd als monument.

Door een minutieus restauratieplan is het gelukt om veel van het vroegere karakter van de gebouwen te herstellen en bewaren. In plaats van het gebouw perfect historisch te herstellen, kreeg het bescheiden, hedendaagse toevoegingen met een knipoog naar het verleden. Het interieur is hedendaags, maar de historische structuur is goed zichtbaar en is zo intact mogelijk gelaten. Verschillende oude interieurelementen zijn bewaard: de plankenvloeren met op de eerste verdieping de tamponnering, de oude dakspanten met nummering, de gerecupereerde 18de-eeuwse toegangsdeur en de moerbalken met balksleutel en witte natuurstenen kraagsteen op de eerste verdieping. De gevels kregen opnieuw een minerale pleister.

60. COMPTOIR SUCRIER

Oude Steenweg 85-91, 2060 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: elk half uur start een rondleiding.

Enkel na reservatie via 03 22 11 333.

Website: www.verdicktenverdickt.be

Comptoir Sucrier dankt zijn naam aan de gelijknamige suikernatie die in 1908 werd opgericht. In 1914 had het bedrijf, dat ruwe suiker opslaat, vermaalt, verpakt en doorverkoopt, een betere infrastructuur nodig. Die vond het in de gebouwen van een bestaande broodbakkerij die eind 19de eeuw werd gebouwd naar een ontwerp van Edmond van Waeterschoot. Het complex met zijn bloemzolders was ideaal om suiker op te slaan en te verwerken. In 1920 werd het geheel licht verbouwd met respect voor de bestaande architectuur van het pakhuis en de neoclassisistische gevels. In de loop der jaren werd de toegangspoort verbreed voor vrachtwagens en raakte de binnenplaats steeds meer overdekt. In 2010 verhuisde het suikerbedrijf naar een nieuwe locatie en kwamen de gebouwen leeg te staan.

Datzelfde jaar kochten Verdickt & Verdickt architecten het complex van de suikernatie dat grensde aan hun kantoor in de Oranjestraat. Zij beslisten om er een woon- en werkerf van te maken met negen woningen en nieuwe kantoren voor hun bureau. De koterijen in het volgebouwde binnengebied werden gesloopt. Zo ontstond een centraal, open en groen binnengebied met een gemeenschappelijk karakter. Originele gietijzeren zuilen, bakstenen gewelven en houten balkenroosters werden zo veel mogelijk behouden. De minimalistische ingrepen respecteerden de ziel en kwaliteit van het gebouw wat ook past in het idee van integrale duurzaamheid. Vandaag is Comptoir Sucrier een 'dorp in de stad' voor verschillende generaties.

61. VALKENIERS NATIE

Van de Wervestraat 18-22, 2060 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

De gemeenschappelijke delen, patio op het gelijkvloers, het terras op de derde verdieping, de liften en het café-restaurant De Natie zijn geopend. De gemeenschappelijke delen zijn toegankelijk op werkdagen.

Website: www.de7schaken.be/denatie

Het pakhuis van de Valkeniers Natie werd in 1904 gebouwd als tijdelijke opslagplaats voor stukgoederen. Koffie, specerijen, katoen, hout, tabak en veel later ook autobanden en hifi-materiaal werden op verdieping 1 en 2 opgeslagen. De Valkeniers Natie was een van de eerste gebouwen met gewelfde plafonds en kolommen in gewapend beton. Het was een typisch natiegebouw met burelen, stallingen, conciërgewoningen en stapelplaatsen. Op de hoeken waren er twee cafés waar arbeiders konden betalen met natiepenningen.

In de 20ste eeuw trekt de haven stilaan weg uit de stad. De Valkeniers Natie stond hierdoor leeg vanaf 1982. In 1988 werd het pakhuis omgebouwd tot showroom voor auto's en garage op het gelijkvloers en kantoren en opslag op de verdiepingen.

In 2011 liet Katoen Natie het pakhuis omvormen tot een kantoor- en handelscomplex met horeca en twee appartementen. Het gebouw werd zoveel mogelijk in zijn oude glorie hersteld. Monumentale elementen werden gecombineerd met nieuwe technologie en hedendaagse materialen. Beneden werd een binnenstraat aangelegd om alle verdiepingen licht en lucht te geven. Op de benedenverdieping kwamen er vier commerciële ruimtes, op de eerste en tweede verdieping telkens vier kantoren en een appartement. Op de dakverdieping is plaats voor showrooms, expo-ruimte en een ruim terras. Een oud en donker pand werd zo omgetoverd tot een licht, luchtig en modern complex.

EN VERDER ...

62. HOBOKENSE POLDER

Ingang Hobokense Polder, Scheldelei ter hoogte van Leigrachtlaan

Open: van 10 tot 18 uur

Wandelingen 'de Hobokense Polder doorgrond': om 11, 13 en 16 uur
Ontdek met een gids het industrieel verleden van de polder. Erfgoed. Je kan de wandeling ook op eigen tempo ontdekken via een aangeduid parcours. Voor families met kinderen is er een specifieke natuurwandeling. Vertrekpunt Polderstadschool, Veerdamlaan 15 te Hoboken. Enkel na reservatie via UiThuis Hoboken 03 292 65 40 of uithuishoboken@stad.antwerpen.be

Website: www.uithuishoboken.be en www.hobokensepolder.be

Polderstad creatief

Vandaag vindt in de woonzone van polderstad 'Polderstad Creatief' plaats. De Hobokense polder wordt mee opgenomen in het parcours. Op het infopunt en het wandelparcours zijn er artistieke interventies.

De Hobokense Polder ontleent zijn naam aan het gebied dat zich vroeger langs de oever van de Schelde uitstrekte. Het lager gelegen land overstroomde regelmatig. Door ophogingen vanaf de jaren zestig is dat gebied definitief verdwenen en ontstond een nieuw landschap. De Hobokense Polder is ondertussen erkend als natuurgebied en wordt beheerd door Natuurpunt Hobokense Polder vzw.

63. DISTRICTSHUIS BORGERHOUT

Moorkensplein 1, 2140 Borgerhout

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: om 11.30, 13.30, 15.30 en 17.30 uur. Reserveren mag via cultuurantenne.borgerhout@stad.antwerpen.be of 03 338 17 88, maar is niet noodzakelijk.

Website: www.borgerhout.be

Het districtshuis werd ingehuldigd in 1889. Het is een pareltje van neo-Vlaamse renaissance van de hand van de gebroeders Blomme. Het gebouw is tot in de kleinste details afgewerkt en heeft zijn oorspronkelijke uitstra-

ling behouden. We gaan samen op ontdekkingsstocht en laten u de kleine geheimen van het districtshuis zien! Voor kinderen (6 tot 12 jaar) is er in dit 'Kasteel van de Reuzen' een avontuurlijke zoektocht voorzien.

64. DE ROMA

Turnhoutsebaan 286, 2140 Borgerhout

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: doorlopend

Website: www.deroma.be

Kom een kijkje nemen achter de schermen van deze majestueuze oude cinema-en variétézaal. De vrijwilligers vertellen u graag over de geschiedenis, het verval en de wederopbouw van hun droom op de Turnhoutsebaan. Voor kinderen (6 tot 12 jaar) is er bij 'Oma Roma' een avontuurlijke zoektocht voorzien.

65. PAROCHIEKERK SINT-JAN – PEPERBUS

Sint-Janstraat 41, 2140 Borgerhout

Open: van 11 tot 18 uur

Gidsbeurten: elk uur. Geen reservatie vereist.

Bezoek deze 'verborgen parel'; een neo-romaanse kerk uit 1887-1890. Het is een grote, donkere kerk met een zeer hoge middenbeuk en galerij. De buitenkant doet denken aan een peperbus, vandaar de veelgebruikte bijnaam. Ontdek een unieke dierengordel ingelegd in mozaïek en de mooie gaanderijen! Voor kinderen (6 tot 12 jaar) is er bij 'Mevrouw Peperbus' een avontuurlijke zoektocht voorzien.

66. BIBLIOTHEEK VREDEGERECHT

Turnhoutsebaan 92, 2140 Borgerhout

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: om 10.30, 12.30, 14.30 en 16.30 uur. Reserveren mag via cultuurantenne.borgerhout@stad.antwerpen.be of 03 338 17 88, maar is niet noodzakelijk.

Website: <https://www.antwerpen.be/bibliotheek>

Gekend door weinig mensen, maar een verborgen parel in Borgerhout! Deze knusse bibliotheek huist, samen met de rechtbank, in een imposant neoclassicistisch enkelhuis van eind 19de eeuw. Er is naast een gevarieerd aanbod kinder-, jeugd- en volwassenenliteratuur ook een Taalpunt aanwezig. Voor kinderen (6 tot 12 jaar) is er bij 'Buurman Bib' een avontuurlijke zoektocht voorzien. Heel uitzonderlijk kan u ook het vredegerrecht bezoeken, echter enkel via een geleid bezoek.

67. SINT-NICOLAASKAPEL – KONINKLIJKE POPPENSCHOUWBURG VAN CAMPEN

Lange Nieuwstraat 3, 2000 Antwerpen

Open: van 11 tot 17 uur

De victoriaanse theaterzaal met volledig ingerichte scène is opgesteld.

Website: www.van-campen.be

Het pittoreske Sint-Niklaaspleintje is een oase van rust in de stadskern. Daar bevindt zich ook de gotische kapel waarvan de voorzijde met renaissance-poortje uitkomt in de Lange Nieuwstraat. De victoriaans ingerichte Poppenshowburg Van Campen is er gevestigd. U kan er de presentatie van traditioneel Antwerps stangpoppenspel in originele decors meemaken. Van 'poesjespelers' wordt er heel wat vaardigheid vereist, zowel qua stemtechniek als bij het manipuleren van de poppen.

68. HUIS DEN RHYN – OUDE BEURS

Hofstraat 15, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: om 10.30, 11.30, 12.30, 13.30, 14.30, 15.30 en 16.30 uur.

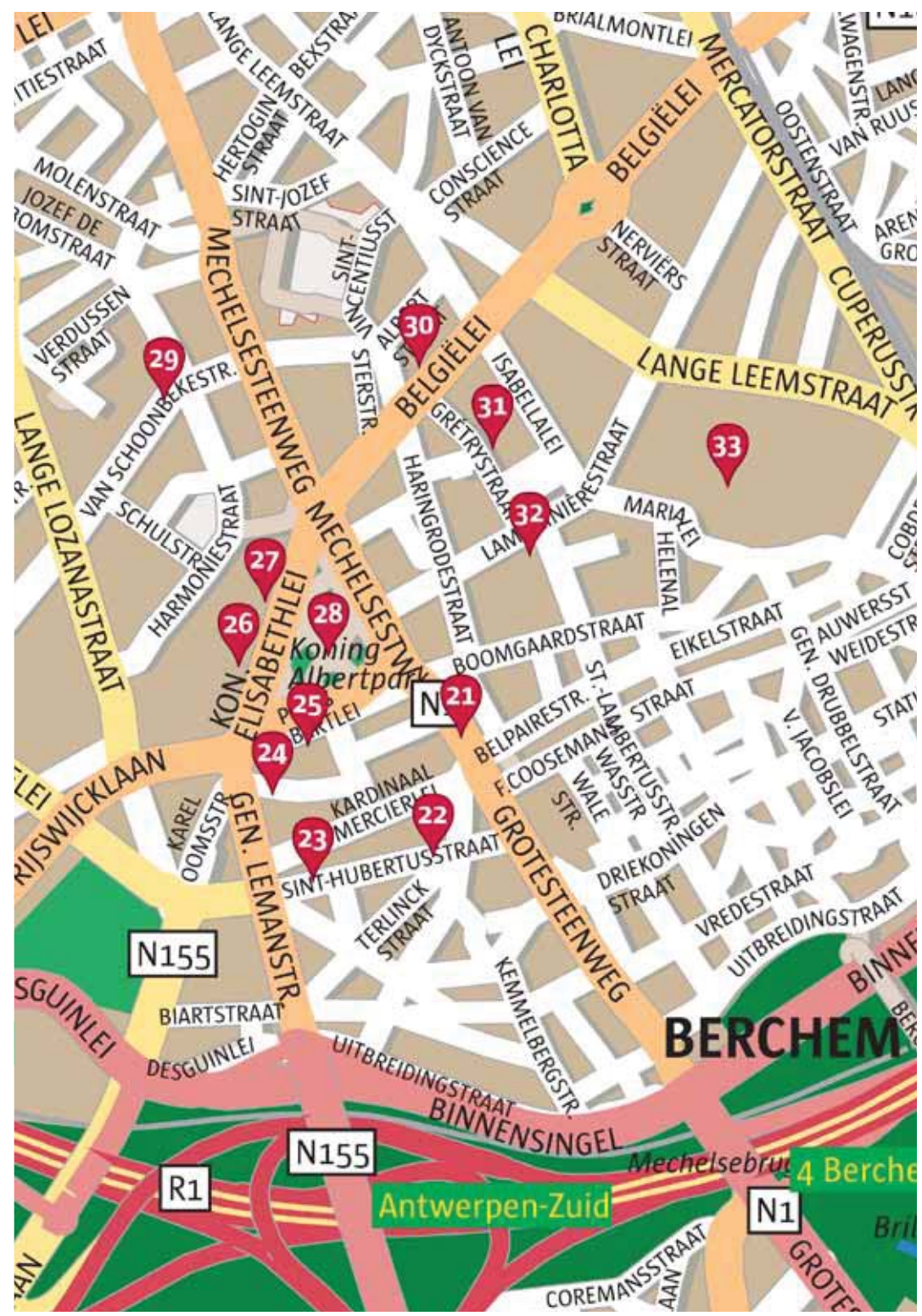
Geen reservatie vereist.

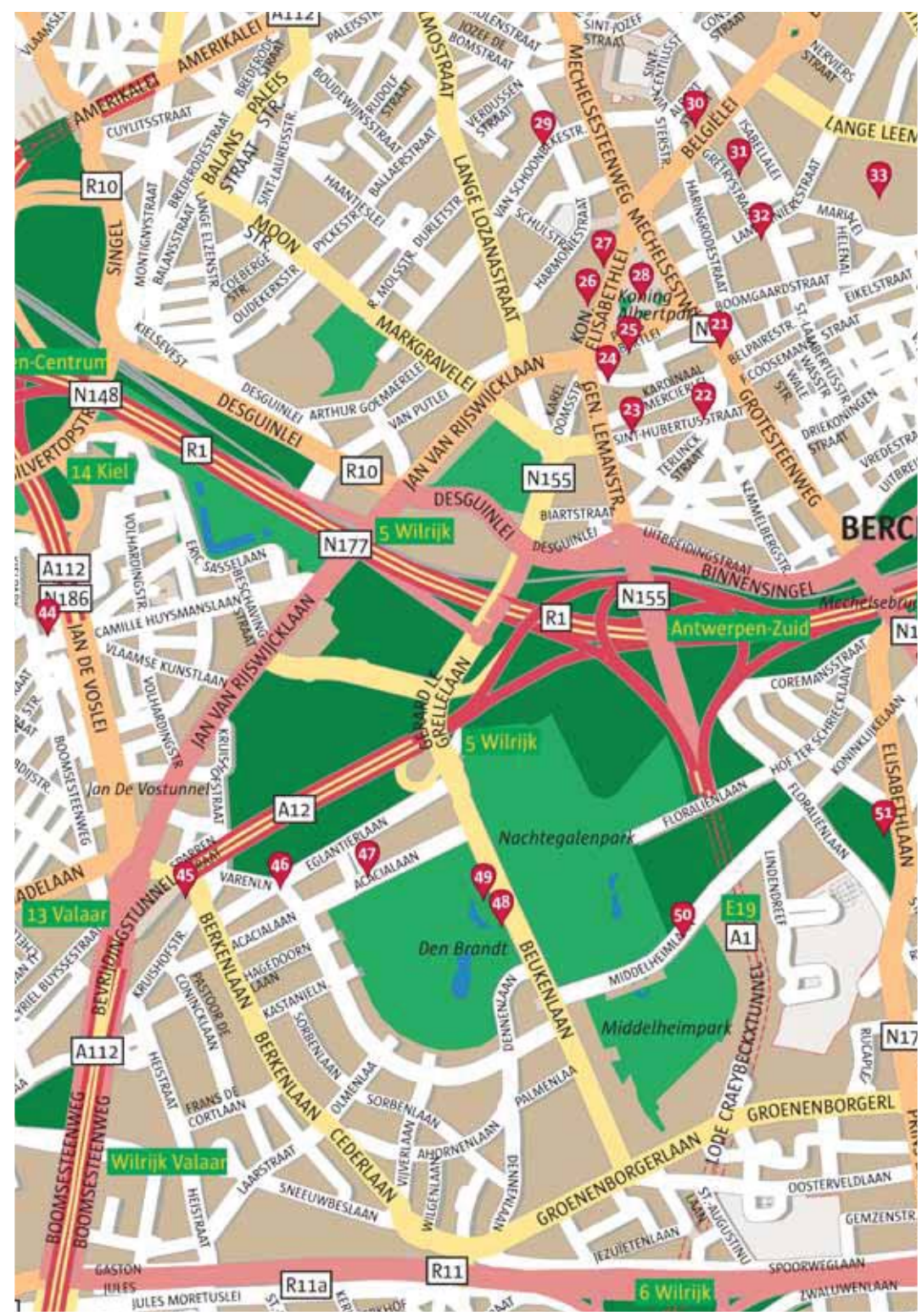
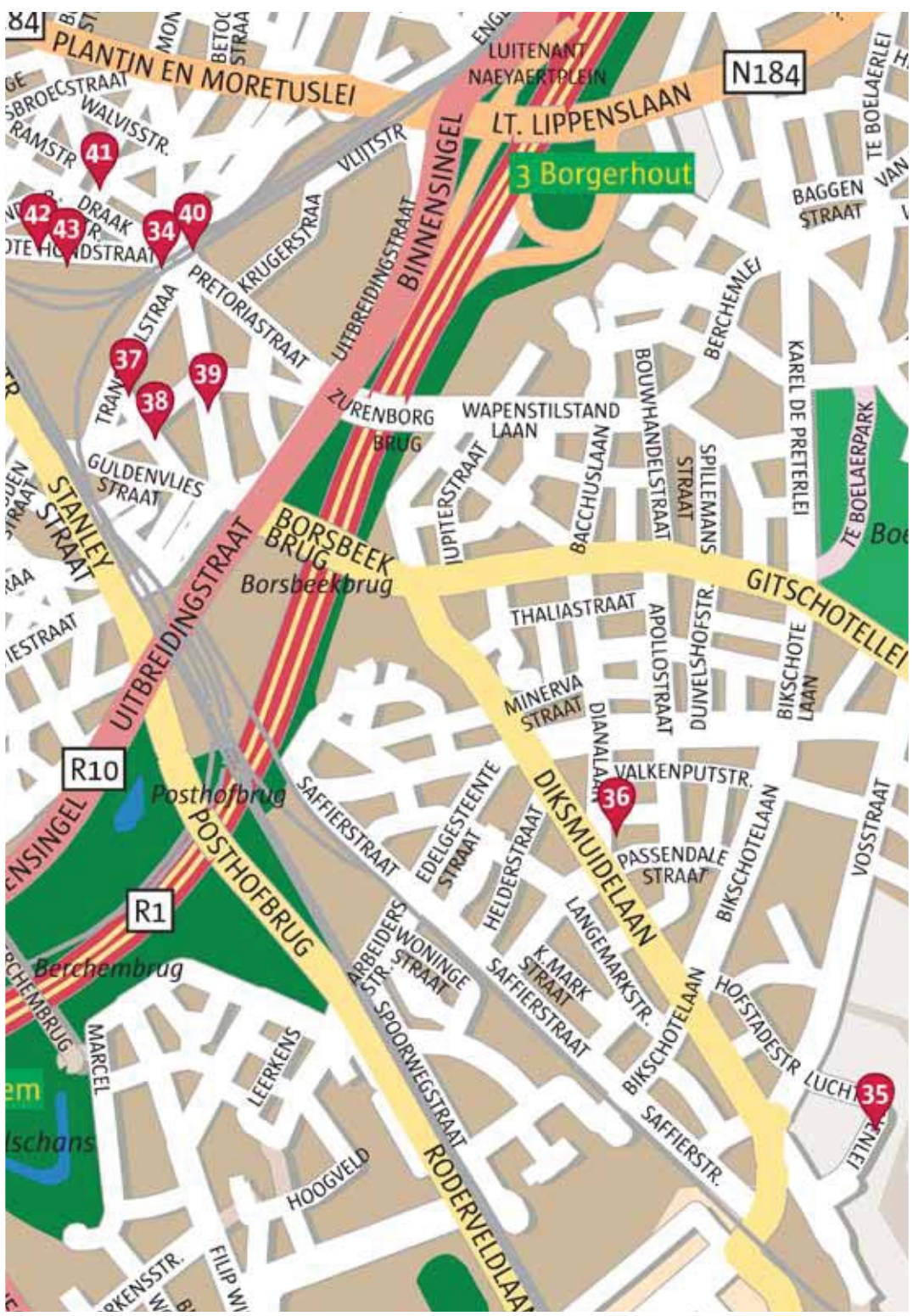
Activiteit: de hele dag kan u op de binnenkoer van de Oude Beurs genieten van muzikale optredens. Laat u verrassen!

In het zestiende-eeuwse Antwerpen werd het eerste beursgebouw ter wereld opgetrokken. De Oude Beurs in de Hofstraat, met gaanderijen rond een binnenkoer, wordt beschouwd als voorloper daarvan.

LOCATIES OP STADSPLAN

ENKELE VERDUIDELIJKINGEN

ENKELE VERDUIDELIJKINGEN

Leuk voor kinderen.

Toegankelijk voor rolstoelgebruikers.

Volledig monument opengesteld.

enkel open op Open Monumentendag

Altijd vrij toegankelijk.

alaam: gereedschap

allegorie: beeldspraak, symbolische voorstelling van een idee of een ander abstract begrip door middel van personen, concrete zaken en handelingen

antichambre: wachtkamer

apsis: halfronde of veelhoekige ruimte aan een kerk

arsenaal: gebouw waar wapens en munitie geproduceerd, gerepareerd of opgeslagen worden

attiek: een verhoging boven de kroonlijst van een gevel, die vaak het dak aan het oog onttrekt en ter versiering is aangebracht

bardage: gevelbekleding

barok: stijlperiode tijdens de zeventiende en eerste helft van de achttiende eeuw

beluik: doodlopend steegje met aan weerszijden kleine huisjes

benedenregister: onderste gedeelte of onderste strook van een gebouw of schilderij

bolder: meerpaal

degelpers: drukpers die volgens het hoogdrukprincipe werkt

eclectisch: term toegepast op kunstwerken, in het bijzonder op negentiende- en twintigste-eeuwse bouwkunst, waarbij elementen van twee of meer historische stijlen gecombineerd worden.

fronton: bekroning van een gevel, venster of ingang in driehoeks- of segmentvorm

gevelordonnantie: gevelindeling

gradin: tribunes

grisaille: schilderij waarin men geen natuurlijke kleuren aanbrengt maar zich beperkt tot de weergave van dingen in alle mogelijke schakeringen van dezelfde kleur, meestal grijs of bruin

herme: renaissancemotief bestaande uit een naar onderen taps toelopende pijler waarvan het bovendeele gevormd wordt door een buste

kaapstander: verticale lier die gebruikt wordt om meertrossen op te halen

kapittel: bestuurscollege van een kathedraal of klooster

koor / kooromgang: plaats in de kerk waar zich het hoofdaltaar bevindt en de wandelgang rondom

loggia: overdekte galerij of arcade die minstens aan één zijde open is

lunet: voorwerk van een verdedigingswerk met twee facen en twee flanken, voor de hoofdgracht gelegen

markies: afdak

mecenaat: het met geld steunen van kunst en wetenschap

mezzanine: tussenetage, meestal tegenover een vide

mobilair: roerende goederen, huisraad, meubelen

neoclassicisme: kunststroming uit de eind achttiende, begin negentiende eeuw

neogotiek: negentiende-eeuwse kunststroming die zich laat inspireren door de middeleeuwse gotiek

(klassieke) orden: in de antieke architectuur de verschillende organisatiestructuren van de verhoudingen die de gebouwen van de Dorische, Ionische en Korinthische stijl betreffen.

overslag: het overladen van goederen voordat deze verder worden getransporteerd

pantograaf: een stroomafnemer voor tram of trein

parement: muurbekleding

pastiche: een document of voorwerp gemaakt via nabootsing of combineren van bepaalde kenmerken van een of meerdere originelen

pilotis: steun, kolom

poon: type binnenschip

pui: onderste deel van de gevel

renaissance: kunststroming die volgde op de middeleeuwen waarbij inspiratie wordt gezocht in de klassieke oudheid

rococo: stijlperiode met hoogtepunt tussen 1730 en 1760, gekenmerkt door opulentie, asymmetrie, sierlijkheid, vrolijkheid en een palet met lichte kleuren

(midden)risaliet: vooruitspringend gedeelte van (het midden van) de gevel

schachtbok: constructie die in steenkoolmijnen gebruikt wordt voor het vervoer van de mijnwerkers en steenkool

schip (in een kerk): middenbeuk

sodaliteit: broederschap

spui: uitlaat of sluis voor de verwijdering van water

straalkapel: kapel aangebouwd aan de kooromgang van een kerk

succursale kerk: hulpkerk

tjalk: zeilvaartuig, platbodem

transept: dwarsbeuk

travee: geveleenheid afgebakend door pijlers, steunberen, pilasters of dergelijke

vooronder: voor bewoning of verblijf van personen geschikte ruimte in het voorschip

voorroof: voor bewoning geschikte opbouw op de voorste helft van het vaartuig

zijwaard: schildvormig gedeelte aan de zijkant van een zeilschip om het afdrijven tegen te gaan

zwik: hoekstuk tussen een boog en een rechthoekige omlijsting

ERFGOEDDAG 2016

Rituelen: ze zijn van alle tijden en overal ter wereld duiken ze op. Ons leven zit boordevol kleine en grote handelingen die we van onze (voor) ouders hebben geleerd. Iedereen koestert er wel een paar – heel persoonlijke of publieke. Maar wat zijn rituelen precies en waarom blijven ze zo krachtig en betekenisvol?

Op zondag 24 april 2016 ontdekt u er alles over op de 16de editie van Erfgoeddag: een hele dag gratis cultureel erfgoed ontdekken in Vlaanderen en Brussel!

Meer informatie vindt u vanaf maart op www.erfgoeddag.be

INFO EN PRAKTISCHE TIPS

INFO EN PRAKTISCHE TIPS

Secretariaat Open Monumentendag Antwerpen:

dienst monumentenzorg

tel. 03 338 22 70

monumentenzorg@stad.antwerpen.be

Infopunten tijdens de Open Monumentendag:

Stadhuis

Grote Markt 1 (ingang Suikerrui), 2000 Antwerpen

Openingsuren: van 10 tot 18 uur

Visit Antwerpen

Grote Markt 13, 2000 Antwerpen

Openingsuren: van 9 tot 17 uur

tel. 03 232 01 03

Visit Antwerpen

Centraal Station

Koningin Astridplein, 2018 Antwerpen

Algemene inlichtingen

www.openmonumenten.be

Vanaf half augustus vindt u hier het volledige programma voor heel Vlaanderen

Een digitale versie van deze programmabrochure voor Antwerpen vindt u op www.antwerpen.be/openmonumentendag

Reserveren via het stedelijk contactcenter (Infolijn)

tel. 03 22 11 333

Van maandag tot vrijdag: van 8.30 tot 17.30 uur

Op zaterdag: van 10.30 tot 17.30 uur

Open Monumentendag valt dit jaar samen met de Bollekesloop.

BUS- & TRAMLIJNEN

BUS- & TRAMLIJNEN

Binnenstad

Sint-Pauluskerk (7)
Museum Vleeshuis (30-34-291)
Het Redershuis & Eugeen Van Mieghem Museum (30-34-291)
Stadhuis (30-34-291)
Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Nottebohmzaal (7-10-11)
Onze-Lieve-Vrouwekathedraal (3-4-5-9-15-10-11-22-180-181-182-183)
Op ontdekkingstocht langs opengestelde monumenten (3-4-5-9-15-10-11-22-180-181-182-183)
Museum Plantin-Moretus (3-4-5-9-15-22-30-34-180-181-182-183-291-295)
Het Huis Happaert (4-22-180-181-182-183)
Maagdenhuismuseum (4-7)
Het Elzenveld (4-7)
Artsenhuis (4-7)
Zuiderpershuis (30-34-291-295)
Atelierflat Jozef Peeters (30-34)

Eilandje

Hogere Zeevaartschool Antwerpen
Havenkranen MAS (17-291)
Rijn- en Binnenvaartmuseum Antwerpen (17-291)
Brouwershuis (17-30-34)
Belgische Fruitbeurs (17-30-34)
Kerkschip Antwerpen (1-13)

Harmonie

Vrederecht achtste kanton Berchem (7-15)
Kapel Heilige Familie Sint-Stanislascollege (7-15-21-32)
Bayt al-Andalus (7-15-191-507)

Basiliek Heilig Hart (2-6-17-22-34-191-507)
Salons magnus, voormalig Huize Nottebohm (2-6-7-15-34-191-507)
Hotel Kreglinger – Toerisme Provincie Antwerpen vzw (2-6-17-30-191-507)
Hotel Van den Bosch (Notarishuis) (2-6-17-30-191-507)
Duitse sporen in Antwerpen: een wandeling in en rond het Albertpark
(2-6-7-15-17-30-191-507)
Belle epoquewoning (brasserie Victor Hugo) (2-6-7-15-17-30-191-507)
Salons Schoeters (2-6-7-15-17-30-191-507)
Sint-Bonifacius kerk (2-6-7-15-17-30-191-507)
Het Anker – administratief centrum Stedelijk basisonderwijs Antwerpen
(2-6-7-15-17-30-34-191-507)
Militair hospitaal (4-30-34)

Zurenborg

Stampe & Vertongen Museum (33-51-52-53)
Vlaams Tram- en Autobusmuseum (4-9-51-52-53)
Hoekhuysse De Margriet, voormalig consulaat van Boliviaë (4-9-11-20-21-30-34-32-38-51-52-53-90-91-92-298-420-421-422-423)
De Winter (4-9-11-20-21-30-34-32-38-51-52-53-90-91-92-298-420-421-422-423)
Atelierwoning Hippolyte Daeye (4-9-11-20-21-30-34-32-38-51-52-53-90-91-92-298-420-421-422-423)
Tramlods De Lijn (11-20-21-30-34)
Sint-Norbertuskerk (11-20-21-30-34)
Markant Architecten (11-32)
Neoclassicistische burgerwoning (11-32)

Nachtegalenpark

Kielpark toren 1 (1-4-13-24-180-181-182-183-290-291-295-298-500)
Huis Guiette (6-17-180-181-182-183)
Erfgoedwandeling Nieuw-Parkwijk 'Den Brandt' (17-180-181-182-183)
Bunkerdorp: vzw Bunker en vliegtuigarcheo Antwerpen (17)
Kasteel Den Brandt en koetshuizen (17)
Rondleiding landschappelijk erfgoed: park Den Brandt –

Nachtegalenpark (17)
Braempaviljoen in Middelheimmuseum (Middelheimpark) (21-33)
Begraafplaats Berchem (21-32-33)

COLOFON

Georganiseerd op initiatief van Herita

Lokaal comité

A. Cortvriendt, V. De Boeck, I. De Cock, E. Daelman, R. De Graef, A. De Roeck, G. Donckers, A. Klaes, R. Mannaerts, G. Mertens, J. De Corte, S. Migom, J. Rombouts, R. Steenmeijer, J. Van Bortel, D. Wyns.

Teksten

Met dank aan de deelnemers, Greet Donckers en Femke Martens.

Interviews

Inkernaut | Thomas Abelshausen

Redactie

Eline Daelman en Dries Janssens (Het Schoonste Gebouw)

Eindredactie

Petra Panis

Vormgeving

Stad Antwerpen | Grafisch Centrum

Verantwoordelijke uitgever

Patricia De Somer, Grote Markt 1, 2000 Antwerpen

Foto's

Deelnemende locaties 1-50: Stefan Dewickere © stad Antwerpen dienst Monumentenzorg; 14 en 16 © stad Antwerpen dienst Monumentenzorg J. Marstboom; 52 © Koninklijk Atheneum Antwerpen; 53, 54, 55, 56 ©Sepp Van Dun; 57 © Filip Dujardin; 58 © Lucidlucid; 60 © Luc Roymans

Wettelijk depotnummer

D | 2015 | 0306 | 88

Met dank aan alle deelnemers en alle stedelijke diensten voor hun medewerking!

Geïnteresseerd in het onroerend erfgoed van de stad Antwerpen?

- Schrijf u per mail in op de digitale nieuwsbrief van de stedelijke dienst Onroerend Erfgoed via monumentenzorg@stad.antwerpen.be. Zo blijft u op de hoogte van projecten en realisaties die te maken hebben met monumentenzorg en archeologie in Antwerpen.
- Trek erop uit en ontdek Antwerps erfgoed boven en onder de grond met de mobiele website 'Antwerpen doorgrond'. De site zal voortdurend gevoed worden met nieuwe informatie, bijzondere verhalen, verrassend beeldmateriaal, meer wandel- en fietsroutes, enzovoort. De website werd speciaal ontwikkeld voor smartphones en tablets, maar kan ook gewoon op de computer bekeken worden: surf naar www.antwerpendoorgrond.be

